

**NAUKI
HUMANISTYCZNE
I SPOŁECZNE
W PERSPEKTYWIE
INTERDYSCYPLINARNEJ**

Tom 13

**Redakcja
DAWID KOBYLAŃSKI**

ARCHAEGRAPH
Wydawnictwo Naukowe

NAUKI HUMANISTYCZNE
I SPOŁECZNE W PERSPEKTYWIE
INTERDYSCYPLINARNEJ

HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES
IN AN INTERDISCIPLINARY PERSPECTIVE

TOM XIII

VOL. XIII

Redakcja

DAWID KOBYLAŃSKI

**NAUKI
HUMANISTYCZNE
I SPOŁECZNE
W PERSPEKTYWIE
INTERDYSCYPLINARNEJ**

Tom 13

Redakcja
DAWID KOBYLAŃSKI

KOMITET REDAKCYJNY:

DAWID KOBYLAŃSKI (PRZEWODNICZĄCY)

MATEUSZ DRŻAŁ

KLAUDIA KLAMCZYŃSKA

REDAKCJA TECHNICZNA:

PIOTR BIAŁKOWSKI

WERONIKA BICZEK

MAŁGORZATA BUDNIK-MINIERSKA

RECENZENCI:

DR ADRIAN MADEJ

DR MICHAŁ STACHURSKI

DR ANNA SZWARC ZAJĄC

DR JUSTYNA KOCIEMBA-ŻULICKA

KOREKTA REDAKTORSKA, SKŁAD I PROJEKT OKŁADKI

KAROL ŁUKOMIAK

© copyright by authors & ArchaeGraph

ISBN: 978-83-67959-62-9

Wersja elektroniczna dostępna na stronie internetowej wydawcy:

www.archaeograph.pl

ArchaeGraph
Wydawnictwo Naukowe

ŁÓDŹ, CZERWIEC 2024

SPIS TREŚCI

PRZEDMOWA.....	7
Działania wojenne w młodszej epoce kamienia	9
Maciej Urban	
Państwo to ja? O granicach wolności słowa w świetle ochrony godności urzędu Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej.....	23
Magdalena Róża Krysiak	
Język Esperanto w kontekście globalnej cyberprzestępczości: realne czy hipotetyczne wyzwanie dla organów ścigania?.....	35
Dawid Trela	
W poszukiwaniu sprawiedliwego kraju – Na dnie Maksyma Gorkiego – filozofia – technologia VR – dominanty.....	55
Józef Legieski	
Analyzing the English-Polish archeological terminology from the movie “The Dig” in the audiovisual context.....	69
Sandra Paczkowska	
Analiza SWOT narzędziem oceny benchmarkingu.....	81
Karol Chaberka	
Zarządzanie wiedzą w organizacjach jako narzędzie przewagi konkurencyjnej.....	97
Krzysztof Jurek	
Cechy postaw przedsiębiorczych na przykładzie mieszkańców powiatu pilskiego.....	109
Jacek Piotr Kwaśniewski	
Karta płatnicza jako metoda płatności wykorzystywana przez studentów uczelni wyższych w Polsce.....	129
Julia Krawczyk	
Prawo zamówień publicznych z punktu widzenia przedsiębiorcy.....	143
Jacek Piotr Kwaśniewski	

Wpływ pandemii COVID-19 na deprecjonowanie budżetu państwa.....	169
Patrycja Katarzyna Frańczuk	
Problematyka instrumentów zezwalających na modyfikacje budżetu państwa. Wybrane zagadnienia.....	181
Patrycja Katarzyna Frańczuk	

PRZEDMOWA

Z przyjemnością przedstawiamy Państwu tom XIII monografii, wydany w ramach serii wydawniczej *Nauki humanistyczne i społeczne w perspektywie interdyscyplinarnej* (ang. *Humanities and Social Sciences in an Interdisciplinary Perspective*), na który składa się dwanaście autorskich rozdziałów. Publikacja powstała w wyniku współpracy badaczy z różnych polskich gremiów oraz ośrodków akademickich. W niniejszym tomie można znaleźć opracowania przedstawicieli: Uniwersytetu Jagiellońskiego, Uniwersytetu Łódzkiego, Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Wyższej Szkoły Biznesu MBA w Bydgoszczy, Instytutu Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk oraz Okręgowej Izby Radców Prawnych w Warszawie, Agencji Rozwoju Przemysłu S.A. (Oddział w Katowicach).

Głównym celem przygotowania niniejszej publikacji było stworzenie młodym (lecz nie tylko) badaczom przestrzeni do prezentacji swoich kierunków badawczych oraz naukowych zainteresowań. Tak sformułowany wielowymiarowy oraz szeroki temat monografii umożliwił zgromadzenie w jednym miejscu naukowców reprezentujących różne dyscypliny naukowe.

Jako Komitet redakcyjny chcielibyśmy przekazać szczególne słowa uznania recenzentom artykułów i podziękować za poświęcony czas i wszystkie cenne uwagi, które wpłynęły na wysoką wartość merytoryczną tomu. Mamy nadzieję, że publikacja ta stanie się motywacją i inspiracją dla młodych naukowców do dalszej pracy naukowej.

Komitet Redakcyjny

Maciej Urban

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

e-mail: maciejurban74@gmail.com

ORCID: 0009-0007-2522-3541

DZIAŁANIA WOJENNE W MŁODSZEJ EPOCE KAMIENIA

Streszczenie: Celem publikacji jest charakterystyka zjawisk terytorialności oraz przemocy czytelnych w pozostałościach osadniczych młodszych ugrupowań nadunajskich związanych z pierwszym etapem neolityzacji Europy. Rolniczym społeczeństwem neolitu przypisywano wybitny egalitaryzm oraz niechęć do podejmowania konfliktów zbrojnych, a także brak zachowań terytorialnych. Taki obraz jest jednostronny oraz brakuje w nim dynamiki. W ostatnich latach da się zauważyć wzrost zainteresowania problematyką działań wojennych w pradziejach, co przełożyło się na przyrost danych oraz nowych perspektyw badawczych. Nowsze badania sugerują, że społeczności neolityczne były bardziej złożone, hierarchiczne i terytorialne niż przypuszczano. W artykule przytoczono kilka wybranych przykładów co do których nie ma większych wątpliwości, w jakim charakterze powstały. W pierwszej części publikacji przedstawiono zagadnienia teoretyczne dotyczące zjawiska terytorialności oraz konfliktów zbrojnych w kontekście pradziejów, zwracając uwagę na wyróżniki archeologiczne mogące świadczyć o zaistnieniu omawianych zjawisk. Przytoczono także przykłady zachowań terytorialnych i konfliktów wśród współczesnych społeczności tradycyjnych o tradycji rolniczej, które były badane przez antropologię kulturową. Następnie zaprezentowane i omówione będą przykłady osad o charakterze obronnym związanych z kręgiem kultur wstęgowych, wśród których zachowane zostały ślady ataków. Ostatnia część poświęcona będzie masowym grobom odnajdywanym w różnych miejscach w Europie, które nie wpisują się w znane dla tych kultur praktyki pogrzebowe. Poruszony zostanie również kontekst występowania masowych grobów, ze szczególnym uwzględnieniem śladów urazów mechanicznych obserwowanych na szczątkach kostnych. Powiązanie tych dwóch aspektów kultury; terytorialności oraz przemocy stwarza możliwość lepszego poznania i zrozumienia pradziejowych społeczności oraz wglądu w jaki sposób postrzegały one otaczający ich świat, ponieważ podobnie jak współczesne populacje, ugrupowania neolityczne porządkowały przestrzeń klasyfikując ją według określonych ram kulturowych.

Słowa kluczowe: Neolit, działania wojenne, społeczności plemienne, archeologia, osadnictwo

WPROWADZENIE

Przedmiotem publikacji jest próba syntezy zjawisk terytorialności oraz przemocy, czytelnych w pozostałościach archeologicznych ugrupowań pochodzenia naddunajskiego. Europejski neolit został opisany jako okres spokojny i pokojowy, w którym ugrupowania rolnicze unikały przemocy oraz nie przejawiały przywiązania do zajmowanego terenu. Obraz przedstawiający społeczności rolnicze jako wybitnie egalitarne jest jednostronny oraz brakuje w nim dynamiki. Takie podejście badaczy wiązało się najprawdopodobniej z wykreowanym pod wpływem wyobrażeń nowożytnych filozofów o egalitarnych społecznościach tradycyjnych, które często były przykładem mającym potwierdzać koncepcje, w której za przyczyną skłonności do agresji stają nierówności oraz kompromisy społeczne [Keeley 1996: 21]. W świetle tego człowiek „dziki” stał się wyidealizowanym przedstawieniem świata wolnego od problemów upatrywanych w rozwoju cywilizacyjnym [Keeley 1996: 21]. Badania etnograficzne zdają się zaprzeczać koncepcji o pokojowych społecznościach tradycyjnych, opisując ugrupowania rolnicze jako szczególnie terytorialne oraz agresywnie nastawione względem każdego innego ugrupowania naruszającego ich terytorium [Rosiński 2008: 51], jednak ten wątek szerzej zostanie opisany w jednym z późniejszych rozdziałów. Materiały archeologiczne również nie pozostają w tym temacie neutralne, poświadczając, że wojny były częścią życia pradziejowych społeczności, które nierzadko były wewnętrznie podzielone i hierarchicznie zorganizowane. W literaturze przedmiotu, problematyka działań wojennych jako element wpływający na zmiany kulturowe i zachowania społeczne, nie była często poruszana. Dopiero na przestrzeni ostatnich lat można zaobserwować znaczny wzrost zainteresowań problematyką działań wojennych, czytelnych w materiałach archeologicznych. W pracy zostaną omówione niektóre cechy osadnictwa neolitycznego z okresu 5600-4000 BC, w których są czytelnie powiązane ze sobą zjawiska terytorialności i przemocy. Ponadto analizom poddano materiały funeralne, zwracając uwagę na ślady urazów mechanicznych na szczątkach kostnych oraz występujące różnice w sposobach chowania zmarłych. Przywołane zostaną również badania z innych nauk humanistycznych, w tym antropologii kulturowej.

PROBLEM TERMINOLOGII

Omawiane zjawisko napotyka na wyzwania już na etapie definicji, zwłaszcza w kontekście pradziejów, gdzie nie ma precyzyjnej klasyfikacji w języku polskim.

W literaturze anglojęzycznej do opisu konfliktów zbrojnych, zarówno współczesnych tradycyjnym społecznościom, jak i śladów archeologicznych, używa się terminu *warfare*, co można tłumaczyć jako ‘działania wojenne’. Konieczne jest wyjaśnienie różnicy między pojęciem *wojna* a *działania wojenne*. *Wojna* (*war*) ma zawsze wymiar społeczny, jest działaniem zorganizowanej grupy wymierzonej „na zewnątrz” przeciwko innej określonej wspólnocie lub grupie, najczęściej uzbrojonej lub stawiającej opór w celu pozbawienia życia jej członków. W jej skład wchodzi także np. działania wywiadowcze, szkolenie jednostek, transport wojsk i zaopatrzenia. Do wojny nie zalicza się natomiast indywidualnej agresji, np. morderstwa, bójki czy działań odwetowych. Te z kolei przyporządkowane będą do działań wojennych (*warfare*). W tym rozumieniu, działania wojenne obejmują każdą formę przemocy nie mieszczącą się w kategorii wojny. Pewne problemy pojawiają się przy próbie zidentyfikowania wojny u społeczności przedpaństwowych, gdzie granice między wyżej opisanymi zjawiskami nie są zbyt czytelne. Wynika to z faktu, że grupy wchodzące w konflikt rzadko są zdefiniowane. Często stanowiły jedno społeczeństwo, miały zbliżony model życia, posługiwały się tym samym językiem, a w przeszłości nierzadko były powiązane kontaktami handlowymi, a nawet zawieraniem związków małżeńskich [Christensen 2004: 129-130]. Próbę zdefiniowania działań wojennych można uzupełnić o zjawisko „substytucyjności społecznej”, które polega na możliwości zastąpienia każdego członka danej społeczności innym, przynależącym do tej samej grupy społecznej. Grupa dążąca do zemsty nie mści się na sprawcach, lecz na pierwszych napotkanych osobach wywodzących się z grupy, do której należał winny [Christensen 2004: 129-130]. Działania wojenne obejmują każdą formę przemocy, która nie mieści się w kategorii wojny.

ŹRÓDŁA ETNOGRAFICZNE

Skłasyfikowanie ugrupowań tradycyjnych w pewne ramy, oparte na modelach gospodarczych oraz strategiach adaptacyjnych, jest zadaniem trudnym z uwagi na mnogość zachowań, które te ugrupowania prezentują, szczególnie jest to widoczne wśród społeczności łowców i zbieraczy oraz pasterzy [Volger 1972: 217]. Społeczności rolnicze wydają się wyłamywać z tego schematu i w sposób bardziej ujednolicony doświadczają terytorialności, co ma swoje źródło w kilku istotnych aspektach ich życia i kultury. Ziemia uprawna jest podstawowym źródłem, zapewniającym surowce niezbędne do przeżycia, i to ona często stanowi warunek konieczny do przetrwania całej grupy. Ponadto przynależność

do określonego terytorium bywa głęboko zakorzeniona w mitach ugrupowania, które rości sobie do niego prawo. Przykładowo, podobne legendy są rozpowszechnione wśród malezyjskich społeczności rolniczych [Rosiński 2008: 51]. Badacze wskazują, że wojny w społecznościach rolniczych wybuchały stosunkowo częściej oraz miały brutalniejszy charakter niż w przypadku ugrupowań pasterskich czy zbieracko-łowieckich. Przyczyną często były roszczenia terytorialne, naruszenie granic, zniszczenie plonów przez stada sąsiednich ugrupowań lub zemsta za mniej lub bardziej realnie wyrządzone krzywdy. Znane są przypadki, w których grupa wioskowa atakowała sąsiednie ugrupowanie w akcie zemsty za ich zdaniem nieprzychylnie praktyki magiczne, które odzwierciedlały się w postaci chorób lub śmierci członka osady [Rosiński 2008: 53]. Inną częstą przyczyną konfliktów zbrojnych były ambicje młodych wodzów oraz wojowników, którzy, zwyciężając w walkach, dążyli do zdobycia uznania w grupie i podniesienia swojego statusu społecznego [Rosiński 2008: 53]. Należałoby również zwrócić uwagę, na zjawisko, w którym ataki niejednokrotnie miały charakter obrzędowy. Jeżeli krzywdy plemienia nie zostały pomszczone, duchy opiekuńcze mogły odwrócić się od społeczności i sprowadzać nieszczęścia [Rosiński 2008: 54].

Warto zaznaczyć, że terytorialność nie obejmuje wyłącznie ochrony granic, ale objawia się również w podziałach społecznych. Społeczności tradycyjne często podzielone są wewnątrz na klany, totemy oraz fratrie, warunkujące ich pozycje społeczne oraz regulujące szereg praw zwyczajowych obowiązujących w ich obrębie [Mauss 1973: 715-716]. Klasyfikacja społeczna może mieć również wpływ na organizację przestrzenną osady, koncentrując w określonych miejscach wsi ludzi o tym samym lub zbliżonym statusie społecznym [Fraser 1968: 37; Gauvain, Altman 1982: 31].

ŚWIADECTWA DZIAŁAŃ WOJENNYCH W MATERIAŁACH ARCHEOLOGICZNYCH

Działania wojenne jako zjawiska społeczne, są trudne do uchwycenia metodami archeologicznymi, z uwagi na niewielką ilość generowanych pozostałości, które mają potencjał przetrwania do współczesności. Kolejny problem stanowi stan zachowania niektórych pozostałości oraz brak pełnego zrozumienia zwyczajów oraz tradycji ludów, wśród których takie ślady wystąpiły. Często się zdarza, że zachowane pozostałości są dwuznaczne i trudne do interpretacji. Zasadniczo wyróżnia się cztery kategorie pozostałości archeologicznych poświadczających występowanie działań wojennych, są to kolejno: broń oraz jej przedstawienia

w sztuce, konstrukcje obronne, ślady traumy na szczątkach kostnych, oraz ślady widoczne w obrzędowości pogrzebowej [Skrzynecki 2014: 137].

Dane osadnicze dają możliwość wglądu w to, jak organizowana była obro- na przed zagrożeniem zewnętrznym. Osady obronne najczęściej lokowane były w miejscach z natury trudno dostępnych, tj. na wzniesieniach terenu, półwy- spach, zboczach lub miejscach odgrodzonych naturalnymi barierami np. rzekami lub bagnami [Skrzynecki 2014: 134]. Dodatkowo wzmacniane były konstruk- cjami obronnymi typu wały ziemne, rowy i palisady, które znane są od czasów neolitu. O ich korelacji z działaniami wojennymi mogą świadczyć zniszczenia, jakim uległy w czasie ich funkcjonowania, np. ślady spalenizny. Zniszczone osa- dy niekoniecznie muszą dowodzić działań wojennych, ich funkcjonowanie mo- gło zostać przerwane przypadkowo na skutek pożaru lub celowego podpalenia, nie mającego nic wspólnego z wojną [Skrzynecki 2014: 134]. Jednak z drugiej strony podpalenia są częstym następstwem ataków i pozostałości na stanowiskach archeologicznych, co może świadczyć o obecności walk.

Zdarza się, że w okolicy umocnień zostaje odkrywana prądziejowa broń. Struktury obronne wymagały nie tylko dużego nakładu pracy, ale również in- westycji w ich utrzymanie [Skrzynecki 2014: 134]. W zależności od tego, czy były to osady założone na otwartej przestrzeni z mniej lub bardziej rozbudowaną strukturą obronną w pobliżu pól uprawnych i pastwisk, czy usytuowane na miej- scach naturalnie ufortyfikowanych, życie codzienne wymagało innego nakładu sił [Skrzynecki 2014: 134]. Ponadto, monumentalne budowle stanowiły rów- nież pewną formę informacji ukierunkowaną na zewnątrz w stronę innych grup rolniczych lub zbieracko-łowieckich, o sile organizacyjnej danej społeczności, która była związana z centralnym systemem kierującym.

OSADY OBRONNE

Osiedla ogrodzone różnymi systemami rowów i palisad znane są już dla społeczności kręgu kultur wstęgowych. Z początku przypisywano im znaczenie obronne. Jednak wraz ze wzrostem zainteresowania tym zjawiskiem oraz przyro- stem materiałów archeologicznych, zaczęto poddawać krytyce koncepcje o ich militarnym charakterze [Golitko, Keeley 2007: 336]. Zjawisku przypisywano funkcje rytualne oraz społeczno-gospodarcze, jak np. groducia służące trzyma- niu bydła w wyznaczonej strefie wewnątrz osady [Golitko, Keeley 2007: 336]. Powoływano się przy tym na wąskie i płytkie rowy oraz wskazywano na układ palisad, które często nie stanowiły jednolitej linii okalającej osadę, lecz tworzyły

system przerywanych konstrukcji. Ponadto zwracano uwagę, że ogrodzenia osłaniały zbyt małą powierzchnię [Golitko, Keeley 2007: 336]. Interpretacja mówiąca o zagrodach dla zwierząt nie znalazła jednak dużego poparcia wśród badaczy, z uwagi na ilość surowców oraz nakład pracy potrzebnej na wzniesienie ogrodzeń. Częściej przypisywano im znaczenie symboliczne [Golitko, Keeley 2007: 336]. Jednak niezależnie od intencji budowniczych, przytoczone funkcje nie wykluczają siebie nawzajem.

Poniżej przedstawiono kilka wybranych przykładów osad o cechach obronnych z kręgu kultur wstęgowych związanych z pierwszym etapem neolityzacji Europy, w którym zabudowy tego typu są licznie rejestrowane [Golitko, Keeley 2007: 332].

Osadę o cechach obronnych zidentyfikowano w Belgii w miejscowości Darion. Osada składała się z 4 słupowych domów zbudowanych na planie prostokąta i związana była z aktywnością społeczności kultury ceramiki wstęgowej rytej. Łącznie zajmowała obszar o powierzchni 1,6 ha [Christensen 2004: 142]. Domy otoczone zostały systemem przerywanych rowów znajdujących się na zewnątrz przed palisadą [Christensen 2004: 142]. Do innych obiektów o charakterze obronnym zalicza się również bramę ulokowaną w południowej części osiedla, natomiast po północnej stronie znaleziono prostokątny negatyw obiektu, czasami identyfikowanego jako wieża [Christensen 2004: 142]. W północnej części osady nie odnotowano śladów osadnictwa. Najprawdopodobniej, co potwierdzają badania palinologiczne, obszar służył jako pastwiska i pola uprawne [Keeley, Caben 1989: 162].

Innym przykładem osady zlokalizowanej w Belgii, w której wystąpiły umocnienia, jest stanowisko Oleye, które, podobnie jak Darion, zamieszkiwała społeczność kultury ceramiki wstęgowej rytej [Keeley, Caben 1989: 163]. System sieci obronnej składał się z ponad 28-metrowego rowu o przekroju w kształcie litery V, głębokiego na około 2 m, wspieranego przez palisadę [Keeley, Caben 1989: 163]. Wewnątrz osady znajdowało się 8 domów słupowych o różnej orientacji, w których występowały warstwy pożarowe w 2 obiektach mieszkalnych (nr. 4 i 8) o najstarszej chronologii [Keeley, Caben 1989: 163]. Ślady pożarów nie muszą świadczyć o jakiejś katastrofie, gdyż pożar mógł służyć do usuwania starego, zużytego domu pod nową konstrukcję lub być przypadkowym wydarzeniem, nie mającym nic wspólnego z działaniami wojennymi. Jednak pożary są częstym następstwem ataków. Warto zwrócić uwagę, że obiekty, które uległy zniszczeniu, poprzedzały wzniesienie fortyfikacji [Christensen 2004: 145].

Analogiczne ślady odnotowano w Polsce na stanowisku kultury brzesko-kujawskiej w miejscowości Osłonki na Kujawach. Osada położona była na wzniesionej formie terenu, a z trzech stron otaczały ją bagna [Lorkiewicz 2012: 53], co stanowiło dodatkowe walory obronne. Główny system umocnień reprezentowany był przez przerywane rowy i palisady częściowo okalające osadę po jej zachodniej stronie [Grygiel, Bogucki 1997: 170]. Podobnie jak w Oleye, badacze podczas prac wykopaliskowych natrafili na warstwy pożarowe znajdujące się w obiektach. Pożary dotknęły 6 trapezowatych chat i doszły aż do fundamentów domostw [Grygiel 2008: 549]. Stan jednej z jam zasobowych (nr 149) przyległych do obiektu nr 23 sugeruje, że pożary musiały wystąpić nagle. Wewnątrz jamy wśród przepalanej polepy i węgla drzewnych znaleziono spalone ziarniki pszenicy [Grygiel 2008: 551]. Ślady pożarów przypadają na okres, który kończy funkcjonowanie osady na pewien czas [Grygiel 2008: 557]. Ogólny kontekst Osłonek i położonego nieopodal Brześcia Kujawskiego sugeruje wystąpienie jakiegoś rodzaju katastrofy w całym regionie. Oprócz ufortyfikowanej osady występują również współczesne osadzie szkielety noszące liczne ślady urazów mechanicznych, które były bezpośrednią przyczyną zgonów [Lorkiewicz 2012: 53]. Koncepcję na temat katastrofy dodatkowo poświadcza fakt występowania w sąsiadujących Osłonką osadach satelickich śladów pożarowych [Grygiel 2008: 1018].

MASOWE GROBY

Ślady przemocy interpersonalnej rejestrowane są przez cały okres neolitu, ale nad wyraz często występują wśród społeczności kultur wstęgowych. Jednym z przykładów potwierdzających angażowanie się ugrupowań pierwszych rolników w konflikty zbrojne jest masowy grób odnaleziony w południowo-zachodnich Niemczech w miejscowości Talheim. Odkrycia dokonano przypadkowo w 1983 roku, a datowania radiowęglowe podają daty 5250-4700 BC, co odpowiada późnej fazie kultury ceramiki wstęgowej [Meyer i in. 2014: 312]. Grób zawierał szczątki kostne przynajmniej 34 osób obu płci w różnym wieku, w tym dzieci [Meyer i in. 2014: 312]. Szczątki kostne zalegały w porządku anatomicznym w dole o wymiarach ok. 2,9 m. na 1,5 m. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że pochówkowi brakowało elementów charakterystycznych dla obrządku pogrzebowego kultury ceramiki wstęgowej rytej, a który był ściśle przestrzegany w omawianej jednostce kulturowej [Wahl, Trautmann 2012: 82]. Całość sprawia wrażenie, jakby zmarłych niedbale złożono w jednej z jam gospodarczych. Wewnątrz grobu

znajdowały się również fragmenty naczyń ceramicznych typologicznie odpowiadających okresowi wskazanymi datami C14. Warto zaznaczyć, że w okolicy grobu znaleziono też ślady osadnictwa [Meyer i in. 2014: 313]. Liczba pochowanych osób i ich różny wiek oraz płeć sugerują, że mogło to być niewielkie osadnicze skupisko. Spośród zidentyfikowanych osiemnastu dorosłych, dziewięć szkieletów należało do mężczyzn, siedem do kobiet, a pozostałe szczątki kostne nie pozwoliły na określenie płci ze względu na stan zachowania [Meyer i in. 2014: 314]. Jednoczesna śmierć wszystkich osób jest prawdopodobna, większość szczątków kostnych nosiła ślady obrażeń, które bezpośrednio zagrażały życiu. Duża część urazów znajdowała się w tylnych partiach głowy. Dodatkowo interesujący jest fakt, że niektóre typy obrażeń morfologicznie pasują do narzędzi znanych z tego okresu i rejestrowanych wcześniej w tej kulturze [Wahl, Trautmann 2012: 85]. Warto zwrócić uwagę, że wśród ludzkich szczątków brakuje szkieletów młodych kobiet, które przypuszczalnie mogły zostać uprowadzone [Meyer i in. 2014: 314]. Przypuszcza się, że osada mogła paść ofiarą ataku ze strony innych społeczności rolniczych lub zbieracko-łowieckich.

Kolejnym przykładem masowego grobu, w kontekście którego znalazły się ludzkie szczątki noszące ślady urazów mechanicznych, jest stanowisko Asparn/Schletz położone w północno-wschodniej Austrii. Stanowisko reprezentowane jest przez pozostałości ufortyfikowanej osady związanej z aktywnością kultury ceramiki wstęgowej rytej [Teschler-Nicola 2012: 101]. W latach 80. XX wieku austriacka armia wykonała zdjęcia lotnicze krajobrazu, na których udało się zarejestrować system umocnień otaczających osadę, i chociaż stanowisko było już wcześniej znane, to dopiero od 1983 roku zespół archeologów związany z Niederösterreichisches Landesmuseum zaczął systematycznie badać osadę [Teschler-Nicola 2012: 101]. Na umocnienia składały się dwa rowy okalające osadę o przebiegu owalnym i trapezoidalnym [Fernández 2018: 220]. Wewnątrz zewnętrznego rowu archeolodzy odnaleźli szczątki kostne sześćdziesięciu siedmiu osób [Teschler-Nicola 2012: 101]. Datowania wykazały, że kości należały do społeczności żyjących w końcowych fazach osadnictwa kultury ceramiki wstęgowej rytej, tj. około 5000 BC [Teschler-Nicola 2012: 101]. Podobnie jak w przypadku stanowiska w Talheim, masowy grób nie nosił śladów obrzędów pogrzebowych, a ułożenie ciał, z uwagi na ich chaotyczny układ, wskazywałoby na niestaranne złożenie ciał do jednego z rowów [Fernández 2018: 220]. Na tym tle interesująco przedstawia się fakt, że większość szkieletów nosiła znamiona urazów mechanicznych, będących prawdopodobną przyczyną zgonów, oraz powstałych pośmiertnie śladów pokonsumpcyjnych, powstałych na skutek żerowania zwierząt,

co musiałyby oznaczać, że przez jakiś czas ciała były odsłonięte [Teschler-Nicola 2012: 101]. Z kolei ślady przedśmiertne wskazują na ich intencjonalny charakter [Fernández 2018: 220]. Badania szczątków kostnych wykazały, że seria analizowanych szkieletów odpowiadała potencjalnej liczbie mieszkańców osady, którzy prawdopodobnie stali się ofiarami napaści ze strony innej grupy. W serii znalezionych szkieletów znajdowali się przedstawiciele obu płci, w różnym wieku, jednak brakowało wśród nich młodych kobiet [Teschler-Nicola 2012: 101]. W wyniku tych wydarzeń osada prawdopodobnie przestała istnieć. Na stanowisku nie zachowały się żadne dowody na kontynuację osadnictwa [Fernández 2018: 221].

Ostatnim przykładem masowej mogiły związanej z przemocą interpersonalną jest stanowisko w Halberstadt w Niemczech odkryte w 2013 roku. Grób położony był w niewielkiej odległości od osady kultury ceramiki wstęgowej rytej, wewnątrz grobu znajdowały się szczątki dziewięciu osób i podobnie jak w wyżej opisanych przypadkach zmarłych złożono do jednego z dołów gospodarczych bez zachowania tradycji pogrzebowej [Meyer, Kürbis, Dresely 2018: 28]. Szkielety były wybrakowane, co związane było najprawdopodobniej z procesami podepzyjnymi [Meyer, Kürbis, Dresely 2018: 29]. osiem szkieletów zidentyfikowano jako należące do mężczyzn w przedziale wiekowym od szesnastego do czterdziestego roku życia, a tylko jeden należał do kobiety [Meyer, Kürbis, Dresely 2018: 29]. Analogicznie do Asparn, na niektórych kościach widać ślady żerowania zwierząt, co może wskazywać, że przez jakiś czas ciała znajdowały się na powierzchni nie przykrytej ziemią [Meyer, Kürbis, Dresely 2018: 30]. Zmiany patologiczne występują rzadko, ale rozpoznano kilka będących możliwą przyczyną zgonów. Najważniejszych dowodów na przemoc interpersonalną dostarczają czaszki i ich zachowane fragmenty. Aż siedem z nich nosiło ślady pourazowe na kościach ciemieniowych i potylicznych, jeden przypadek odnotowano na kości czołowej [Meyer, Kürbis, Dresely 2018: 30]. Da się zauważyć, że większość urazów mechanicznych znajduje się w tylnych partiach po prawej stronie czaszki, podobna sytuacja wystąpiła w Talheim oraz Asparn, co wskazuje, że napastnicy byli praworęczni [Meyer, Kürbis, Dresely 2018: 30]. Inną interesującą kwestią są wyniki analiz izotopów przeprowadzonych na serii szkieletów z Halberstadt, otóż okazuje się, że grupa pochowanych osób nie była związana z położoną nieopodal osadą, w której również znajdowały się groby, z tą różnicą, że pochówki z osady odbyły się przy zachowaniu tradycyjnego modelu pogrzebowego tych społeczności. Analizy wykazały, że między populacją osady, a grupą pochowanych w masowym grobie występowały różnice w diecie i miały one inne pochodzenie geograficzne. Pojawiają się interpretacje utożsamiające masowy grób z grupą najeźdźców,

którym nie udało się dokonać napadu na położoną niedaleko osadę [Meyer, Kürbis, Dresely 2018: 30]. Należy jednak zachować ostrożność przy formułowaniu takich wniosków, zważywszy na fakt, że tereny te były narażone na intensywną współczesną działalność rolniczą. Nawożenie pól mogło mieć znaczący wpływ zmiany izotopowe gleby oraz zalegających w niej szczątków kostnych [Meyer, Kürbis, Dresely 2018: 28-30].

Masowe mogiły nie należą do kategorii danych, które są często spotykane na stanowiskach archeologicznych. Powyżej opisane zostały stanowiska, co do których nie ma większych wątpliwości, w jakim charakterze zmarli złożeni zostali do grobów. Odkryte kości wykazują ślady urazowe spowodowane intencjonalnym użyciem narzędzi z dużą siłą, co w niektórych przypadkach było bezpośrednią przyczyną zgonu. Daty radiowęglowe oraz badania izotopów (np. w Talheim i Halberstadt) potwierdzałyby jednoczesowe złożenie zmarłych do masowych grobów. Warto zwrócić uwagę, że opisane stanowiska związane są ze społecznościami kultury ceramiki wstęgowej rytej, w której obrządek pogrzebowy był ściśle przestrzegany, a opisywane zjawiska znacznie odbiegają od standardowego modelu obrzędów pogrzebowych. Stosunek płci do wieku nie pozostaje również neutralny, na stanowiskach znaczna część szczątków kostnych należy do mężczyzn, brakuje natomiast kości młodych kobiet, które przypuszczalnie mogły zostać uprowadzone przez napastników.

PODSUMOWANIE

Artykuł ma na celu zwrócenie uwagi na problem występowania konfliktów zbrojnych w młodszej epoce kamienia. Tradycyjnie zjawiska terytorialności oraz przemocy były głównie utożsamiane z okresem epoki brązu, uważanym za moment przejścia od modelu rodowo-plemiennego do bardziej zorganizowanych struktur opartych na wspólnotach terytorialnych. Miało to oznaczać odejście od egalitarnych form organizacji społecznych charakterystycznych dla neolitu. Dowody archeologiczne poprzez struktury osadnicze o cechach obronnych, masowe groby oraz śladu urazów na szczątkach kostnych zdają się zaprzeczać pogładowi o spokojnych, stroniących od konfliktów społecznościach rolniczych, wskazując bardziej na złożoność struktur społecznych oraz, że zjawiska terytorialności i przemocy były częścią życia ugrupowań neolitycznych. Stałe osadnictwo uniezależniło społeczności wczesnego neolitu od cykli sezonowych pozwalając na wytwarzanie nadwyżek produkcyjnych, jednocześnie powodując przywiązanie społeczności do zajmowanego terenu będącego gwarantem ich przetrwania.

BIBLIOGRAFIA

- Beltrán Martínez A., 1982, *Rock Art of the Spanish Levant*, Cambridge.
- Budd C., Bogucki P., Lillie M., Grygiel R., Lorkiewicz W., Schulting R., 2020, *All things bright: Copper grave goods and diet at the Neolithic site of Ostonki, Poland*, „Antiquity”, nr 94 (376), s. 932-947, doi:10.15184/aqy.2020.102.
- Christensen J., 2004, *Warfare in the European Neolithic*, „Acta Archaeologica”, nr 75 (2), s. 129-156.
- Golitko M., Keeley L. H., 2007, *Beating ploughshares back into swords: warfare in the Linearbandkeramik*, „Antiquity”, nr 81 (312), s. 332-342.
- Grygiel R., 2008, *Neolit i początki epoki brązu w rejonie Brześcia Kujawskiego i Ostonek*, t. 2, części 1-3, Łódź.
- Grygiel R., Bogucki P., 1997, *Early farmers in north-central Europe: 1989-1994 excavations at Ostonki, Poland*, „Journal of Field Archaeology”, nr 24 (2), s. 161-178.
- Lorkiewicz W., 2012, *Skeletal trauma and violence among the early farmers of the North European Plain: evidence from Neolithic settlements of the Lengyel Culture in Kuyavia, north-central Poland*, [w:] *Sticks, stones, and broken bones: Neolithic violence in a European perspective*, red. R. Schulting, L. Fibiger, Oxford, s. 51-76
- Meyer C., Knipper C., Nicklisch N., Münster A., Kürbis O., Dresely V., Meller H., Alt K. W., 2018, *Early Neolithic executions indicated by clustered cranial trauma in the mass grave of Halberstadt*, „Nature Communications”, nr 9 (1), s. 1-11.
- Meyer C., Lohr C., Kürbis O., Dresely V., Haak W., Adler C. J., Gronenborn D., Alt K. W., 2014, *Mass Graves of the LBK: Patterns and Peculiarities*, [w:] *Early Farmers. The View from Archaeology and Science. Proceedings of the British Academy*, red. A. Whittle, P. Bickle, *Proceedings of the British Academy*, nr 198, s. 307-325.
- Piedrabuena F. S., 2018, *Fosas comunes del Neolítico inicial como marcadores de violencia mortal colectiva en Centroeuropa*, [w:] *Actas de las IX Jornadas de Jóvenes en Investigación Arqueológica*, red. L. A. Pérez, C. Duarte,

- A. García-Escárzaga, J. M. Geiling, A. H. Pliego, S. Núñez de la Fuente, F. J. Rodríguez Santos, R. Suárez-Revilla, *Santander 8-11 junio 2016*, s. 217-225.
- Rosiński F. M., 2012, *Wojna i pokój w społecznościach pierwotnych. Etnologiczne spojrzenie na ochronę granic*, „Roczniki Wydziału Nauk Prawnych i Ekonomicznych KUL”, vol. 8-9, s. 39-64.
- Skrzyniecki R., 2014, *Konflikty zbrojne w pradziejach. Perspektywy badawcze*, „Folia Praehistorica Posnaniensia”, nr 19, s. 133-149.
- Teschler-Nicola M., 2012, *The early Neolithic site Asparn/Schletz (Lower Austria): anthropological evidence of interpersonal violence*, [w:] *Sticks, stones, and broken bones: Neolithic violence in a European perspective*, red. R. Schulting, L. Fibiger, Oxford, s. 101-120.
- Wahl J., Trautmann I., 2012, *The Neolithic massacre at Talheim: A pivotal find in conflict archaeology*, [w:] *Sticks, stones, and broken bones: Neolithic violence in a European perspective*, red. R. Schulting, L. Fibiger, Oxford, s. 77-100.

WARFARE IN THE YOUNGER STONE AGE

Summary: The aim of this publication is to characterize the phenomena of territoriality and violence evident in the remains of younger Danubian groups associated with the initial stage of Neolithization in Europe. Agricultural Neolithic societies were traditionally attributed with remarkable egalitarianism and a reluctance to engage in armed conflicts, as well as a lack of territorial behaviors. However, this portrayal is one-sided and lacks dynamism. In recent years, there has been a growing interest in the study of prehistoric warfare, resulting in an increase in data and new research perspectives. More recent research suggests that Neolithic communities were more complex, hierarchical, and territorial than previously assumed. The article provides several selected examples where the nature of such phenomena is fairly certain. The first part of the publication presents theoretical aspects related to territoriality and armed conflicts within the context of prehistory. It emphasizes archaeological indicators that could testify to the existence of the discussed phenomena. Examples of territorial behaviors and conflicts among contemporary traditional agricultural societies, studied by cultural anthropology, are also cited. Subsequently, examples of defensive settlements associated with the Corded Ware culture are presented and discussed, including traces of attacks. The final section is dedicated to mass graves discovered in various European regions, which do not conform to known burial practices of these cultures. The context of the occurrence of mass graves is discussed, with a particular focus on signs of mechanical injuries observed on skeletal remains. Connecting these two aspects of culture – territoriality and violence – provides a better understanding of prehistoric societies and how they perceived their surrounding world. Just like contemporary populations, Neolithic groups structured their environment according to specific cultural frameworks.

Keywords: Neolithic, warfare, tribal communities, archeology, settlements

PAŃSTWO TO JA? O GRANICACH WOLNOŚCI SŁOWA W ŚWIETLE OCHRONY GODNOŚCI URZĘDU PREZYDENTA RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Streszczenie: Opracowanie podejmuje problematykę kryminalizacji publicznego znieważenia Prezydenta RP, stanowiącego przestępstwo z art. 135 § 2 k.k. w świetle prawa do wolności wypowiedzi. Przeprowadzona analiza prawnoporównawcza ma na celu wykazanie, że regulacja ta jest sprzeczna z aktualnymi standardami normatywnymi i jako taka winna ulec uchyleniu.

Słowa kluczowe: wolność słowa, godność urzędu, znieważenie

WSTĘP

Pisarz i publicysta, następnie sędzia. Nie tak na ogół wyobrażamy sobie tych na ławie oskarżonych lub przed sądem dyscyplinarnym. A jednak. I to za znieważenie Prezydenta. Nic więc dziwnego, że choć w pierwszym wypadku pod sąd-nemu udało się uniknąć odpowiedzialności karnej, w drugim zaś skończyło się na upomnieniu, to obie sytuacje na nowo ożywiły wcześniej uspioną debatę nad zasadnością kryminalizacji znieważenia głowy państwa. Obaj realizowali przecież swoje prawo do wolności wypowiedzi. Pierwszy, zamieszczając wpis na portalu społecznościowym o treści:

A.D., prezydent Polski, napisał (...), że czeka na nominację Joe Bidena, prezydenta – elekta USA, przez Kolegium Elektorskie. Jestem absolwentem american studies na Uniwersytecie Jagiellońskim (...) nigdy nie słyszałem, aby w amerykańskim procesie wyborczym było coś takiego, jak «nominacja przez Kolegium Elektorskie». Biden wygrał wybory. Zdobył 290 pewnych głosów elektorskich, ostatecznie, po ponownym przeliczeniu głosów w Georgii, zdobędzie ich zapewne 306, by wygrać, potrzebował 270. Prezydenta – elekta w USA «obwieszczają» agencje prasowe, nie ma żadnego federalnego, centralnego ciała ani urzędu, w którego gestii leży owo obwieszczenie. Wszystko co następuje od dzisiaj – doliczenie reszty głosów, głosowania elektorskie – to czysta formalność. Joe Biden jest 46 prezydentem USA. A.D. jest debilem¹.

Drugi porównał Prezydenta RP na tym samym portalu społecznościowym do Benito Mussoliniego². Gdzie więc kończą się granice wolności wypowiedzi i prawo do krytyki, a zaczyna ochrona godności urzędu? I czy w realiach współczesności jest jeszcze w ogóle miejsce na tę drugą?

ZARYS PROBLEMATYKI

Krytyka przepisów chroniących głowy państw z pewnością nie jest ani głosem nowym, ani odosobnionym. Co jednak istotne, nie jest doświadczeniem wyłącznie polskim. Pomimo sygnalizowanych problemów, jakie owe przepisy ze sobą niosą, znieważenie bądź zniesławienie głowy państwa kryminalizują aż 24 państwa Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie³. We wszystkich przypadkach obraza taka podlega karze pozbawienia wolności.

Przepisy te można podzielić na dwie główne grupy. Pierwsza z nich obejmuje tzw. *lèse-majesté*, czyli uchybienie godności monarchy⁴, i występuje w Belgii, Danii, Szwecji, Hiszpanii, Holandii oraz Monako. Jest to grupa, która przewiduje jedno z najsurowszych sankcji karnych w regionie OBWE – w Danii za *lèse-majesté* grozi kara czterech lat pozbawienia wolności, w Holandii – pięciu, a w Szwecji – sześciu⁵. Zazwyczaj przepisy te przewidują również odpowiedzialność karną,

---

¹ Wyrok SA w Warszawie z 30.09.2022 r., II AKa 110/22, LEX nr 3432025; wyrok SO w Warszawie z 10.01.2022 r., VIII K 51/21, LEX nr 3304543.

² Akta postępowania przed Izbą Dyscyplinarną SN za sygn. I ZSK 25/22.

³ Państwa te to: Andora, Azerbejdżan, Białoruś, Belgia, Dania, Niemcy, Grecja, Islandia, Włochy, Kazachstan, Malta, Monako, Holandia, Polska, Portugalia, San Marino, Słowenia, Hiszpania, Szwecja, Tadżykistan, Turcja, Turkmenistan, Uzbekistan i Watykan (Stolica Apostolska).

⁴ Angielska nazwa tego przestępstwa jest zmodernizowanym zapożyczeniem ze średniowiecznego francuskiego, gdzie wyrażenie to oznaczało „przestępstwo przeciwko Koronie”. W klasycznej łacinie *laesa maiestās* oznaczało „zranienie lub naruszenie majestatu” (pierwotnie w odniesieniu do majestatu suwerennego ludu, w postklasycznej łacinie także monarchy).

⁵ Trzykrotnie wyższy niż maksymalny możliwy okres pozbawienia wolności za ciężkie zniesławienie osób prywatnych.

choć z nieco mniej surową karą pozbawienia wolności, za obrazę innych członków rodziny królewskiej. Choć mogłoby się wydawać, że są one wyłącznie elementem pewnej tradycji europejskich monarchii, przepisy dotyczące *lèse-majesté* są nadal stosowane, by wspomnieć tylko satyryczne przedstawienie ówczesnego księcia, a aktualnego króla Hiszpanii i jego żony podczas stosunku seksualnego przez magazyn *El Jueves* w 2007 roku⁶, zakłócenie przez aktywistów Greenpeace królewskiej kolacji na szczycie klimatycznym COP15 w Kopenhadze w 2011 roku⁷, czy też publiczne znieważenie króla Holandii podczas protestu przeciwko holenderskiej postaci Black Pete w 2015 roku⁸. Najrzadziej, bo tylko raz, sięgnęła po odpowiedni przepis Belgia. Miało to miejsce w 2007 roku, gdy pomówiono króla Alberta II o przestępstwa seksualne wobec dzieci. Jednocześnie warto podkreślić, iż wspomniane przepisy nie są aż tak daleko idące, jak w przypadku innych monarchii, w tym m.in. Wielkiej Brytanii, gdzie od czasów średniowiecza karalne jest także nawoływanie do buntu przeciw monarchii, a nawet nawoływanie do ustanowienia republiki. Co prawda, prawo to było po raz ostatni stosowane w 1883 roku, jednakże w 2004 roku Izba Lordów potwierdziła, że wciąż obowiązuje, mimo wejścia w życie Europejskiej Konwencji Praw Człowieka⁹.

Druga grupa przepisów odnosi się do uchybienia godności głów republik, występując w Andorze, Azerbejdżanie, Białorusi, Niemczech, Grecji, Włoszech, Kazachstanie, Polsce, Portugalii, San Marino, Słowenii, Tadżykistanie, Turcji, Turkmenistanie, Uzbekistanie i Watykanie oraz na Islandii i Malcie. Kategoria ta obejmuje zarówno osobne typy przestępstw, jak i typy kwalifikowane względem zniewagi bądź zniesławienia osoby niebędącej głową państwa. Francja uchyliła swoje przepisy karne dotyczące zniesławienia chroniące Prezydenta Francji w następstwie wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie *Eon*¹⁰, która zostanie opisana w dalszej części wywodu. Jednocześnie jednak dodała urząd prezydenta do katalogu funkcjonariuszy publicznych otrzymujących specjalną ochronę przed zniesławieniem, z potencjalną grzywną w wysokości 45 tys. euro. Litwa za znieważenie głowy państwa jako jedyna przewiduje kary administracyjne. Co do zasady, sankcje karne za zniesławienie bądź znieważenie głowy państwa są wyższe niż sankcje karne za znieważenie osób prywatnych,

⁶ <https://www.elmundo.es/elmundo/2007/07/20/espana/1184937587.html> [dostęp: 6.04.2024].

⁷ <https://www.theguardian.com/environment/2011/aug/22/denmark-sentences-greenpeace-activists-copenhagen> [dostęp: 6.04.2024].

⁸ <https://www.nytimes.com/2015/05/08/world/europe/dutch-prosecuting-abulkasim-al-jaberi-over-insults-to-king-willem-alexander.html> [dostęp: 6.04.2024].

⁹ <https://prawo.gazetaprawna.pl/artykuly/516687,sprawa-antykomorpl-co-wolno-w-w-brytanii-usa-i-niemczech.html> [dostęp: 6.04.2024].

¹⁰ *Eon v. France*, no. 26118/10 [2013].

choć i od tej zasady są wyjątki, by wspomnieć tylko przepisy greckie, gdzie górna granica ustawowego zagrożenia za obrazę lub zniesławienie prezydenta jest niższa niż w przypadku, gdy zostały one uczynione względem osoby niepiastującej takiego urzędu, i wynosi zaledwie trzy miesiące.

W porównaniu do *lèse-majesté* stosowanie przepisów odnoszących się do znieważenia głów republik w regionie OBWE jest niejednolite: w niektórych państwach wydają się jedynie martwym przepisem niemającym żadnego przełożenia w praktyce, podczas gdy w innych przeżywają swój renesans, często niestety podyktowany uwarunkowaniami politycznymi. Tytułem przykładu, w Turcji tylko między sierpniem 2014 roku a marcem 2016 roku zgłoszono 1 845 tego typu spraw. Wśród oskarżonych znaleźli się m.in. pisarze, politycy, sportowcy, pracownicy naukowcy i studenci, a w grudniu 2016 roku nawet właściciel kawiarni świeckiej gazety *Cumhuriyet*, który usłyszał zarzut znieważenia głowy państwa, a nawet został tymczasowo aresztowany, za to, że miał powiedzieć, że odmówiłby podania prezydentowi herbaty¹¹. Mimo to, w wyroku z 2016 roku turecki Trybunał Konstytucyjny podtrzymał konstytucyjność art. 299, stwierdzając, że „nie stanowi on żadnej przeszkody dla wyrażania idei i myśli, o ile nie szkodzą one reputacji lub prawom innych osób”¹².

Oskarżenia lub próby oskarżeń miały jednak również miejsce i w innych państwach członkowskich Unii Europejskich, nawet takich, które, w przeciwieństwie do uprzednio wymienionych, kojarzone są z rządami demokratycznymi. Jednym z nich są Niemcy, gdzie z publicznym znieważeniem mierzyła się praktycznie większość prezydentów i kanclerzy powołanych na urząd po 2000 roku, choć oczywiście nie sposób nie wspomnieć o najgłośniejszym takim incydencie z 1968 roku, kiedy to Beate Klarsfeld, zaangażowana w ściganie nazistowskich zbrodniarzy, publicznie wymierzyła policzek ówczesnemu kanclerzowi Kurtowi Kissingerowi¹³. Mimo że, jak przekonywała oskarżona, zniewaga była wywołana nazistowskimi koneksjami¹⁴ Kissingera, została ona skazana na rok pozbawienia wolności za publiczną obrazę i uszkodzenie ciała. Warto jednak odnotować,

---

¹¹ <https://www.turkishminute.com/2016/12/25/tea-maker-cumhuriyet-daily-headquarters-jailed-insulting-erdogan/> [dostęp: 6.04.2024].

¹² Wyrok Sądu Konstytucyjnego Republiki Turcji z 14 grudnia 2016 roku nr 2016/186.

¹³ <https://www.deutschlandfunkkultur.de/beate-klarsfeld-ohrfeigt-1968-kanzler-kiesinger-eine-100.html> [dostęp: 6.04.2024].

¹⁴ Klarsfeld m.in. wykazywała bliskie powiązania Kiesingera z Ribbentropem i Josephem Goebbelsem, szefem Ministerstwa Propagandy nazistowskich Niemiec. Stwierdziła również, że Kiesinger był głównie odpowiedzialny za treść niemieckich audycji międzynarodowych, które zawierały antysemicką i wojenną propagandę, a także ściśle współpracował z funkcjonariuszami SS Gerhardem Rühle i Franzem Alfredem Sixem. Ten ostatni był odpowiedzialny za masowe mordy

że Niemcy zrewidowały swoje przepisy dotyczące zniesławienia po sporze z Turcją w sprawie niemieckiego komika, który w 2017 roku obraził tureckiego Prezydenta Erdoğan, pomawiając go publicznie o stosunek seksualny ze zwierzętami. W konsekwencji zdekryminalizowano znieważenie głów obcych państw, pozostawiając ochronę wyłącznie własnym.

PRAWNOKARNA OCHRONA GODNOŚCI URZĘDU A WOLNOŚĆ WYPOWIEDZI

Komentowane regulacje od lat spotykają się z krytyką europejskich instytucji i sądów, które stoją na zgodnym stanowisku, że „we współczesnej demokracji sankcje karne za znieważenie głowy państwa są nie na miejscu (...) ze względu na charakter swojej pracy urzędnicy państwowi muszą tolerować większy stopień krytyki i satyrycznych uwag niż zwykłe osoby”¹⁵. Europejski Trybunał Praw Człowieka podkreślił, że interes państwa w ochronie głowy państwa „nie może uzasadniać przyznania mu przywileju lub specjalnej ochrony w stosunku do prawa do zgłaszania i wyrażania opinii na jego temat”¹⁶, przy czym zasada ta ma według niego zastosowanie nie tylko do republikańskich głów państw, ale także do monarchów, którzy nie zostali wybrani w wyborach. Fakt, że król „zajmuje neutralną pozycję w debacie politycznej i działa jako arbiter i symbol jedności państwa, nie powinien bowiem chronić go przed wszelką krytyką podczas wykonywania jego oficjalnych obowiązków, w szczególności ze strony osób, które w uzasadniony sposób kwestionują konstytucyjne struktury państwa, w tym monarchię”¹⁷.

Szczególnie istotne znaczenie powyższe uznanie miało w sprawie *Stern Taulats i Roura Capellera przeciwko Hiszpanii*¹⁸, która miała miejsce na kanwie spalenia wizerunków hiszpańskiej pary królewskiej. Zdarzenie to miało jednak miejsce podczas antymonarchistycznej i niepodległościowej manifestacji, związanej z wizytą króla w Geronie, w Katalonii, niewymierzonej w konkretną osobę obecnie panującego króla, lecz odbywającej się pod hasłem „300 lat Burbonów,

---

w okupowanej przez nazistów Europie Wschodniej i był sądzony jako zbrodniarz wojenny w procesie Einsatzgruppen w Norymberdze. Nawet po uświadomieniu sobie eksterminacji Żydów, Kiesinger kontynuował produkcję antysemickiej propagandy. Zarzuty te opierały się częściowo na dokumentach opublikowanych przez Alberta Nordena na temat sprawców zbrodni wojennych i nazistowskich.

¹⁵ *Poland should abolish criminal defamation, says OSCE media freedom representative following conviction of editor*, OSCE, 17.09.2012, <http://www.osce.org/fom/93797> [dostęp: 6.04.2024].

¹⁶ *Artun and Güvener v. Turkey*, no. 75510/01 [2007].

¹⁷ *Otegi Mondragon v. Spain*, no. 2034/07 [2011].

¹⁸ *Stern Taulats and Roura Capellera v. Spain*, no. nr 51168/15 [2018].

100 lat walki z hiszpańską okupacją”. Osoby biorące udział w manifestacji chciały w ten sposób dać wyraz odrzuceniu monarchii jako instytucji oraz hiszpańskiej okupacji, jaka ich zdaniem ma miejsce względem Katalonii. W konsekwencji Trybunał stwierdził, że nie doszło do znieważenia hiszpańskiej głowy państwa, tym samym ponownie silniejszą ochronę przydając wolności wypowiedzi o charakterze politycznym. Ponownie, bowiem czynił to już wcześniej, by wspomnieć chociażby wyroki zapadłe w sprawach *Oberschlick przeciwko Austrii*¹⁹ oraz *Eon przeciwko Francji*²⁰.

W pierwszym z ww. orzeczeń, przyjmując naruszenie art. 10 Konwencji, Trybunał wskazał, że „użycie obraźliwego języka może mieścić się w granicach akceptowalnej wolności słowa, jeśli nie stanowi nieuzasadnionego ataku osobistego, lecz posiada obiektywnie zrozumiałe wyjaśnienie, znajduje podstawy faktyczne użycia ostrego języka, przyjmującego postać opinii”²¹. W sprawie tej austriacki publicysta Gerhard Oberschlick nazwał rodzimego polityka Jörga Haidera „idiotą”, komentując w ten sposób jego przemówienie, w którym ten stwierdził:

wszyscy żołnierze, w tym żołnierze armii niemieckiej, walczyli o pokój i wolność, dlatego ludzie nie powinni rozróżniać „dobrych” i „złych” żołnierzy tego pokolenia, ale powinni być im wszystkim wdzięczni za położenie podwalin i zbudowanie dzisiejszego zamożnego, demokratycznego społeczeństwa²².

Podczas procesu Oberschlick podkreślał, że użyte przezeń określenie było jedynym, które mogło zarówno zwrócić uwagę opinii publicznej, jak i podsumować krytykę pod adresem Haidera, zaś zarówno słowa, jak i ton zostały wybrane, aby pokazać jak nielogiczne i nierozsądne były krytykowane wypowiedzi. Mimo to, austriacki sąd, przyjmując, że Oberschlick dopuścił się znieważenia Haidera, skazał go na karę grzywny. Jak zauważa J. Kulesza, taki wyrok był m.in. wyrazem ówczesnego stanowiska austriackich sądów, ostrzegających, że „wyprowadzenie z art. 10 Konwencji prawa do znieważenia kogoś doprowadzi do ogólnej brutalizacji debaty politycznej” [Kulesza 2023: 97]. Przyznanie ochrony wolności wypowiedzi, w tym krytyki osoby publicznej, z całą pewnością nie oznacza jednak prawa do znieważenia.

Europejski Trybunał Praw Człowieka dał temu wyraz również w drugiej z przytoczonych spraw, tj. *Eon przeciwko Francji*²³. Tym razem za narusza-

¹⁹ *Oberschlick v. Austria* (no. 2), no. 20834/92 [1997].

²⁰ *Eon v. France*, no. 26118/10 [2013].

²¹ *Oberschlick v. Austria* (no. 2), no. 20834/92 [1997].

²² *Oberschlick v. Austria* (no. 2), no. 20834/92 [1997].

²³ *Eon v. France*, no. 26118/10 [2013].

jące art. 10 Konwencji Trybunał uznał skazanie – również na karę grzywny, choć z zawieszeniem jej wykonania – Hervé Eona, który podczas wizyty ówczesnego Prezydenta Francji, Nicolasa Sarkozy’ego, w Laval posłużył się plakatem z napisem „Casse toi pov’con”, co może być tłumaczone jako „Spieprzaj, ty żaloszny palancie”, choć wersja anglojęzyczna z wyroku: „Get lost, you sad prick”, jawi się jako bardziej jednoznaczna w kierunku wulgaryzmu oznaczającego męski organ płciowy. Przytoczone sformułowanie miało wcześniej paść z ust samego Nicolasa Sarkozy’ego, który miał w ten sposób zareagować na odmowę uściśnięcia jego wyciągniętej ręki przez jednego z rolników. Podobnie, jak w przypadku sprawy *Oberschlick przeciwko Austrii*, Trybunał nie zaprzeczył obraźliwemu charakterowi wypowiedzi, jednak wskazał na konieczność uwzględnienia osoby, do której skierowana była wypowiedź, oraz całego jej kontekstu. Jego zdaniem,

istotą wypowiedzi Eona nie był bowiem nieuzasadniony atak osobisty na prezydenta, lecz powtórzenie jego własnej wypowiedzi, która była szeroko cytowana w mediach i komentowana przez opinię publiczną, w konsekwencji czego posłużenie się nią przez skarżącego wpisywało się w kontekst wyrażania opinii w obszarze wypowiedzi lub debaty politycznej lub w sprawach interesu publicznego²⁴.

PERSPEKTYWA POLSKA

W polskim Kodeksie karnym na straży godności urzędu polskiej głowy państwa stoi art. 135 § 2 k.k., przewidujący karę pozbawienia wolności do lat 3 dla tego, kto publicznie znieważa Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej²⁵. Zdaniem Trybunału Konstytucyjnego, który swojego czasu orzekał o jego zgodności z Konstytucją i Konwencją Praw Człowieka,

celem wyodrębnienia przestępstwa publicznego znieważenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej jest ochrona godności osobistej i autorytetu tego organu (por. sygn. P 3/06), a w konsekwencji – ochrona państwa polskiego, którego Prezydent Rzeczypospolitej jest uosobieniem²⁶.

Analiza bardziej współczesnego orzecznictwa ukazuje jednak, że polskie sądy zdają się odrzucać ten aspekt i coraz częściej pojmować komentowany przepis jako nazbyt wkraczający w swobodę wypowiedzi. W konsekwencji w większości polskich judykatów odnajdziemy podobny wynik tego typu postępowań, które zazwyczaj kończą się umorzeniem postępowania z uwagi na znikomą społeczną

²⁴ *Eon v. France*, no. 26118/10 [2013].

²⁵ Dz.U. z 2016 r. poz. 1137, z późn. zm.

²⁶ Wyrok TK z 06.07.2011 r., P 12/09.

szkodliwość czynu. Tytułem przykładu, poza przytoczoną we wstępie niniejszego opracowania sprawą Jakuba Żulczyka, warto przypomnieć m.in. sprawę twórcy strony antykomor.pl, o której J. Kulesza pisze jako o sprawie, która „pogrzebała prawnokarną ochronę głowy państwa polskiego” [Kulesza 2023: 97]. Na ww. stronie publikowane były materiały ośmieszające ówczesnego Prezydenta Bronisława Komorowskiego, w tym m.in. fotomontaże prezentujące go jako alkoholika czy uczestnika czynności seksualnych. Odwiedzający stronę mogli także zagrać w wirtualną grę polegającą na strzelaniu do jego wizerunku. W ocenie sądu zdjęcia przekroczyły granicę niesmacznej satyry i miały cechy znieważające, ale jednocześnie sąd stwierdził m.in., że oskarżony miał prawo przypuszczać, że takie działania są prawnie dopuszczalne²⁷. Z jeszcze bardziej aktualnego orzecznictwa warto także wspomnieć o wyroku Sądu Najwyższego z 20 marca 2024 roku, którym stwierdzono, że nie stanowi znieważenia głowy państwa posłużenie się podczas wiecu wyborczego banerem z napisem „mamy durnia za prezydenta”²⁸. Powstaje zatem pytanie, czy komentowany przepis w ogóle ma jeszcze rację bytu w realiach współczesności.

Jak słusznie zauważa J. Kulesza,

w przypadku polityków wolność wypowiedzi odnoszącej się do ich działalności podlega ściślejszej ochronie, lecz jednocześnie muszą oni wykazać większą tolerancję, nawet dla wypowiedzi ostrych czy obraźliwych. Dopiero zatem bezzasadny, złośliwy atak osobisty, niepozostający w związku z jakąkolwiek aktywnością polityka, skupiony na ataku na jego godność – zelźeniu go, może stanowić podstawę wdrożenia narzędzi prawnych w celu ochrony jego godności [Kulesza 2023: 96].

Jednocześnie należy zauważyć, że przedmiotem ochrony tego przepisu jest pewien abstrakt, w postaci godności urzędu Prezydenta RP, nie zaś godność osobista piastuna, a tym bardziej bezpieczeństwo państwa [Kulesza 2023: 96]. Podobnie jest w większości przytoczonych w niniejszym opracowaniu państw. Jedynie przepis włoski odnosi się do obrazy „honoru i prestiżu prezydenta Włoch”. We współczesnym społeczeństwie rzadko kto utożsamia bowiem prezydenta z państwem, które reprezentuje. Zdecydowanie mylne było więc przywołane stanowisko Trybunału Konstytucyjnego, czyniące prezydenta jego uosobieniem²⁹. Takie rozumienie roli głowy państwa przypomina bowiem raczej monarchię absolutną i słynne tytułowe słowa „*Państwo to ja*” wypowiedziane przez Ludwika

---

²⁷ Wyrok SA w Łodzi z 17.01.2013 r., II AKa 273/12.

²⁸ <https://www.rp.pl/prawo-karne/art40027151-sn-baner-z-napisem-duren-nie-zniewazyl-andrzej-a-dudy> [dostęp: 6.04.2024].

²⁹ Wyrok TK z 06.07.2011 r., P 12/09.

XIV podczas wyrwania z ksiąg parlamentu wszystkich protokołów związanych z czasami frondy, czyli ostatniej próbie przeciwstawienia się absolutyzmowi we Francji, niż współczesne państwa demokratyczne.

Analiza przytoczonych w niniejszym opracowaniu judykatów poddaje natomiast w wątpliwość to, czy w którymkolwiek z nich chodziło o ochronę godności urzędu, nie zaś jednostki go piastującej. Dobitnie świadczą o tym chociażby późniejsze doniesienia medialne, w których możemy przeczytać m.in. takie stwierdzenia, że „baner z napisem «mamy durnia za prezydenta» nie stanowi znieważania Dudy”³⁰. Nikt nie wspomina natomiast o abstrakcie w postaci godności urzędu. Można bowiem zaryzykować tezę, że w społeczeństwie ponowoczesnym takiej godności już po postu nie ma albo przynajmniej, że nie pełni ona na tyle nieodzownej części sprawowania danej funkcji, żeby zasługiwać na osobną ochronę prawnokarną.

Jednocześnie warto odnotować, że jeżeli obraza dotyczy konkretnej jednostki, nie zaś urzędu, to znieważona głowa państwa, tak samo, jak każdy inny obywatel, może skorzystać z ochrony z art. 216 k.k. bądź art. 226 k.k., jeżeli do zniewagi doszło podczas i w związku z pełnieniem przezeń obowiązków służbowych. Nie jest zatem tak, że ewentualne wykreślenie art. 135 § 2 k.k. pozbawi ją prawnokarnej ochrony jej własnej godności.

WNIOSKI

Poczynione uwagi prowadzą do wniosku, że komentowana regulacja nie spełnia roli, jaką przewidział dla niej ustawodawca, a wręcz jest sprzeczna z aktualnymi standardami normatywnymi i jako taka winna ulec uchyleniu. Prawnokarna ochrona godności urzędu z całą pewnością nie jest niezbędna dla ochrony funkcjonowania państwa, może natomiast stanowić pole do nadużyć w postaci zbyt daleko idącej ingerencji w wolność wypowiedzi i krytyki, które konstytuują społeczeństwa demokratyczne.

³⁰ <https://legaartis.pl/blog/2024/03/20/sn-baner-z-napisem-mamy-durnia-za-prezydenta-nie-stanowi-zniewazanie-dudy> [dostęp: 6.04.2024].

BIBLIOGRAFIA

Kulesza J., 2023, *Wolność wypowiedzi contra godność urzędu Prezydenta RP. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 30 września 2022 r. (II AKa 110/22)*, „Przegląd Sądowy”, nr 4.

Akty prawne:

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny, Dz.U. z 2016 r. poz. 1137, z późn. zm.

Orzecznictwo:

Artun and Güvener v. Turkey, no. 75510/01 [2007].

Stern Taulats and Roura Capellera v. Spain, no. nr 51168/15 [2018].

Oberschlick v. Austria (no. 2), no. 20834/92 [1997].

Eon v. France, no. 26118/10 [2013].

Wyrok Sądu Konstytucyjny Republiki Turcji z 14 grudnia 2016 roku nr 2016/186.

Wyrok TK z 06.07.2011 r., P 12/09.

Wyrok SA w Łodzi z 17.01.2013 r., II AKa 273/12.

Wyrok SO w Warszawie z 10.01.2022 r., VIII K 51/21.

Wyrok SA w Warszawie z 30.09.2022 r., II AKa 110/22.

Akta postępowania przed Izbą Dyscyplinarną SN za sygn. I ZSK 25/22.

Otegi Mondragon v. Spain, no. 2034/07 [2011].

Źródła internetowe:

<http://www.osce.org/fom/93797> [dostęp: 6.04.2024].

<https://www.rp.pl/prawo-karne/art40027151-sn-baner-z-napisem-duren-nie-zniewazyl-andrzej-dudy> [dostęp: 6.04.2024].

<https://www.deutschlandfunkkultur.de/beate-klarsfeld-ohrfeigt-1968-kanzler-kiesinger-eine-100.html> [dostęp: 6.04.2024].

<https://www.elmundo.es/elmundo/2007/07/20/espana/1184937587.html> [dostęp: 6.04.2024].

<https://www.theguardian.com/environment/2011/aug/22/denmark-sentences-greenpeace-activists-copenhagen> [dostęp: 6.04.2024].

<https://www.nytimes.com/2015/05/08/world/europe/dutch-prosecuting-abulkasim-al-jaberi-over-insults-to-king-willem-alexander.html> [dostęp: 6.04.2024].

<https://prawo.gazetaprawna.pl/artykuly/516687,sprawa-antykomorpl-co-wolno-w-w-brytanii-usa-i-niemczech.html> [dostęp: 6.04.2024].

<https://www.turkishminute.com/2016/12/25/tea-maker-cumhuriyet-daily-headquarters-jailed-insulting-erdogan/> [dostęp: 6.04.2024].

https://legaartis.pl/blog/2024/03/20/sn-baner-z-napisem-mamy-durnia-za-prezydenta-nie-stanowi-zniewazanie-dudy/#google_vignette [dostęp: 6.04.2024].

THE COUNTRY IS ME? ON THE LIMITS OF FREEDOM OF SPEECH IN THE LIGHT OF THE PROTECTION OF THE DIGNITY OF THE OFFICE OF THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF POLAND

Summary: The study addresses the issue of the criminalisation of public insulting of the President of the Republic of Poland, constituting an offence under Article 135 § 2 of the Criminal Code, in the light of the right to freedom of expression. The comparative legal analysis carried out aims to show that this regulation is contrary to current normative standards and as such should be repealed.

Keywords: freedom of speech, dignity of the office, insult

Dawid Trela

Instytut Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk, OIRP Warszawa

e-mail: dawidmtrrela@gmail.com

ORCID: 0000-0001-9781-6425

JĘZYK ESPERANTO W KONTEKŚCIE GLOBALNEJ CYBERPRZESTĘPCZOŚCI: REALNE CZY HIPOTETYCZNE WYZWANIE DLA ORGANÓW ŚCIGANIA?

Streszczenie: Artykuł przedstawia analizę roli języka esperanto w kontekście cyberprzestępczości, eksplorując jego dotychczasowe oraz potencjalne zastosowania i wyzwania. Skupia się na aspektach takich jak anonimowa komunikacja i manipulacja treściami w sieci, podkreślając unikalne cechy esperanto jako języka międzynarodowej komunikacji. Rozpatruje problemy związane z tłumaczeniem dowodów w procesach prawnych oraz złożoność problemów jurysdykcyjnych w transgranicznych dochodzeniach. W artykule podkreślono brak kompleksowych danych dotyczących wykorzystania esperanto w przestępczości oraz wyzwania w monitorowaniu i zwalczaniu cyberprzestępczości stojące przed organami ścigania. Artykuł zaleca dalsze badania w tej dziedzinie oraz podkreśla znaczenie międzynarodowej współpracy i wymiany informacji między organami ścigania w różnych krajach, co jest kluczowe dla skutecznego radzenia sobie z wyzwaniami związanymi z cyberprzestępczością w esperanto.

Słowa kluczowe: cyberprzestępczość, esperanto, tłumaczenie dowodów, współpraca międzynarodowa, bezpieczeństwo cybernetyczne

WSTĘP

W kontekście intensyfikującej się globalizacji i rozwijającej się cyfryzacji, znacząco wzrasta problematyka cyberprzestępczości, która staje się jednym z kluczowych wyzwań dla bezpieczeństwa i stabilności współczesnych społeczeństw. Wpływa ona zarówno na wymiar indywidualny, jak i instytucjonalny, tworząc

nowe formy zagrożeń prawnych, ekonomicznych i społecznych. Pojęcie cyberprzestępczości można zdefiniować zarówno na podstawie obowiązujących aktów prawnych, jak i literatury przedmiotu, a także definicji słownikowych

Zgodnie z Konwencją Rady Europy o cyberprzestępczości¹ definiuje się przez wyszczególnienie przestępstw takich jak:

- przeciwko poufności, integralności i dostępności danych i systemów (art. 2-6);
- fałszerstwa i oszustwa komputerowe (art. 7-8);
- ze względu na charakter zawartych informacji, w tym związane z pornografią dziecięcą (art. 9);
- związane z naruszaniem praw autorskich i pokrewnych (art. 10).

Zgodnie z Komunikatem Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady oraz Komitetu Regionów w kierunku ogólnej strategii zwalczania cyberprzestępczości² do przestępstw należących do tej kategorii cyberprzestępczości zaliczyć należy:

- tradycyjne formy przestępstw, takie jak oszustwo czy fałszerstwo, jednak w kontekście cyberprzestępczości odnoszą się one konkretnie do przestępstw popełnionych przy użyciu elektronicznych sieci informatycznych i systemów informatycznych;
- publikację nielegalnych treści w mediach elektronicznych (np. materiałów o charakterze pedofilskim czy zawierających treści na tle nienawiści rasowej);
- przestępstwa typowe dla sieci łączności elektronicznej, tj. ataki przeciwko systemom informatycznym, ataki typu DoS (ang. *Denial of Service*) czy hakerstwo.

Jako trzecią przywołać można definicję przyjętą w literaturze, zaproponowaną przez R. Moore, zgodnie z którą poprzez cyberprzestępczość należy rozumieć przestępstwo z udziałem komputera lub sieci komputerowej takie jak: oszustwo komputerowe, cyberterroryzm, cyberwymuszenie, ataki za pomocą oprogramowania typu ransomware, handel cyberseksualny, publikowanie

---

¹ Konwencja Rady Europy o cyberprzestępczości sporządzona w Budapeszcie dnia 23 listopada 2001 r. (Dz.U. z 2015 poz. 728) wraz z Protokołem dodatkowym do Konwencji Rady Europy o cyberprzestępczości dotyczącym penalizacji czynów o charakterze rasistowskim lub ksenofobicznym popełnionych przy użyciu systemów komputerowych sporządzonym w Strasbourgu w dniu 28 stycznia 2003 r. (Dz.U. z 2015 poz. 730).

² Komisja Wspólnot Europejskich, Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady oraz Komitetu Regionów z 22 maja 2007 r. – w kierunku ogólnej strategii zwalczania cyberprzestępczości.

treści obscenicznych lub obraźliwych, oszustwo reklamowe, nękanie w Internecie, handel narkotykami [por. Moore 2005].

Przytoczone definicje pozwalają na dokonanie klasyfikacji cyberprzestępstw, która, choć jest zróżnicowana, skupia się głównie na przestępstwach przeciwko poufności, integralności i dostępności danych oraz systemów komputerowych, oszustwach i fałszerstwach, naruszeniach praw autorskich, a także na publikacji treści nielegalnych i działalności przestępczej w sieciach łączności elektronicznej. Mimo że te definicje nie oddają w pełni złożoności zjawiska, stanowią one istotny punkt wyjścia do zrozumienia różnorodności cyberprzestępczości.

Transgraniczny charakter cyberprzestępczości, zdolność do wywierania negatywnego wpływu na funkcjonowanie jednostek, podmiotów prawnych, a nawet struktur państwowych, a także generowanie znacznych strat materialnych i niematerialnych, podkreślają jej kompleksową naturę. Reakcja organów ścigania na skalę globalną przejawia się w intensyfikacji działań prewencyjnych i represyjnych, aczkolwiek złożoność i dynamiczny charakter tego zjawiska kreują wyzwania o znaczącej skali [por. Broadhurst 2006: 408-433].

W kontekście międzynarodowym, problematyka cyberprzestępczości wykracza poza aspekty technologiczne, obejmując m.in. sferę lingwistyczną i kulturową. W takim ujęciu, esperanto, jako medium komunikacji ponadnarodowej, może pełnić specyficzną, wydaje się, że niedostrzeganą debacie akademickiej, funkcję. Cechy takie jak kulturowa neutralność, względna prostota przyswajania oraz globalna dyfuzja, mogą uczynić z esperanto obiekt zainteresowania w badaniach dotyczących cyberprzestępczości.

Celem niniejszego artykułu jest próba udzielania odpowiedzi na pytanie: Czy język esperanto pełni szczególną rolę w kontekście cyberprzestępczości, czy też jest to zjawisko marginalne, niewymagające szczególnej uwagi naukowej? Artykuł ma na celu także przeprowadzenie analizy potencjalnych powiązań między esperanto a zachowaniami przestępczymi w cyberprzestrzeni, uwzględniając zarówno technologiczne, lingwistyczne, jak i kulturowe aspekty tego zjawiska.

MATERIAŁY I METODY

Przeprowadzono analizę specjalistycznych publikacji, obejmującą selektywnie wybrane artykuły i prace badawcze z zakresu cyberprzestępczości oraz zastosowania języka esperanto w tym kontekście, mając na celu zrozumienie dominujących kierunków badań oraz wyłonienie potencjalnych problemów do dalszego zbadania. Analiza literatury naukowej przeprowadzona ze szczególnym

uwzględnieniem publikacji pochodzących z okresu od 2017 roku do chwili obecnej, uwzględniając najnowsze badania i artykuły dotyczące cyberprzestępczości oraz roli języka esperanto w kontekście cyfrowym. Przegląd ten obejmuje zarówno aktualne prace naukowe z różnych dyscyplin, takich jak informatyka, lingwistyka i prawo międzynarodowe, jak i najnowsze osiągnięcia w dziedzinie lingwistyki esperanto oraz analizy prawnych aspektów cyberprzestępczości.

W ramach badania zastosowano metodologię obejmującą gromadzenie i analizę danych pochodzących głównie z publikacji naukowych wydanych od 2017 roku do teraz, a także z dokumentacji prawnej i zasobów internetowych. Analiza danych skupiała się na metodach analizy treści i analizie krytycznej, co umożliwiło zidentyfikowanie kluczowych wzorców, trendów oraz implikacji prawnych i lingwistycznych związanych z wykorzystaniem języka esperanto w kontekście cyberprzestępczości.

W odniesieniu do ograniczeń metodologicznych przedstawionego badania, jako że skupia się ono głównie na analizie tekstów naukowych oraz aktów prawnych, istnieje ryzyko, że niektóre aspekty zjawiska mogły zostać pominięte. Wybór źródeł oraz ich dostępność również mogą mieć wpływ na wyniki analizy. Zakres badania jest ograniczony do dostępnych informacji i literatury odnoszącej się do języka esperanto w kontekście cyberprzestępczości, co może nie oddawać w pełni potencjalnych zastosowań i implikacji tego języka.

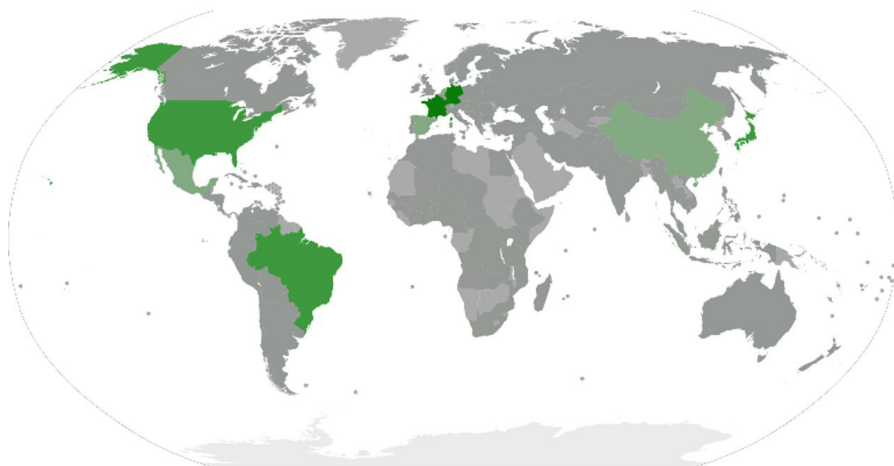
WYNIKI

Esperanto w cyberprzestrzeni: Charakterystyka i rola

Szacuje się, że liczba użytkowników esperanto, o różnym poziomie zaawansowania, na całym świecie wynosi około 2 miliony [Wandel 2015: 318-321]. Pomimo braku szczegółowych danych dotyczących ich rozkładu geograficznego, z uwagi na liczbę grup esperanckich³, europejski charakter języka [Parkvall 2010: 63-79], literaturę autorstwa Europejczyków [Minnaja, Zaleski-Zamenhof 2008] jak i samo pochodzenie oraz historyczne rozprzestrzenianie się na terytorium krajów Europy, można przyjąć założenie, że znaczna ilość z tych 2 milionów użytkowników to Europejczycy.

---

³ W Europie do *Universala Esperanto-Asocio* (Światowy Związek Esperantystów) należy 38 stowarzyszeń krajowych co jest najwyższym wynikiem w stosunku do państw kontynentu.

Rys. 1. Kraje według liczby indywidualnych członków UEA
 Źródło: <http://uea.org/lando> [dostęp: 23.11. 2023].

Porównując, liczba użytkowników esperanto przewyższa liczbę osób posługujących się niektórymi europejskimi językami, które różnią się stopniem oficjalności – od języków uznanych za urzędowe w Unii Europejskiej i poszczególnych krajach, aż po języki regionalne i języki mniejszości etnicznych, takie jak: szkocki (ok. 20-100 tys.), kaszubski (ok. 50-100 tys.), fryzyjski (ok. 250-600 tys.), islandzki (ok. 300 tys.), luksemburski (ok. 300 tys.), irlandzki (ok. 100-600 tys.), maltański (ok. 330-380 tys.), walijski (ok. 500-750 tys.), cygański (ok. 0,4-1,5 miliona), retoromański (ok. 550-700 tys.), baskijski (ok. 0,5-1 miliona), estoński (ok. 1,1-1,2 miliona), macedoński (ok. 1,4-1,8 miliona), sardyński (ok. 1,5-1,7 miliona), a mniej więcej równa liczbie użytkowników języka słoweńskiego (ok. 2-2,2 miliona), bośniackiego (ok. 2,5 miliona), czy prowansalskiego (ok. 1-3 milionów) [SIL International 2015]. Nie sposób zatem zignorować znaczenia esperanto jako narzędzia komunikacji w międzynarodowym środowisku. Choć liczba użytkowników esperanto jest jedynie szacunkowa, to sam język odgrywa istotną rolę w komunikacji międzynarodowej, edukacyjnej, kulturalnej i społecznej. Jako narzędzie komunikacji, esperanto ułatwia wymianę informacji i idei między osobami z różnych krajów i kultur, przyczyniając się do wzajemnego zrozumienia i współpracy. Pomimo jego sztucznego pochodzenia, znaczenie esperanto nie powinno być pomijane, zwłaszcza w kontekstach, gdzie ten język znajduje praktyczne zastosowanie i ułatwia transgraniczną komunikację.

Według przeprowadzonych badań [Stria 2017: 151], znaczna część użytkowników esperanto regularnie posługuje się tym językiem, w tym dla celów

komunikacji internetowej. Wśród osób korzystających z esperanto, istotny odsetek stanowią młodzi ludzie [Piron 1989: 165] którzy często są bardziej skłonni do przyjmowania nowych technologii i narzędzi cyfrowej komunikacji.

W literaturze pierwotnej, na przykład w pracy Fettesa z 1997 roku [Fettes 1997: 170-176], zwraca się uwagę, że używanie esperanto w Internecie nie tylko odzwierciedla jego funkcję jako narzędzia komunikacji, ale także ujawnia głębsze społeczne korzenie języka. Korzenie te są związane z ideą międzynarodowej współpracy i kulturowego pluralizmu, co wynika z historii i filozofii esperanto jako języka stworzonego do łamania barier komunikacyjnych i kulturowych. Najpopularniejsza wyszukiwarka na świecie *Google.com* ma w swoich zbiorach zaindeksowane około 3 230 000 000 wyników dla stron esperanckich, a z liczbą około 345 000 artykułów, Wikipedia esperancka (Vikipedio) jest 36. co do wielkości Wikipedią pod względem liczby artykułów. Szerokie stosowanie esperanto w Internecie nieuchronnie wpływa na dynamikę komunikacyjną w przestrzeni wirtualnej, tworząc nowy paradygmat dla międzynarodowych interakcji społecznych oraz wymiany informacji. Jednakże pomimo powszechności esperanto w ujęciu naukowym pozostaje ono niemal niezauważalne [Kordylewski 1988: 1].

Przestępstwa w języku esperanto

W tym miejscu należy odpowiedzieć na pytanie stanowiące niejako wstępne zagadnienie wobec zasadniczego problemu tzn. czy przy użyciu esperanto można w ogóle popełnić przestępstwo? Czy sam fakt posługiwania się tym językiem jest jakimkolwiek wyróżnikiem, charakteryzującym czyn, wpływającym np. na jego karalność?

Pierwsza udokumentowana wypowiedź związana z potencjalnymi możliwościami wykorzystania esperanto przy popełnieniu przestępstw międzynarodowych jest datowana na rok 1887, czyli w roku opublikowania podstaw języka w książce *Język międzynarodowy. Przedmowa i podręcznik kompletny* przez L. Zamenhofa. Wypowiedź Autorstwa ks. Aleksandra Dąbrowskiego, pierwszego katolickiego duchownego będącego esperantystą, brzmiała: „Złodzieje z całego świata będą mogli użyć tego nowego języka dla swoich międzynarodowych celów [...]” [Bleier, Cense 1937: 30]. Już wówczas, w początkowym okresie istnienia esperanto, dostrzegano możliwość jego wykorzystania w działaniach niezgodnych z prawem.

Jako przykład, że esperanto może być wykorzystywane w działaniach uznawanych za nielegalne, można odwołać się do historycznych przypadków.

W III Rzeszy oraz Związku Radzieckim w okresie stalinowskim tworzenie grup esperanckich oraz promowanie wartości związanych z esperanto, takich jak równość wszystkich ludzi, było traktowane jako działalność spiskowa i karane przez ówczesne reżimy^{4,5}. Choć te działania, opierające się na ideach esperanto, były zgodne z prawem i wartościami humanitarnymi, wówczas uważano je za przestępcze i były one potępione przez te systemy totalitarne.

Oczywiście w kontekście przestępczości mogły i nadal mogą zdarzać się przypadki popełniania przestępstw polegających nie tylko na używaniu esperanto, ale także z wykorzystaniem tego języka jako środka komunikacji, który ułatwia działania przestępcze. Jako przykład można przytoczyć Esperanto Civito – nieterytorialną grupę, której celem jest dążenie do uznania jej samej za podmiot prawa międzynarodowego⁶. Grupa ta przyjęła esperanto jako oficjalny język i opracowała własne akty prawne, mające na celu regulowanie i określanie funkcji, które grupa uznaje za suwerenne. Założona w Szwajcarii w 1998 roku, składa się z kilkudziesięciu instytucji, które podpisały pakt dla Esperanto Civito. Stanowi on próbę instytucjonalizacji diaspory esperanckiej. Esperanto Civito ma swoje symbole takie jak: flaga, hymn, parlament, konstytucje. Dysponuje również Trybunałem⁷, który zajmuje się prowadzeniem postępowań arbitrażowych, tworzeniem kodeksów oraz wydawaniem wyroków. Dodatkowo, Trybunał ma za zadanie zapewniać działania zgodne ze Szwajcarskim Kodeksem Cywilnym. W świetle prawa międzynarodowego Esperanto Civito nie jest uznawana jako suwerenne państwo, natomiast współpracuje ona z Organizacją Narodów i Ludów Niereprezentowanych. W historii działalności Esperanto Civito odnotowano przypadki, w których jej członkowie dopuszczali się przestępstw⁸ takich

---

⁴ Esperanto zostało potępione przez Adolfa Hitlera już w wydanym 18 lipca 1925 roku Mein Kampf: „Dopóki Żydowi nie udało się opanować innych narodów, jest on zmuszony mówić ich językiem, czy mu się to podoba, czy nie. Ale w chwili, gdy świat stałby się niewolnikiem Żyda, musiałby nauczyć się jakiegoś innego języka (na przykład esperanto), aby w ten sposób Żyd mógł tym łatwiej dominować”. W latach 1935 i 1936 organizacje esperanckie zostały zlikwidowane, a następnie zakazane, członkowie takich organizacji zostali wykluczeni z partii, wielu esperantystów zostało aresztowanych za zdradę, a państwo rozpoczęło pracę nad propagandą przeciwko językowi esperanto. Więcej o stanie prawnym oraz prześladowaniach esperantystów można przeczytać w: Lins 2017: 87 i nast..

⁵ Pod koniec lat 30-tych w Związku Radzieckim działalność klubów esperanckich została zahamowana, a publikacje esperanckie poddano cenzurze lub całkowicie ich zakazano. Ponadto, w tym okresie doszło do systematycznych i celowych działań represyjnych wobec społeczności esperantystów. Te wydarzenia zostały szczegółowo opisane w pracy: Lins 2017: 159 i nast.

⁶ Oficjalny komunikat Esperanta Civito, <https://www.esperantio.net/> [dostęp: 23.11.2023 r].

⁷ Art. 21-23 Konstytucji Esperanta Civito, <https://www.esperantio.net/index.php?id=15#chIIIart22> [dostęp: 23.11.2023 r].

⁸ Informacje takie można odnaleźć np. w magazynie esperanckim [por. Nguefack 2017].

jak zmuszanie innych do zajmowania konkretnych stanowisk, nadużywanie władzy⁹, groźby karalne oraz działania dyskryminacyjne¹⁰.

Przedstawiony przykład Esperanto Civito ilustruje, jak język esperanto może być wykorzystywany do tworzenia struktur i organizacji o charakterze ponadnarodowym. Esperanto Civito, mimo iż nie jest uznawana jako suwerenne państwo w świetle prawa międzynarodowego, podejmuje działania mające na celu instytucjonalizację diaspory esperanckiej. W ramach tej organizacji odnotowano przypadki, w których jej członkowie dopuszczali się działań, takich jak zmuszanie innych do zajmowania konkretnych stanowisk, nadużywanie władzy, groźby karalne oraz działania dyskryminacyjne. Tym samym, działania Esperanto Civito mogą być interpretowane jako funkcjonowanie na marginesie lub poza strukturami państwowymi i prawnymi. Jednakże, należy podkreślić, że nie wykazano jednoznacznie, iż działania organizacji przekraczały porządek prawny konkretnych państw.

Historia i geneza esperanto, jego rola w komunikacji międzykulturowej oraz specyfika stosowania w kontekście cyberprzestrzeni, stanowią o jego wielowymiarowym charakterze badawczym. O ile jego historyczne przypadki użycia w kontekstach totalitarnych, jak w III Rzeszy czy Związku Radzieckim, demonstrują potencjał represyjny wobec użytkowników tego języka, o tyle w erze cyfrowej możliwe scenariusze jego wykorzystania nabierają nowych konotacji. Atrybuty języka esperanto, które mogą wydawać się korzystne z perspektywy międzynarodowej komunikacji, takiej jak jego neutralność kulturowa czy znacznie mniejsza liczba godzin nauki potrzebna do osiągnięcia poziomu komunikatywnego w porównaniu do nauki języków naturalnych [Charters 2015: 288-298], mogą równie dobrze być wykorzystywane w sferze cyberprzestępczości, na przykład poprzez ułatwienie anonimowej komunikacji.

Historia i geneza esperanto, jego funkcja w międzynarodowej komunikacji oraz specyfika wykorzystania w kontekście cyberprzestrzeni, świadczą o jego kompleksowym charakterze badawczym. Choć w kontekstach totalitarnych, takich jak III Rzesza czy Związek Radziecki, użytkownicy esperanto doświadczyli

---

⁹ Informacja zamieszczona na oficjalnej stronie Esperanta Civito, <https://www.esperantio.net/index.php?id=3393> [dostęp: 23.11.2023 r].

¹⁰ Na przykład, Chamberline Nguiefack, po wybraniu na konsula Civito, zrezygnowała ze stanowiska, wskazując na obawy dotyczące ukrytych celów organizacji i sposób jej zarządzania przez Giorgio Silfera. Z jej relacji wynika, że Civito nie uznawało jej rezygnacji i nie informowało o niej publicznie, co może być interpretowane jako próba kontroli i zmuszania do zajmowania konkretnych stanowisk. Ponadto, sposób traktowania Nguiefack przez Civito oraz kontekst wypowiedzi Silfera, sugerują możliwość dyskryminacji na tle płci i pochodzenia etnicznego; <https://www.esperantio.net/index.php?id=3422> [dostęp: 23.11.2023 r].

represji, to nie język esperanto posiadał potencjał represyjny, a reżimy te. W erze cyfrowej, esperanto otwiera nowe możliwości zastosowania. Atrybuty języka esperanto, takie jak jego neutralność kulturowa czy efektywność nauki, mogą być postrzegane jako korzystne dla międzykulturowej komunikacji. Jednakże te same cechy mogą zostać również wykorzystane w sferze cyberprzestępczości, na przykład poprzez ułatwianie anonimowej komunikacji.

Cyberprzestępczość w kontekście esperanto: rodzaje przestępstw, porównanie do języków naturalnych

Aby zrozumieć wpływ języka esperanto na cyberbezpieczeństwo, kluczowe jest porównanie tego zjawiska z cyberprzestępczością w językach naturalnych, biorąc pod uwagę różnice dotyczące wykrywalności, monitoringu, zakresu działalności oraz aspektów kulturowych i społecznych. W epoce cyfryzacji i globalizacji, cyberprzestępczość przybiera różne formy. Język esperanto, jako medium komunikacji międzynarodowej, może odgrywać rolę w różnych rodzajach cyberprzestępstw, choć te rodzaje działalności nie są unikalne wyłącznie dla tego języka.

Na podstawie analizy dostępnych przypadków i potencjalnych scenariuszy, można wyróżnić następujące rodzaje nadużyć związanych z esperanto:

Naruszenia praw autorskich: W środowisku esperanckim odnotowano przypadki rozpowszechniania dzieł literackich bez odpowiedniej autoryzacji, jak np. tłumaczenia serii książek „Harry Potter”¹¹, co ilustruje, że esperanto może być wykorzystywane do rozpowszechniania materiałów chronionych prawem autorskim. Mechanizmy kontroli i wykrywania naruszeń praw autorskich mogą być mniej skuteczne¹² w przypadku materiałów w języku esperanto, ze względu na jego mniejszą rozpoznawalność.

Groźby karalne i mowa nienawiści: Esperanto, jako narzędzie komunikacyjne, może być również wykorzystywane do rozpowszechniania treści znieważających i mowy nienawiści, podobnie jak każdy inny język. Przykłady z forów

---

¹¹ Recenzja książki „*Harry Potter*” autorstwa J.K. Rowling przetłumaczonej na esperanto waz z informacjami o możliwości jej pobrania jest dostępna na wielu blogach internetowych poświęconych literaturze esperanto, przykładowo – <https://potterofbabbble.com/2022/07/18/harry-potter-esperanto-translation/> [dostęp: 23.11.2023 r].

¹² Przykłady tradycyjnych mechanizmów kontroli: Systemy wykrywania treści chronionych prawem autorskim takie jak Content ID, Oprogramowania do monitorowania Internetu, Digital Rights Management (DRM), Współpraca z dostawcami usług internetowych, Bazy danych i rejestry praw autorskich.

internetowych i grup dyskusyjnych¹³ wskazują, że esperanto nie jest wolne od tego typu nadużyć.

Oszustwa: Esperanto może być wykorzystywane do komunikacji w ramach oszustw internetowych, np. w fałszywych kampaniach crowdfundingowych lub wyłudzeniach danych. Język, jako mniej znany, może być używany do wprowadzania w błąd osób mniej zaznajomionych z esperanto, będących częścią społeczności esperantystów.

Falszerstwo i manipulacja informacjami: Esperanto może być narzędziem do tworzenia fałszywych dokumentów cyfrowych lub manipulowania treściami w sieci. Systemy analizy językowej mogą napotykać trudności w wykrywaniu takich działań z powodu mniejszej rozpoznawalności esperanto.

Ukryta komunikacja: Język ten może służyć do tajnej komunikacji w działaniach przestępczych, z powodu jego mniejszej rozpoznawalności przez standardowe systemy monitoring i wykrywania.

Publikacja nielegalnych treści: Esperanto, jak każdy inny język, może być używane do publikacji treści nielegalnych. W Internecie esperanckojęzycznym znaleźć można przypadki publikacji treści nielegalnych, w tym materiałów o charakterze przemocy seksualnej czy zawierających treści na tle nienawiści rasowej.

Promowanie ekstremizmu: Esperanto może być również wykorzystywane do promowania ekstremistycznych ideologii, takich jak komunizm¹⁴. W tym kontekście język ten staje się narzędziem do szerzenia ideologii, która w niektórych systemach prawnych, np. w Polsce, może być uznawana za nielegalną lub kontrowersyjną¹⁵.

Zatem, choć esperanto zostało zaprojektowane jako narzędzie międzynarodowego porozumienia, może być wykorzystywane w sposób sprzeczny z jego pierwotnymi założeniami.

W kontekście wykrywalności cyberprzestępstw i metod ich monitoringu, istotne jest zauważenie, że w przeciwieństwie do języków naturalnych, które są szeroko reprezentowane w narzędziach do monitorowania Internetu takich jak algorytmy analizy języka naturalnego (NLP) czy systemy filtracji treści [por. Salloum i in. 2022], esperanto ze względu na swoją mniejszą popularność

---

¹³ Przykład: informacje podawane przez administracji serwera Esperanto na portalu Discord, o zablokowanych użytkownikach ze względu na stosowanie gróźb lub wyzwisk, <https://discord.com>, serwer Esperanto [dostęp: 23.11.2023 r].

¹⁴ Przykładem może być jawnie propagujący komunizm profil na portalu Facebook – Komunismo Esperanto Sennaciismo, https://www.facebook.com/Komunismo/?locale=pl_PL [dostęp 23.11.2023 r].

¹⁵ Art. 13 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483).

może nie być skutecznie identyfikowalne przez te mechanizmy. Ograniczenie to prowadzi do znaczących luk w bezpieczeństwie cyfrowym, ponieważ standardowe systemy analizy treści mogą nie być w stanie efektywnie wykrywać i interpretować komunikacji w esperanto.

W przypadku języków naturalnych, takich jak angielski, systemy filtrujące spam i *phishing* skutecznie identyfikują próby oszustw internetowych. Platformy poczty elektronicznej, jak na przykład Gmail, korzystają z zaawansowanych technologii analizy językowej, aby wykrywać podejrzane wiadomości zawierające linki *phishingowe* czy fałszywe oferty. Ponadto, platformy mediów społecznościowych, wykorzystują algorytmy do identyfikowania i usuwania postów zawierających mowę nienawiści czy dezinformację, stosując mechanizmy rozpoznawania specyficznych słów kluczowych i wzorców komunikacyjnych.

Dodatkowo, na rynku dostępne są specjalistyczne narzędzia i oprogramowania, takie jak Google Alerts, DMCA Dashboard, Copyscape czy Takedown Piracy, które monitorują naruszenia praw autorskich w Internecie. Systemy te efektywnie identyfikują przypadki nielegalnego udostępniania chronionych treści w popularnych językach, takich jak angielski i polski. Odgrywają one kluczową rolę w ochronie praw własności intelektualnej, utrudniając nieautoryzowane rozpowszechnianie materiałów.

Oprócz tego, algorytmy sztucznej inteligencji są stosowane do automatycznej analizy treści internetowych pod kątem wykrywania wypowiedzi wulgarnych, obraźliwych, zawierających mowę nienawiści lub treści dyskryminacyjne. Takie systemy skutecznie filtrują treści mogące być uznane za szkodliwe lub niezgodne z normami społecznymi i regulacjami prawnymi, chroniąc użytkowników przed ekspozycją na takie materiały w komunikacji online i na forach dyskusyjnych. Warto zauważyć, że algorytmy te osiągają wysoką skuteczność również w przypadku języków używanych przez mniejszą liczbę osób [Adam, Zandam, Inuwa-Dutse 2023].

Języki naturalne, ze względu na swoją powszechność i globalny zasięg, są często wykorzystywane w cyberprzestępczości. Mniejsza społeczność użytkowników esperanto może sprzyjać bardziej skoncentrowanej i ukierunkowanej działalności przestępczej, co może być trudniejsze do zidentyfikowania i zwalczania. Cyberprzestępczość w językach naturalnych często zawiera elementy odnoszące się do konkretnych kultur, co może być używane do celowania w określone grupy ofiar¹⁶. Z drugiej strony, esperanto, jako język neutralny kulturowo, nie

---

¹⁶ Z ang. targetowanie. Przykłady targetowania to: phishing oparty na lokalnych wydarzeniach, wykorzystywanie znajomości lokalnych zwyczajów i języka czy fałszywe kampanie charytatywne.

zawiera takich bezpośrednich odniesień kulturowych, co prowadzi do odmiennych mechanizmów w cyberprzestępczości. Brak bezpośredniego związku z konkretną kulturą lub regionem sprawia, że cyberprzestępczość w esperanto może mieć bardziej rozproszony charakter, a tym samym być trudniejsza do zidentyfikowania i sklasyfikowania w tradycyjnych ramach analizy przestępczości.

W kontekście technologii tłumaczeniowych i analizy językowej, większość postępu technologicznego i ulepszeń skupia się na językach naturalnych. Prowadzi to do ograniczonej dostępności zaawansowanych narzędzi do analizy i monitoringu treści w esperanto. Różnica ta dotyczy zarówno metod i technik tłumaczenia, jak i programów tłumaczeniowych, co ma wpływ na efektywność monitoringu treści w esperanto.

Wyzwania dla organów ścigania: Interpretacja materiałów dowodowych w esperanto i kwestie jurysdykcyjne

W kontekście międzynarodowej cyberprzestępczości, interpretacja materiałów dowodowych, które wymagają tłumaczenia, jest kluczowa dla efektywności dochodzeń, śledztw i postępowań. Tłumaczenie materiałów związanych z przestępstwem, takich jak wiadomości e-mail, wiadomości w komunikatorach, posty na forach internetowych czy dokumenty, wymaga nie tylko precyzyjnej znajomości języka, ale także zrozumienia kontekstu kulturowego, specjalistycznego słownictwa technicznego i charakterystycznego języka danej grupy (np. socjolektu czy dialektu). Wysokie umiejętności lingwistyczne są konieczne, aby dokładnie interpretować i oddawać intencje, znaczenia oraz konteksty komunikatów, co ma kluczowe znaczenie dla rzetelności procesów prawnych, w tym oceny wiarygodności zeznań świadka przez sąd [Liber 2017: 98-116].

Proces tłumaczenia dowodów z języków naturalnych odbywa się zgodnie ze ściśle określonymi standardami¹⁷. Wymaga to korzystania z usług certyfikowanych tłumaczy przysięgłych, którzy posiadają specjalistyczną wiedzę z zakresu terminologii prawnej i formalnego stylu językowego. Zapewnienie przez nich wiarygodności i dokładności tłumaczenia jest kluczowe w prowadzonych dochodzeniach i śledztwach. Języki naturalne, ze względu na swoją stabilność i precyzję terminologiczną, umożliwiają stosowanie formalnych i konwencjonalnych metod tłumaczenia. Jednakże, w przypadku języków naturalnych, proces tłumaczenia dowodów wymaga uwzględnienia kontekstu kulturowego i prawnego danego

---

¹⁷ W Polsce standardy te określa *Ustawa o zawodzie tłumacza przysięgłego* z dnia 25 listopada 2004 r. (t.j. Dz.U 2019 poz. 1326).

kraju, aby zapewnić, że tłumaczenie odzwierciedla nie tylko słowa, ale i ich właściwe znaczenie w kontekście prawnym. Proces ten jest zwykle poddawany rygorystycznym procedurom weryfikacji i kontroli jakości, aby zapewnić maksymalną precyzję oraz wiarygodność przekładu. Pomimo tych starań, tłumaczenia z języków naturalnych obarczone są wieloma problemami, w tym stosowaniem niejednolitej terminologii, nieudzielaniem tłumaczom podstawowych informacji o sprawie i przewidywanym czasie tłumaczenia oraz brakiem odpowiednich szkoleń dla tłumaczy [Mendel 2021: 43-45].

W kontekście międzynarodowej cyberprzestępczości, przypadki tłumaczenia dowodów z języków regionalnych lub martwych, chociaż występują stosunkowo rzadko, przedstawiają szereg wyjątkowych wyzwań. Języki regionalne, często posiadając swoje unikalne idiomy i specyficzne wyrażenia, mogą znacząco komplikować proces tłumaczenia, zwłaszcza gdy brak jest standardów lub oficjalnych słowników, nie mają często ustalonych standardów prawniczych i technicznych terminów, co prowadzi do różnorodności w interpretacji oraz większej subiektywności tłumaczeń. Problemem jest również ograniczona liczba wykwalifikowanych tłumaczy, którzy są w stanie poprawnie interpretować języki regionalne i martwe w kontekście prawnym i technicznym¹⁸.

W przypadku tłumaczenia dowodów z esperanto w kontekście międzynarodowej cyberprzestępczości, występuje zestaw problemów analogicznych do wskazanych powyżej odnoszących się do języków regionalnych, a także na dodatkowe, specyficzne wyzwania.

Esperanto, mimo swojej roli jako międzynarodowego języka pomocniczego, nie jest oficjalnie uznawane przez większość krajów na świecie, z wyjątkiem Węgier, gdzie esperanto jest w pewnym stopniu uznane za „żywy język obcy”¹⁹ oraz Polski i Chorwacji w których język ten jest uznawany za niematerialne

---

¹⁸ Dla zobrazowania w Polsce na 23.11.2023 r. zgodnie z oficjalnymi danymi Ministerstwa Sprawiedliwości – Lista Tłumaczy Przysięgłych dostępnych było tylko dwóch tłumaczy ze starożytnej greki, czterech języka katalońskiego, przy czym nie było w ogóle dostępnych tłumaczy dla języków (w tym urzędowych) takich jak: luksemburski, maltański, irlandzki, walijski, cygański czy prowansalski. <https://arch-bip.ms.gov.pl/pl/rejestry-i-ewidencje/tlumacze-przysiegli/lista-tlumaczy-przysieglych> [dostęp: 23.11.2023 r].

¹⁹ Biuro Edukacji dział akredytacji egzaminów językowych (węg. Oktatási Hivatal nyelvvizsgátatási akkreditációs osztály, w skrócie NYAK, w informacjach o uznawanych przez państwo testach językowych według języka wyszczególnia esperanto, https://nyak.oh.gov.hu/doc/akk_nyelvek.asp [dostęp: 23.11.2023 r].

dziedzictwo kulturowe²⁰. Brak oficjalnego statusu prowadzi do problemu niedostatecznej reprezentacji w systemach prawnych i procedurach sądowych. Skutkuje to brakiem standardowych protokołów i procedur tłumaczenia, które są dostępne dla języków naturalnych.

Jednym z głównych wyzwań jest niedostatek ekspertów lingwistycznych specjalizujących się w esperanto. W przypadku gdy brakuje tłumacza przysięgłego dla esperanto, sąd może zwrócić się do osoby bez formalnego statusu, lecz uznanej za kompetentną w tym języku. Jednakże, osoby posiadające kwalifikacje do przekładu na poziomie wymaganym w środowisku prawnym i technicznym są rzadkością. Specjalistyczna wiedza lingwistyczna w zakresie języka esperanto rzadko łączy się z dogłębną znajomością terminologii prawnej i technicznej, co wynika z faktu, że esperanto jako język sztuczny nie jest językiem dominującym w żadnym kraju, a więc liczba specjalistów łączących wiedzę lingwistyczną z praktyką prawną lub techniczną jest znacznie mniejsza niż w przypadku języków naturalnych. Najwłaściwszym rozwiązaniem wydaje się być to, w którym sąd korzysta z pomocy instytucji naukowych, na przykład uniwersytetów, dysponujących ekspertami w mniej powszechnych językach, w tym esperanto²¹, których jednak jest niewielu.

Jak już wskazano, esperanto, jako język sztuczny, nie jest związany z żadnym specyficznym środowiskiem kulturowym, co niesie ze sobą zarówno korzyści, jak i wyzwania. Z jednej strony, ta neutralność może sprzyjać dokładności tłumaczenia, ponieważ nie ma bezpośrednich konotacji z konkretnymi kulturami. Z drugiej strony, brak powiązań z określonymi kontekstami kulturowymi może utrudniać interpretację subtelnych niuansów i kontekstów, które są kluczowe w analizie materiałów dowodowych.

W rezultacie, tłumaczenie dowodów w esperanto staje się zadaniem wyjątkowo skomplikowanym, wymagającym nie tylko specjalistycznej wiedzy lingwistycznej, ale także dostosowania istniejących procedur i podejść do unikalnych wyzwań, jakie są związane z używaniem tego języka.

W kontekście cyberprzestępczości, kwestia jurysdykcji jest jednym z największych wyzwań, z którymi muszą zmagać się organy ścigania [Steinmetz i in.

---

²⁰ 31 października 2014 roku uzyskał aprobatę Polskiego Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, i wpisany został na Listę Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego Polski co nastąpiło w 31 października 2014 r., w Chorwacji esperanto zostało wpisane na Listę Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego Chorwacji na mocy Decyzji Ministerstwa Kultury Republiki Chorwacji w sprawie esperanto z 11 lutego 2019 r.

²¹ W Polsce esperanto jest wykładane na podyplomowych Studia Interlingwistyki prowadzonych na Uniwersytecie Adama Mickiewicza w Poznaniu.

2023]. Ze względu na swoją naturę, działania związane z cyberprzestępczością często przekraczają granice geograficzne, co komplikuje procesy dochodzeniowe. W przypadku przestępstw popełnionych za pośrednictwem Internetu, określenie jurysdykcji, w której doszło do przestępstwa, może stanowić wyzwanie, ponieważ przestępca i ofiara mogą znajdować się w różnych krajach, a serwery oraz inne środki technologiczne wykorzystywane w przestępstwie mogą być zlokalizowane w kolejnych jurysdykcjach. Taka wielowarstwowa struktura sprawia, że ustalenie właściwej jurysdykcji jest procesem złożonym i często wymaga wykorzystania narzędzi współpracy międzynarodowej [Arnell, Faturoti 2023: 29-51]. Do najważniejszych narzędzi współpracy można zaliczyć: instytucję Europejskiego Nakazu Aresztowania²², wnioski o pomoc prawną w sprawach karnych²³, a także Sieć Sądownictwa w Sprawach Karnych (Eurojust)²⁴.

Z wyjątkiem niedostosowania narzędzi współpracy międzynarodowej do celów pozyskiwania informacji w esperanto problem jurysdykcji odnośnie przestępstw popełnianych w tym języku nie jest unikatowy ani odmienny od innych przypadków cyberprzestępczości. Zasady ustalania jurysdykcji w cyberprzestępczości opierają się na ogólnych zasadach prawa międzynarodowego i krajowego [Allen 2019]. W praktyce oznacza to, że jeżeli przestępstwo popełnione za pomocą esperanto ma miejsce w konkretnym kraju, organy ścigania tego kraju mają jurysdykcję do prowadzenia dochodzenia, jednakże sama kwestia ustalenia miejsca cyberprzestępstwa jest często problematyczna.

Dodatkowo konwencje międzynarodowe takie jak Konwencja Rady Europy o cyberprzestępczości (tzw. Konwencja z Budapesztu) [Dz.U. 2015 poz. 728] zawierają postanowienia dotyczące współpracy transgranicznej i jurysdykcji w przypadkach przestępstw popełnionych za pomocą systemów komputerowych. Dzięki nim państwa członkowskie zobowiązują się do współpracy w zwalczaniu cyberprzestępczości, w tym w przypadkach, gdy język esperanto jest wykorzystywany jako środek komunikacji.

---

²² Wprowadzony na mocy Decyzji Ramowej Rady 2002/584/WSiSW z 13 czerwca 2002 roku. Stanowi on mechanizm umożliwiający szybką i uproszczoną ekstradycję podejrzanych lub skazanych między państwami członkowskimi Unii Europejskiej.

²³ Znane jako Mutual Legal Assistance Treaties (MLAT) – są to umowy dwustronne lub wielostronne, które umożliwiają organom wymiaru sprawiedliwości w jednym państwie żądanie pomocy prawnej od innego państwa w dochodzeniach karnych i postępowaniach sądowych. Podstawą prawną stanowi *Konwencja Rady Europy o pomocy prawnej w sprawach karnych* z 1959 roku.

²⁴ Eurojust, utworzony na mocy Decyzji Rady 2002/187/WSiSW z 28 lutego 2002 roku, wspiera współpracę między krajowymi organami ścigania, oferując platformę do koordynacji i wymiany informacji.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

W artykule dokonano analizy roli języka esperanto w kontekście cyberprzestępczości, podkreślając jego unikalne cechy i wyzwania, przed którymi stają organy ścigania oraz badacze. Jako neutralne medium komunikacji międzynarodowej, esperanto stwarza nowe możliwości dla cyberprzestępczości, w tym anonimową komunikację, manipulowanie treściami i naruszanie praw autorskich. Jego mniejsza rozpoznawalność przez tradycyjne systemy monitoringu i wykrywania treści rodzi problemy dla efektywnego ścigania cyberprzestępców. W związku z tym, esperanto odgrywa wyjątkową rolę w kontekście cyberprzestępczości, stawiając przed organami ścigania wyjątkowe wyzwania w zdefiniowaniu jego funkcji.

Przegląd tematu w niniejszym artykule ujawnia poważne problemy związane z tłumaczeniem dowodów w esperanto, co podkreśla konieczność opracowania specjalistycznych protokołów i metod tłumaczenia, które będą stosowane w kontekstach sądowych i dochodzeniowych. Analiza wykazała również złożoność problemów jurysdykcyjnych w przypadkach cyberprzestępczości wykorzystującej esperanto, wskazując na potrzebę wzmocnienia współpracy międzynarodowej oraz dążenia do harmonizacji podejść w zakresie ustalania jurysdykcji.

Istotnym aspektem artykułu jest dokonany podział i klasyfikacja cyberprzestępstw w esperanto, który podkreśla różnorodność oraz skomplikowanie tych działań. Analiza wykazuje problem z określeniem rzeczywistej skali takiej przestępczości, co wynika z braku dostępnych precyzyjnych danych oraz trudności z ich gromadzeniem przez organy ścigania na poziomie międzynarodowym. Obecny stan badań wskazuje, że do tej pory żaden urząd ani instytucja nie prowadzi systematycznej zbiorczej analizy danych dotyczących przestępczości w esperanto. Brak centralizowanych i dostępnych danych na temat przestępczości w tym języku ogranicza możliwości dogłębnej analizy i oceny jej rzeczywistego zasięgu i charakteru. Ta luka informacyjna wynika częściowo z niszy, jaką esperanto zajmuje w kontekście globalnej komunikacji, co może skutkować mniejszym zainteresowaniem ze strony instytucji badawczych i organów ścigania, a tym samym mniejszym priorytetem w gromadzeniu danych. Brak takich informacji stanowi istotną barierę w pełnym zrozumieniu i ocenie zakresu tego zjawiska.

W oparciu o te obserwacje należałoby zintensyfikować badania w celu lepszego zrozumienia dynamiki cyberprzestępczości w esperanto oraz opracowania skuteczniejszych strategii jej monitorowania i przeciwdziałania. Ważne jest również rozwijanie międzynarodowej współpracy i standardów w zakresie

tłumaczenia dowodów z języka esperanto oraz ustalania jurysdykcji, tak aby zwiększyć skuteczność organów ścigania w zwalczaniu cyberprzestępczości.

BIBLIOGRAFIA

- Adam F. M., Zandam A. Y., Inuwa-Dutse I., 2023, *Detection of Offensive and Threatening Online Content in a Low Resource Language*, doi.org/10.48550/arXiv.2311.10541.
- Allen S., 2019, *Enforcing Criminal Jurisdiction in the Clouds and International Law's Enduring Commitment to Territoriality*, [w:] *The Oxford Handbook of Jurisdiction in International Law*, Oxford Handbooks, doi.org/10.1093/law/9780198786146.003.0016.
- Arnell P. Faturoti B., 2023, *The prosecution of cybercrime – why transnational and extraterritorial jurisdiction should be resisted*, "International Review of Law, Computers & Technology", nr 37 (1).
- Bleier V., Cense E. (red.), 1937, *Ora libro de la Esperanto-Mondo 1887-1937*, Warszawa-Budapeszt.
- Broadhurst R., 2006, *Developments in the global law enforcement of cyber-crime*, "Policing: An International Journal", nr 29 (3).
- Charters D., 2015, *The teaching and learning of esperanto*, "Interdisciplinary Description of Complex Systems", nr 13 (2), doi.org/10.7906/indecs.13.2.7.
- Fettes M., 1997, *Interlinguistics and the Internet*, "Language Problems and Language Planning", nr 21 (2).
- Kordylewski L., 1988, *Esperanto a nauka*, Ogólnopolski Komitet Studenckich Kół Esperanckich.
- Liber K., 2017, *Tłumaczenie sądowe a ocena wiarygodności zeznań świadka*, „Półrocznik Językoznawczy Tertium”, nr 2, doi.org/10.7592/Tertium2017.2.1.Liber.
- Lins U., 2017, *Dangerous Language – Esperanto and the Decline of Stalinism*, tł. H. Tonkin, Londyn.
- Mendel A., 2021, *Raport z badania ankietowego na temat jakości tłumaczenia w postępowaniu karnym*, Krajowa Szkoła Sądownictwa i Prokuratury.

- Minnaja C., Zaleski-Zamenhof H., 2008, *Concise Encyclopedia of the Original Literature of Esperanto 1887-2007*, *eldonejo Mondial*, Nowy Jork.
- Moore R., 2005, *Cyber crime: Investigating High-Technology Computer Crime*, Cleveland.
- Parkvall M., 2010, *How European is Esperanto?: A typological study*, "Language Problems and Language Planning", nr 34 (1), doi.org/10.1075/lplp.34.1.04par.
- Piron C., 1989, *Who are the speakers of Esperanto?*, [w:] *Interlinguistics: Aspects of the Science of Planned Languages*, red. K. Schubert, Berlin, s. 157-172.
- Salloum S., Gaber T., Vadera S., Shaalan K., 2022, *A Systematic Literature Review on Phishing Email Detection Using Natural Language Processing Techniques*, "IEEE Access", nr 10, doi.org/10.1109/access.2022.3183083.
- SIL International, 2015, *Ethnologue: Languages of the World*, <https://www.ethnologue.com/> [dostęp: 23.11. 2023].
- Steinmetz K. F., Schaefer B. P., Brewer C. G., Kurtz D. L., 2023, *The Role of Computer Technologies in Structuring Evidence Gathering in Cyber-crime Investigations: A Qualitative Analysis*, "Criminal Justice Review", doi.org/10.1177/07340168231161091.
- Stria I., 2017, *Language attitudes among Esperanto speakers*, "Język. Komunikacja. Informacja", nr 12.
- Wandel A., 2015, *How Many People Speak Esperanto? Esperanto on the Web*, "Interdisciplinary Description of Complex Systems", nr 13 (2).

ESPERANTO LANGUAGE IN THE CONTEXT OF GLOBAL CYBERCRIME: A REAL OR HYPOTHETICAL CHALLENGE FOR LAW ENFORCEMENT?

Summary: This article provides an analysis of the role of the Esperanto language in the context of cybercrime, exploring its current and potential applications as well as the associated challenges. It specifically focuses on aspects such as anonymous communication and content manipulation on the internet while emphasizing Esperanto's unique features as a language for international communication. Additionally, it examines issues related to the translation of evidence in legal proceedings and the complex challenges of jurisdiction in cross-border investigations. The article underscores the lack of comprehensive data regarding the use of Esperanto in criminal activities and the obstacles faced by law enforcement agencies in monitoring and combating cybercrime. Consequently, it advocates for further research in this domain and highlights the paramount importance of international cooperation and information exchange among law enforcement entities in different nations, which is crucial for effectively addressing the challenges associated with cybercrime in Esperanto.

Keywords: cybercrime, esperanto, evidence translation, international cooperation, cybersecurity

Józef Legierski

Uniwersytet Jagielloński

e-mail: jozef.legierski@student.uj.edu.pl

ORCID: 0000-0003-1380-9100

W POSZUKIWANIU SPRAWIEDLIWEGO KRAJU – *NA DNIĘ* MAKSYMA GORKIEGO – FILOZOFIA – TECHNOLOGIA VR – DOMINANTY

Streszczenie: Tekst ten stanowi refleksję filozoficzno-teatrologiczną nad motywem sprawiedliwego kraju. Punkt wyjścia stanowi dramat Maksyma Gorkiego *Na dzień*, w którym bohaterowie poszukują owego sprawiedliwego kraju. W dalszych refleksjach ukazane zostanie studium przypadku rozumienia owego zagadnienia przechodząc kolejno przez Kelsena, Rawlsa, Marksa czy badającego nowe technologie Wiesinga. Sprawiedliwy kraj staje się przestrzenią partycypacji i emancypacji poszukujących go podmiotów. Jedynym światem, który może dać nam jego namiastkę jest rzeczywistość technologii VR – sprawiedliwy kraj pozbawiony hierarchicznych, temporalnych i przestrzennych ograniczeń.

Słowa kluczowe: Gorki, *Na dzień*, technologia, pamięć, wędrówka

WSTĘP

Przyczynkiem do podjęcia tematu niniejszego szkicu były rozważania nad tym, jaki szczegół z dramatu *Na dzień* Maksyma Gorkiego można by było poddać wnikliwej analizie. W czasie powstania dzieła był jeszcze młodym twórcą. Miało to miejsce w 1902 r., czyli rok po przyłączeniu się do Leninowskiej

„Iskry” i rok po wstąpieniu do RSDRP (bolszewików). Jednak dramat ten uchodzi za dzieło wybitne, jedno z najważniejszych w twórczości dramaturga.

Badacze dzieła słusznie zauważają, iż Gorki kreśli obraz społeczeństwa zepchniętego na margines ludzkiej nędzy, przesiąkniętego beznadzieją, społeczeństwa umęczonego i uwikłanego w chore, patologiczne relacje. Zgodnie z pierwotnym tytułem tej pracy *Dramat społecznie zaangażowany* – zaangażowany, ponieważ krytyczny – jednak nie zaangażowanie społeczne czy koncepcja uwikłania w podział klas społecznych będą przedmiotem mojej analizy. Podjęta zostanie próba doszukania się inspiracji w historii o starciu, o bohaterze poszukującym sprawiedliwego kraju, opowiedzianej przez Lukę (za didaskaliaми – *wędrowiec lat 60*) Bubnowi (czapnik lat 45) w połowie aktu trzeciego. W pierwszej części pracy nakreślone zostanie rozumienie pojęcia *sprawiedliwego kraju* w wybranych koncepcjach filozoficznych. Następnie zostanie poddane pod zastanowienie to, jak motyw sprawiedliwego kraju – jako forma nacechowana kontekstualnie i symbolicznie – funkcjonuje w ramach dramatu.

Wizja sprawiedliwego kraju – Starca z opowieści

Starzec z opowieści Lukisam do końca nie wie, gdzie jest sprawiedliwy kraj, ale wierzy, że takie miejsce istnieje. Kwestia wiary starca w istnienie sprawiedliwego kraju powróci w zakończeniu niniejszych rozważań. Starzec definiuje kraj jako miejsce wzajemnego szacunku („jeden drugiego szanuje”), wzajemnej współpracy i pomocy („jeden drugiemu pomaga”), powszechnego dobrobytu („i dobrze im się dzieje”). Ten „sprawiedliwy kraj” stanowił pewną formę rzeczywistości, w której ludzkie kategorie klasyfikujące i nazywające pojęcia *pomocy*, *szacunku* czy *dobrobytu* nabrały wymiaru generalnego. Sprawiedliwy kraj widziany oczami starca to przestrzeń pozbawiona nierówności społecznej, kulturowej i klasowej. Wizja ta koncentruje się na braku jakichkolwiek barier i obejmuje nie pojedyncze jednostki, lecz wszystkich. Gorki używa do określania zbiorowości takich zwrotów jak: „inni ludzie”, „dobrzy ludzie”, „jeden drugiego” czy też „im”. Nazywa w ten sposób zbiorowość żyjącą w sprawiedliwym kraju. Jest to koncepcja społeczeństwa egalitarnego, bez podziału na klasy i stany społeczne. Gorki, będący od 1901 r. pod silnym wpływem zarówno partii bolszewickiej, jak i organizacji proleninowskiej „Iskra”, próbował przekazać tę samą myśl ideologiczną w swoich dramatach. Nie ulega wątpliwości, iż takich narracyjnych i retorycznych kroków się dopuszczał. W tym miejscu rozważań celowo pominięty zostanie wątek, w którym starzec dochodzi do prawdy o tym, iż sprawiedliwy kraj po prostu nie tylko do sfery

utopii oraz do konsekwencji, jaką ponosi za wiarę w utopię sprawiedliwego kraju. W następnych podrozdziałach skupię się na tym, jakie koncepcje sprawiedliwości występowały w filozofii do czasów Gorkiego oraz na ile te koncepcje są spójne bądź sprzeczne z tą poszukiwaną przez starca z opowieści Luki.

W poszukiwaniu sprawiedliwego kraju: Platon – Arystoteles – Augustyn

Poszukiwanie sprawiedliwego kraju [Świercz 2005] w świecie „umiłowania mądrości” zacznę od Platona. Filozof w dziele *Państwo* podejmuje próby sformułowania wyводу na temat idei konstytuowania państwowości. Platon w widzi państwo jako pewien hierarchiczny system zależności, w ramach którego władza absolutna skupiona jest w rękach najmądrzejszych, a więc filozofów. W tym przypadku mamy do czynienia z władzą autorytarną, dominacją uprzywilejowanej grupy społecznej. Idea państwa odległa jest od koncepcji starca z opowiadania Luki. To, co może łączyć starca z Platonem, to rozumienie sprawiedliwości. Sprawiedliwość u Platona dotyczyć może pojedynczych jednostek, ale i całych zbiorowości, państw, krajów. Sprawiedliwość będzie także czymś, co każdemu człowiekowi oddaje to, co się mu należy. W sprawiedliwym kraju Gorkiego „jeden drugiemu pomaga i dobrze im się dzieje” – czyli nikt nie odczuwa zależności i nikt nie czuje braku równości.

Platon w pojmowaniu sprawiedliwości zachowuje jeszcze pewną niespójność, która może być przydatna w tej analizie. W jednej ze swoich wypowiedzi w *Państwie* Polemarch, syn Kefalosa (jeden z bohaterów dialogu) stwierdza, iż sprawiedliwość polega na czynieniu dobra przyjacielom, a wyświadczeniu zła wrogom. Gdyby Polemarch odniósł się tylko do czynienia dobra, to byłby to idealny punkt odniesienia do Gorkiego „jeden drugiemu pomaga” czyli jeden drugiemu wyświadcza dobro. Ale jeszcze mamy jeden człon mianowicie – wyświadczenie zła wrogom. Tu skorzystam z interpretacji Marcina Jędrzejczaka. Dzieli on słowa Polemarcha na dwie płaszczyzny. Stwierdza, iż zdanie Polemarcha może być niepełne, bo rozpoznanie wroga/przyjaciela może być mylne. Wyświadczenie dobra jednym, a drugiemu szkody, samo w sobie nie jest sprawiedliwe i sprawiedliwy powinien w swojej sprawiedliwości nikomu nie zadawać krzywdy, a u Polemarcha tak nie jest. Więc ta koncepcja sprawiedliwości jest niepełna [Jędrzejczak 2015]. W interpretacji Platona warte uwagi są szczątkowe fragmenty definicji sprawiedliwości jako „czynienia dobra przyjacielom” i fakt, że sprawiedliwość dotyczy nie tylko jednostek, ale i całych zbiorowości.

Przejdźmy następnie do Arystotelesa oraz *Polityki*, jego *opus vitae*. W jednej z ksiąg dzieła czytamy:

[...] Celem państwa jest szczęśliwe życie, a reszta to środki do tego celu wiodące. Państwo jest zaś wspólnotą rodów i miejscowości dla doskonałego i samowystarczalnego bytowania. To znów polega, jak powiedziałem, na życiu szczęśliwym i pięknym. Trzeba tedy przyjąć, że wspólnota państwowa ma na celu nie współżycie, lecz piękne uczynki [...].

Jest to państwo bardzo bliskie poszukiwanemu przez starca. W państwie tym jest szczęście, poczucie wspólnej zbiorowości, a życie jest szczęśliwe i piękne. U Gorkiego byłoby „jeden drugiego szanuje i dobrze im się żyje”. Interesująca nas tak szczególnie sprawiedliwość – w ujęciu Arystotelesa – oparta jest na swoistej równości i dzieli się na dwie kategorie, dwa typy: 1) sprawiedliwość wyrównawczą związaną z rozdziałem dóbr i 2) sprawiedliwość wyrównawczą, której celem było wyrównanie nie tylko woli, ale też wyrokowanie za czyny. Arystoteles stawia na szczęśliwe życie i wspólnotowość, czyli „jedni drugich szanują i dobrze im się dzieje” u Gorkiego

Ostatnim myślicielem z kręgu starożytnych, z którego myśli poddana zostanie analizie jest Augustyn z Hippony. Augustyn w dziele *De civitas Dei (O państwie Bożym)* prezentuje koncepcję sprawiedliwego kraju widzianą z perspektywy chrześcijańskiego biskupa. Oczywiście dla niego elementarnym źródłem konstytuującym państwo będzie Theos. Dla nas będzie to mało przydatne. Skorzystamy jednak z augustiańskiej koncepcji człowieka, relacji międzyludzkich. Dla Augustyna istotą relacji była jak wspomniał E. Sienkiewicz: „do bliźniego, do każdego drugiego jako dobra, to szczególna celem zweryfikowania miłości własnej” [Sienkiewicz 2015]. Zdaniem Augustyna w relacjach z drugimi, człowiek znajduje szczęście i radość, ponieważ jest częścią składową państwa.

W poszukiwaniu sprawiedliwego kraju – XVII wiek

Analizowanie myśli filozoficznej wieku XVII w poszukiwaniu terminu sprawiedliwości zacznę od Grocjusza. Był on wybitnym dyplomata, synem również wykształconego Jana de Grot. Jednak najistotniejsze fakty, poza wątkami biograficznymi, świadczącymi o tym, iż „był cudownym dzieckiem”. Istotna jest jego koncepcja sprawiedliwości. Można pokusić się o stwierdzenie tożsamości z pojmowaniem sprawiedliwości w ramach sprawiedliwego kraju. Przywołany wcześniej Marek Maciejewski w swoim eseju poświęconym topografii pojmowania sprawiedliwości na przestrzeni epok stwierdza, iż Hugo de Groot (Grocjusz)

skłonny był nawet przyjąć, że „sprawiedliwość w ogóle nie istnieje albo – jeżeli istnieje – jest głupotą najwyższego stopnia, ponieważ troszcząc się o dobro innych sama sobie szkodzi”. Na tej definicji moglibyśmy zakończyć niniejsze opracowanie i stwierdzić już teraz, że skoro sprawiedliwości nie ma to i nie ma sprawiedliwego kraju. Ułatwiłoby to bardzo zadanie i można by było tylko dopisać kilku zdaniowe zakończenie. Tak łatwo jednak nie będzie, gdyż Grocjusz poza tym zdaniem o „sprawiedliwości, która nie istnieje” zasłynął także ze stwierdzenia, iż sprawiedliwość staje się przyczynkiem do wytwarzania wzajemnych powiązań między indywidualną jednostką, a zbiorowością. Dodatkowo, jak podkreśla Maciejewski, dla Groota sprawiedliwość ulokowana była w przestrzeni jednakowych dla wszystkich ludzi reguł prawnych, takich jak obowiązek naprawienia szkody, zwrot nieswojej własności oraz wymierzanie kary za niektóre czyny. Jeśli przyjmemy, iż w sprawiedliwym kraju, do którego zmierzamy, żyją „inni ludzie”, „dobrzy ludzie”, gdzie „jeden drugiego szanuje, jeden drugiemu pomaga i dobrze im się dzieje” (tak jest u Górskiego) to z koncepcji sprawiedliwości Groota możemy zaczerpnąć przede wszystkim: 1) wzajemny szacunek wobec równości prawa, 2) obowiązek naprawiania szkody, 3) obowiązek poszanowania nie swojej własności. Wówczas, gdy społeczeństwo wypełni wymienione wyżej trzy obowiązki, będzie społeczeństwem posiadającym cnotę sprawiedliwości – oczywiście w myśli Groota.

W poszukiwaniu sprawiedliwego kraju – szkockie oświecenie

Dalej w naszych dociekaniach skupimy się na wieku XVIII oraz osobie Davida Hume’a, przedstawiciela szkockiego oświecenia. Dla Hume’a istotą sprawiedliwości była zdolność do budowania relacji międzyludzkich, świadomość nie tylko konstytuowania zbiorowości, ale i przynależenia do niej [Bunikowski 2007]. To zaś, co zdaniem filozofa jednoczy ludzi, to świadomość własnych interesów. Sprawiedliwość, jak powie Hume jest: „wytworem człowieka na potrzeby jego relacji z innymi ludźmi”. Ta koncepcja sprawiedliwości również ma wiele wspólnego z koncepcją sprawiedliwości w ramach sprawiedliwego kraju. Gdyż ludzie, gdy „jeden drugiemu pomaga [...] jeden drugiego szanuje” wypełnią zadania związane z socjalizacją jednostki w ramach zbiorowości ludzkiej. Budowanie relacji w sprawiedliwym kraju wydaje się jednym z jego priorytetów podobnie jak u Hume’a.

W poszukiwaniu sprawiedliwego kraju – idealista Hegel, ekonomista Marks

W wieku XIX przewodnikiem po poszukiwaniach będzie niemiecki idealista Georg Wilhelm Hegel. Nieprzypadkowo zacznę od zdania samego Hegła z jego wielotomowego dzieła *Wykładów z filozofii dziejów*. W tomie II Hegel pisze tak: „Sprawiedliwość musi stać się obyczajem, musi wejść w zwyczaj, rzeczywista działalność ludzka musi się stać działaniem rozumnym, państwo musi mieć rozumną organizację, a ta dopiero czyni wolę jednostek wolą rzeczywiście sprawiedliwą” [Hegel 1958]. Dla Hegła sprawiedliwość ma wymiar elementarny w pojmowaniu ogólnospołecznych relacji – tak samo jak dla Hegła rozum jest tożsamy z *logosem*. Wobec tego sprawiedliwość musi być czymś bardzo oczywistym, powszechnym. Coś co bardzo wyraźnie wynika z słów Hegła, a w nie tak oczywisty sposób kojarzy się z koncepcją Gorkiego, to „rozumna organizacja państwa”. Zmieniłbym tu na potrzeby interpretacji „rozumną organizację państwa” na „rozumną organizację zbiorowości ludzkiej”. „Rozumna organizacja zbiorowości ludzkiej”, to taka forma zbiorowości, w której jej członkom za Gorkim idąc: „dobrze im się dzieje”. Koncepcja sprawiedliwości Hegła mieści się w ramach koncepcji sprawiedliwości poszukiwanego przez nas sprawiedliwego kraju. Coraz szybszym krokiem zbliżamy się do idei sprawiedliwości u Karola Marksa najbliższej myśli, w której ukształtowany był światopogląd Maksyma Gorkiego. Będzie to przedostatni z omawianych myślicieli przed podsumowaniem pracy. Czy uda nam się znaleźć sprawiedliwy kraj?

Karol Marks jako wybitny niemiecki filozof, ekonomista był nie tylko twórcą socjalizmu naukowego, ale i przede wszystkim pionierem myśli rewolucyjnej. I nie będzie to zabieg przypadkowy, ale „gdybologia” intelektualna, ponieważ gdyby pojmowanie sprawiedliwości zatrzymało się tylko i wyłącznie na kolektywizmie ekonomicznym i słynnym „każdemu równo każdemu według potrzeb”, wyżej przytoczona zasada kolektywizmu znalazłaby swoje uzasadnienie w słowach z powieści „jeden drugiego szanuje”. Szacunek międzyludzki w moim przekonaniu (i tak wydaje mi się, że myślał Marks, a za nim poszedł Górkim) wynikał ze świadomości nierówności społecznej. Tym samym dochodzimy do sedna marksistowskiego ujęcia sprawiedliwości – mianowicie faktu, iż aby sprawiedliwość nastąpiła, a tym samym zaistniał sprawiedliwy kraj, musi dojść do rewolucji, gdyż, cytując za Marksem, „po zwycięstwie rewolucji zapanuje powszechna sprawiedliwość”. Po rewolucji zapanuje sprawiedliwość, którą opisuje Paweł Tarasiewicz w eseju *Marksistowska koncepcja sprawiedliwości* – jako opartą na równości i harmonii interesów [Tarasiewicz 2009]. Stąd w sprawiedliwym kraju, jeśli założymy

równość i harmonię interesów – nie tylko ekonomicznych, ale i społecznych, będzie – parafrazując nieco słowa z *Na dnie* – „jeden drugiego będzie szanować i dobrze im się dziać będzie”. Bo szacunek do siebie będzie oparty w tym przypadku na poczuciu równości i sprawiedliwości [Lipowicz 2014]. Niestety pomimo rewolucji i dobrych chęci marksistowskiej koncepcji równości nie ma i tym samym dalej sprawiedliwości, a co za tym idzie również nie ma naszego sprawiedliwego kraju.

W poszukiwaniu sprawiedliwego kraju – XX wiek

Poszukiwanie „sprawiedliwego kraju” w XX wieku zaczniemy od Hansa Kelsena. Autor w swoich rozmyślaniach określał sprawiedliwość mianem ideału irracjonalnego, jednak niezbędnego do oceny społeczeństwa i jednostki klucza moralnego [por. Peretiatkowicz 1937]. W dziele *Problem sprawiedliwości* wykorzystał pojmowanie sprawiedliwości już z wcześniejszej publikacji – *Czystej nauki prawa* – w której wypowiadał się w sposób następujący: „Ponieważ prawo pozytywne jako zanadto ludzki wytwór porusza się pomiędzy próbą urzeczywistnienia sprawiedliwości, a jej karykaturą, teoria prawa potrzebuje uzupełnienia przez etykę prawa”. Kelsen odnosił sprawiedliwość w kontekście wypełniania norm prawnych [Schambeck 2011]. Jeśli przyjmiemy najbardziej elementarną definicję prawa jako systemu norm regulujących porządek współżycia jednostek w społeczeństwie, to wypełnianie prawa będzie wypełnianiem sprawiedliwości. Wypełnianie prawa doprowadzi do niezakłócania ładu w społeczeństwie. Czyli, szukając u Kelsena myśli na potrzebę poszukiwania sprawiedliwego kraju, w kraju zbiorowości wypełniającej prawo „jeden drugiego szanuje i dobrze im się dzieje”.

W przypadku kolejnego filozofa – Johna Rawlsa [Rawls 2018] – sprawiedliwość, jako elementarna cecha sprawiedliwego kraju, pojmowana jest w jego ujęciu jako forma zachowania bezstronności, która nie jest wynikiem braku chęci poniesienia odpowiedzialności za poparcie którejkolwiek ze stron sporu, lecz jest najbardziej racjonalnym rozwiązaniem konfliktów. Cytując Rawlsa:

[...] ludzie w sytuacji wyjściowej winni być racjonalni i wzajemnie sobą nie zainteresowani – nie jest to egoizm, lecz niezajmowanie się interesami innych. Racjonalność ma przejawiać się szukaniem środków najbardziej efektywnych.

Ludzie żyjący w sprawiedliwym kraju, czyli ci, którzy „jeden drugiego szanuje i dobrze im się dzieje”, rozwiązują spory w oparciu o racjonalną koncepcję sytuacji wyjściowej Rawlsa. Zachowują bezstronność i racjonalność w radzeniu

sobie z konfliktem. To jednak jeszcze nie wszystko. Rawls wypracował dwie zasady sprawiedliwości. Pierwsza z nich mówi: „Każda osoba winna mieć równe prawo do jak najszerszego całościowego systemu równych podstawowych wolności, dającego się pogodzić z podobnym systemem dla wszystkich”. Utwierdza ona ludzi żyjących w sprawiedliwym kraju, gwarantując im elementarne prawa: do wolności słowa, myśli, bycia równym wobec siebie. „Dobrze im się dzieje” bo mają wolność i poczucie wolności, dlatego „jeden drugiego szanuje”. Druga zasada głosi, iż:

Nierówności społeczne i ekonomiczne mają być tak ułożone, aby były z największą korzyścią dla najbardziej upośledzonych, pozostając w zgodzie z zasadą sprawiedliwego oszczędzania i jednocześnie, aby były związane z dostępnością urzędów i stanowisk dla wszystkich, w warunkach autentycznej równości szans.

W tej zasadzie istota sprawiedliwości oparta jest na równości szans. Na braku tworzenia sztucznych barier i faworyzowaniu jednostek. Ujawniana się tu jeszcze jedna bardzo ważna myśl, którą Rawls bardzo cenił – mianowicie państwo sprawiedliwe to państwo opiekuńcze [Przybyła 2015] – i tylko takie może być państwem sprawiedliwym. Sprawiedliwym krajem, w którym „jeden drugiego szanuje i dobrze im się żyje”. Na Rawlsie zakończyliśmy poszukiwanie sprawiedliwego kraju. Teraz przejdę do odczytania „sprawiedliwego kraju” jako motywu symbolicznego funkcjonującego w ramach dramatu.

KONCEPCJA SPRAWIEDLIWEGO KRAJU W KONTEKŚCIE UTWORU

Po przeanalizowaniu filozoficznego rozumienia sprawiedliwości czas skupić się na dziele, by nie stało się ono jedynie pretekstem do refleksji filozoficznej. Gdzie należy szukać sprawiedliwego kraju na kartach dramatu? Po pierwsze w sferze postaci. Gorki nieprzypadkowo wybrał w dziele sylwetki bosiaków ludzi dna, ludzi wykluczonych ekonomicznie, społecznie, klasowo [Mazurek 2011]. Wśród takich właśnie wyrzutków społeczeństwa spędził swoją młodość. Ludzie ci, pomimo trudnych warunków, w jakich przyszło im żyć, budują komunę, jedność. Ich stosunek do sprawiedliwości wynika ze sprzeciwu wobec nierówności społecznych, z jakimi się na co dzień się stykali. Koncepcję sprawiedliwości ukazaną w dramacie zaprezentuję poprzez jej kontrast z niesprawiedliwością o charakterze ekonomiczno-klasowo-mentalnym. Konflikt związany z niesprawiedliwością ekonomiczną jest bardzo widoczny, choćby w scenie dialogu między właścicielem

noclegowni – przedstawicielem świata bogatego, a jej mieszkańcami. Widoczne jest to bardzo wyraźnie w słowach jednego z bohaterów i mieszkańców noclegowni Satina, który mówi: „Niejednemu pieniądze lekko przychodzą, ale mało kto lekko się z nimi rozstaje [...]. A praca z musu to istna niewola”. Mieszkańcy doskonale zdają sobie sprawę z swojego niesprawiedliwego ekonomicznie położenia.

Pojawia się także problem związany z wyzyskiem fizycznym. Wykorzystywanie fizyczne, nieludzkie warunki pracy, praca ponad własne siły to wszystko, z czym zmierzali się współcześni Gorkiemu przedstawiciele nizin społecznych. Kontynuując przytoczony wyżej wywód Satina: „Praca? Zrób tak, żebym miał z roboty przyjemność to może będę pracował [...] Ale praca z musu to istna niewola”. Ten krótki cytat ujawnia pewną ważną i istotną kwestię, iż człowiek odczuwający poczucie niesprawiedliwości ekonomicznej, przez którą jednocześnie boryka się z problemem „Ja człowiek” w zhierarchizowanym, klasowym sporze, szukając sprawiedliwego kraju, może jedynie o nim mówić, ale jego mowa nie przechodzi w czyn – poszukiwania nieosiągalnej na dany moment utopii.

Bohaterowie dramatu są tylko poszukującymi myślicielami – poszukując sprawiedliwego kraju, odnosząc się do różnych myśli filozoficznych. Przy pytaniach stawianych podczas eksploracji myśli w stronę nieosiągalnej arkadii – dla każdego indywidualnej. Należy także podjąć temat indywidualnych „sprawiedliwych krajów”. Pojawia się tutaj motyw „sprawiedliwego kraju” jako osobistej przestrzeni, indywidualnej, intymnej utopii. Piepień, jeden z mieszkańców noclegowni, podejmuje refleksję o charakterze metafizycznym. Pyta Łukę o miejsce Boga w świecie. Ten mu odpowiada: „Jeśli wierzysz, jest; jeśli nie wierzysz – nie ma Boga”. W odniesieniu do myśli filozoficznej sprawa wydaje się bardzo prosta. Jeśli przyjmiemy koncepcję sprawiedliwości, wynikającą jak u Augustyna z Hippony z pojmowania jej jako sprawiedliwości pochodzącej z woli Absolutu, wówczas będziemy mieć do czynienia z sprawiedliwością wynikającą z wiary – czyli nasz sprawiedliwy kraj będzie ściśle związany kwestią wyznań, wierzeń sprawą kultu.

Inaczej sprawiedliwy kraj będzie pojmować konająca żona Kleszcza. Dla umierającej pocieszanej przez Łukę sprawiedliwy kraj będzie odnosił się do sfery wyzwolenia z ludzkiego cierpienia, będzie nadzieją na lepszy świat, świat bez cierpień, nierówności, podziału społecznego, świata widzianego podobnie jak w koncepcji sprawiedliwości Karola Marksa.

Ostatnim z przytaczanych przykładów jest sylwetka Aktora Alkoholika. Dla tego bohatera sprawiedliwym krajem będzie miejsce, w którym odrzuci swój nałóg, niejsce, gdzie będzie mógł się od niego uwolnić. Według rad Łuki tym

niezwykłym niemalże cudownym miejscem wyzwalającym z nałogu jest lecznica, istniejąca w świecie symboliczna figura oczyszczenia.

Powyższe przykłady poszukiwania sprawiedliwego kraju drogą budowania przez słowo artefaktów nieistniejących światów są tylko częścią wywodu. A co, gdy w poszukiwaniu sprawiedliwego kraju słowa przerodzą się w czyn?

Wiwat rewolucjo. Poszukiwanie sprawiedliwego kraju drogą przewrotu społecznego

Wiemy, iż akcja dramatu toczy się niemal na przedsionku rewolucji. Rewolucja nie będzie tylko zwyczajnym buntem, przewrotem klasowym, wymierzaniem sprawiedliwości niesprawiedliwym. Rewolucja jest momentem, w którym jednoczą się wszystkie wyobrażenia o sprawiedliwym kraju i przekraczają one liminalny próg z utopii sprawiedliwości do wcielania utopii w czyn. Takie przeświadczenie wynika z postawy gotowości do przewrotu u mieszkańców noclegowni przepelnionych agresją, zmobilizowanych do zmiany swojego położenia. Za słowami Satina: „Ludziom nie wstyd, że ty żyjesz gorzej od psa [...]. Pomyśl ty nie będziesz pracować, ja nie będę pracować, jeszcze stu ludzi, tysiąc, wszyscy! Rozumiesz *Wszyscy* rzuca pracę – i co w tedy?”. Porzucenie rzemiosła pracy będzie pierwszym krokiem rewolucji. Będzie pierwszym etapem, w którym ludzie zaczną realizować swoje postulaty sprawiedliwości. To co skrywane na dnie, głęboko w sferze myśli, uczuć pragnień ujrzy światło dzienne, wyjdzie na barykady, zostanie wykrzyknięte, nazwane po imieniu bez światłocienia. Takie jest prawo rewolucji, taka jest jej logika-logika poszukiwania sprawiedliwości.

Sprawiedliwy kraj – rzeczywistość VR?

W poszukiwaniach sprawiedliwego kraju wyruszymy w jeszcze jedną podróż – do świata proponowanego nam przez nowe media. Strategie zaangażowania, poznania rzeczywistości pozatemporalnej, pozawymiarowej, ponadestetycznej.

Powyższe zagadnienia zostały poddane wnikliwej analizie przez Lamberta Wiesinga w *Sztucznej obecności. Studium z filozofii obrazu* [Wiesing 2012]. Autor w znakach, symbolach i obiektach dostrzega sposobność do osiągnięcia doświadczenia mimesis bliskiego platońskiej filozofii. Zdaniem Wiesinga w sile obrazu drzemie potencjał wnoszący formę ponad definiowalne pojęcia. Czyni ją wolną wyobcowaną, pozbawia ją wszelkich stereotypowych naleciałości.

Taką przestrzenią jest świat stworzony w technologii VR. To świat, w którym idąc za książką Carlo Rovelliego *Rzeczywistość nie jest tym, czym się wydaje* [Rovelli 2017], przestrzeń pozbawiona jest wszelkich ograniczeń zaś partycypujący w niej uczestnicy/awatary, żyją w sprawiedliwym nieskrępowanym ahierarchicznym kraju – krainie VR emanacji.

Przykładem sprawiedliwego VR kraju, gdzie partycypacja przekracza granice realnego jest praktyka podejmowana przez Krzysztofa Garbaczewskiego – polskiego reżysera teatralnego wykorzystującego VR w spektaklach. W produkcji *Nietota* każdy z widzów staje się równoprawnym twórcą spektaklu. Zanurzenie w wirtualnym sprawiedliwym kraju sprawia nie tylko przeniesieniu do innego świata co uczestniczenie w wykreowaniu współdzielonej przez wszystkich widzów, choć doznawanej przez każdego oddzielnie, prywatnie, rzeczywistości.

PODSUMOWANIE

Poszukiwanie sprawiedliwego kraju możemy uznać za zakończone. Z wielkim bólem muszę przyznać, iż zakończyły się one klęską. Nie udało nam się znaleźć sprawiedliwego kraju, podobnie jak starcowi z opowieści Luki. Pomimo prób poszukiwania znaczenia sprawiedliwości u myślicieli różnych epok podobnie jak starzec pytał uczonego, który przybył na Syberię z „mapami, książkami i różne inne cuda miał”, nie znaleźliśmy sprawiedliwego kraju. Chciało by się powtórzyć na Gorkim „Wszystko jest, wszystkie kraje jak na dłoni a sprawiedliwego kraju ani śladu”. Tak jak nie ma idealnej definicji sprawiedliwości tak nie ma sprawiedliwego kraju. Jak wykazaliśmy w poszczególnych akapitach, począwszy od Platona, skończywszy na Rawlsie, nie ma takiej definicji sprawiedliwości, która by reprezentowała interesy wszystkich ludzi na ziemi. Idea sprawiedliwego kraju, a tym samym uniwersalnej sprawiedliwości jest w moim przekonaniu formą utopijnej rzeczywistości. Można sprawiedliwość traktować w kategorii pewnej prawdy nam właściwej, od której jesteśmy przekonani. Sprawiedliwość tak rozumiana będzie odpowiednikiem map uczonego, które: „mówią i są prawdziwe” jednak nie są na tyle powszechne, by być sprawiedliwym krajem. Starzec w opowiadaniu po przekonaniu się, że sprawiedliwy kraj nie istnieje, że go nie ma, rozżościł się, popełnił samobójstwo. Idea sprawiedliwego kraju była dla niego wszystkim: „Byłem, żyłem cierpiałem wszystko z wiarą, że jest”. Starzec jednak nie od razu odbiera sobie życie. Najpierw rozlicza się z uczonym za odebranie mu sprawiedliwego kraju. Czytamy u Gorkiego: „w szczękę go raz! I jeszcze!”. Rozliczenie się z uczonym ma wymiar symboliczny. Starzec nie potrafi pogodzić

się z faktem, że jego idea była utopią, dlatego atakuje tego, kto ją demaskuje. Jednak samo zmierzenie się z prawdą, iż sprawiedliwy kraj, w który się tak bardzo wierzyło było ciosem nie do przeżycia. Popełnienie przez starca samobójstwa jest nie tylko symbolem śmierci bohatera, lecz również figurą śmierci sprawiedliwego kraju, bo sprawiedliwy kraj miał jednego wyznawcę i to wyznawcę, który po poznaniu prawdy o jego utopijności popełnił samobójstwo. Jedyną nadzieję na wypełni partycypacyjny i wolny kraj jest technologia VR gdzie każdy uczestnik jest wolny, równoprawny, nie podlega podziałowi na rasy, klasy, stany a czas oraz przestrzeń stanowią przestrzeń sojuszniczą i wolnościową.

BIBLIOGRAFIA

- Bunikowski D., 2007, *Zasady Moralne w myśli Davida Hume'a*, „Studia Philosophiae Christianae”, nr 43 (2).
- Gorki M., 1950, *Na dnie*, przeł. A. Kamińska, J. Śpiewak, Kraków.
- Hegel G. W. F., 1958, *Wykład z filozofii dziejów*, t. 2, przeł. J. Grabowski, A. Landman, Warszawa.
- Jędrzejczak M., 2015, *Idee sprawiedliwości oraz własności w interpretacji Platona i Arystotelesa*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach”, nr 236.
- Lipowicz M., 2014, *Idea sprawiedliwości w myśli Karola Marksa*, „IDEA. Studia nad strukturą i rozwojem pojęć filozoficznych”, nr 26, s. 97-117.
- Maciejewski M., 2012, *Szkic z dziejów idei sprawiedliwości od czasów starożytnych do współczesności*, seria: *E-Monografie. Prace Naukowe Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego*, nr 20, Wrocław.
- Perettiakiewicz A., 1937, *Teoria prawa i państwa H. Kelsena*, Poznań.
- Przybyła H., 2015, *John Rawls i kategoria sprawiedliwości*, Katowice.
- Rawls J., 2018, *Teoria sprawiedliwości*, przeł. M. Panufnik, J. Pasek, A. Romaniuk, Warszawa.
- Rovelli C., 2017, *Rzeczywistość nie jest tym, czym się wydaje*, przekł. M. Czerny, Łódź.
- Schambeck H., 2010, *Nauka prawa Hansa Kelsena*, przeł. I. Wróblewska, Toruń.

- Sienkiewicz E., 2015, *Koncepcja państwa według św. Augustyna*, „Studia Paradyskie”, nr 25, s. 201-220.
- Świercz P., 2005, *Problematyka sprawiedliwości w filozofii politycznej Platona na podstawie „Gogriusza” i „Państwa”*, „Studia Politicae Universitatis Silesiensis”, nr 1, s. 57-74.
- Tarasiewicz P., 2007, *Marksistowska koncepcja sprawiedliwości*, Lublin.
- Wiesing L., 2012, *Sztuczna obecność. Studia z filozofii obrazu*, przekł. K. Krzemieniowa, Warszawa.

IN SEARCH OF A JUST COUNTRY –
THE LOWER DEPTHS OF MAXIM GORKY –
PHILOSOPHY – VR TECHNOLOGY – DOMINANTS

Summary: This text is a philosophical-theatrical reflection on the motif of the just country. The starting point is Makym Gorky's drama *The Lower Depths* in which the characters search for this just country. Further reflections will present a case study of the understanding of this theme, passing successively through Kelsen, Rawls, Marx or Wiesing, who explores new technologies. The just country becomes a space of participation and emancipation for those seeking it. The only world that can give us a substitute for it is the reality of VR technology – a just country devoid of hierarchical, temporal and spatial constraints.

Keywords: Gorky, The Lower Depths, technology, memory, wandering

Sandra Paczkowska

Szkoła Doktorska Academia Artium Humanorium,

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

e-mail: skpaczkowska@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3069-7828

ANALYZING THE ENGLISH-POLISH AR- CHEOLOGICAL TERMINOLOGY FROM THE MOVIE “THE DIG” IN THE AUDIOVISUAL CONTEXT

Summary: This article aims to present the aspect of translating archeological terminology in the audiovisual context. The database was sourced from the Netflix’s original production “The Dig”. In the first part, the general information about the movie and the characteristic features of archeological terminology could be found. In the following part, the potential problems of translating archeological terminology in audiovisual translation are presented and analyzed. The analysis of the chosen examples of English-Polish translation from the database are classified according to three categories, as follows: neutral, well-performed and translations requiring improvement, each accompanied with a comment. The *Outcomes* are to be met in the final part of this article, both with the table in the end containing all the examples of translating archeological and archeologically related vocabulary items from “The Dig” movie.

Keywords: “The Dig”, archeological terminology, audiovisual translation.

INTRODUCTION

Translation of terminology of any kind requires a specific approach and poses translation issues for translators. The object of this article is the analysis of the translation of archeological terminology in the context of audiovisual translation

occurring in the Netflix's production "The Dig". Translating archeological terminology might involve translation problems, that in fact, may affect the comprehension of linguistic items. This case study aims to show the importance of well-informed choice of translation policy toward terminological items with preserving and transferring the original message into the target language.

"THE DIG" MOVIE

"The Dig" was launched on Netflix, one of the most popular streaming online platforms, on January 29, 2021. It is a British drama production, including the worldwide known movie stars Carey Mulligan and Ralph Fiennes as main characters of the story. The plot is set in 1939 in Suffolk, just before the beginning of WW2. It tells the story of a female widow landowner Edith Pretty who hires an amateur archeologist Basil Brown to excavate burial mounds which are placed in her rural estate in Sutton Hoo. During the excavations, a burial ship is found which is, at first sight, wrongly interpreted as Viking. Only further research of unearthed artifacts from this archeological site indicates that it is, in fact, connected with the Anglo-Saxon culture, being a breakthrough in the archeological studies of the British Isles [Net 1].

The movie is based on true events and the story is not only focused on archeology itself, but it also tackles the themes of love, death, decay, life meaning and the appreciation of amateur research in the strict academic environment in the 20th century. "The Dig" received positive critical response. According to "The Guardian", "The Dig" is actually not a very earthy film, though there is intelligence and sensitivity and a good deal of English restraint and English charm, thoroughly embodied by the fine leading performers Carey Mulligan and Ralph Fiennes" [Net 2]. The movie also received five nominations for the British Academy Film Awards [Net 1].

FEATURES OF ARCHEOLOGICAL TERMINOLOGY

As with any kind of specialised terminology, archeological terms are divided into words and phrases that express the characteristic features of archeological study. For example, archeological terminology can be classified according to:

- Noninvasive research methods – GIS (Geographical Information System). GPR (ground-penetrating radar), fieldwalking, geophysical survey, field survey;

- Dating terms – dendrochronology, relative dating, radiocarbon dating;
- Documentation terms – stratigraphy, *in situ*, *ex situ*, feature, leveller, leveling patch;
- Archeological conservation terms – postsherds, anastylosis, restoration, synthesis;
- Archeological site description terms – hummus, mitigation, midden, layers, ante quem, post quem;
- Artifacts – flint tools, pebbles, pottery, lunula, fibula, laurel blades.

The main translation problem, when it comes to translating the specialised text, is the need to maintain both precision and accuracy. In the fields where accuracy is treated as prior, some mistranslation of specific terms may occur and inevitably, bringing consequences, sometimes even irreversible. On the other hand, “the mistreatment of phraseology and inappropriate register choices may undermine completely both the way in which the information in specialised texts is understood and received and the intended communicative effect that the translation is supposed to produce in the target context” [Postolea 2016:59].

Another aspect that needs to be taken into consideration by translators is that terminological translation, despite its technical nature, should not be seen or created in the mechanical manner. This rule must be applied to any translation type; however, in specialised translation, it is major to avoid translating without a second thought.

Performing translation which may be defined as “mechanical” will, almost in all cases, result into the misinterpretation of terminological terms. Postolea [2016:62] sees specialised translation not only as equal to literary translation, but gives an idea that literary translation can be treated as a part of specialised translation due to the fact that it is a specialist activity performed by a group of experts. Translators in this view have the duty to translate the specialised text with the avoidance of “introducing loose translations and poor style into the target context” [Postolea 2016:63].

The work performed by translators might be compared to performing art. The art of translation consists of creating a new text which involves the characteristic features of the original target text. In fact, translators can be seen as creators that use the unlimited tools of translation in order to construct the bridge that transfers the original meaning into different languages. The translators’ work is perfectly described by Montgomery [2000:34]

who states that the already mentioned creators “must be more than a mere device, clicking out word for word, phrase for phrase; he must be actively involved in the choice of language, dancing the border between imitation and innovation”.

TRANSLATION OF ARCHEOLOGICAL TERMS

“The Dig” movie includes many archeological terms and archeologically related vocabulary. The original script is well-written and does not consist of any terminological issues. What is more, from the educational perspective, it is beneficial for the recipients to be surrounded with possibly new vocabulary items. It is also visible that during the stage of production, there must have been experts, probably even archeologists, who guarded not only the script building, but also other movie elements, such as scenography or archeological methodology.

The Polish translation provided by Netflix includes neutral, well-performed translations and the ones requiring improvement. The table below presents the archeological terminology and archeologically related vocabulary used in “The Dig”. The context and the time of appearance are provided.

Neutral translations constitute a significant proportion in the English-Polish translation of archeological terminology from “The Dig”. By the word neutral, any translation that can be considered as linguistically and grammatically correct and not including any significant translation problem can be described. For example, neutral translations involve Polish equivalents or proper names that are understood exactly in the same manner as the English original words and do not pose a comprehension problem. It has to be added that neutral translation includes more than a half of all examples and it is the preferred method for translating original items that do not pose significant translation problems concerning terminological aspects.

For instance, some examples of neutral translations involve the usage of target language equivalents, such as *Anglo-Saxon – Anglosaski*, *artifacts-artefakty*, *Dark Age – Wieki ciemne* (Tab.1.) the word class change *no record – Nie wiadomo* (Tab.1.) or leaving an original proper name, for instance the case of *Sutton Hoo* (Tab.1.).

The well-performed translations are classified due to their strict associations with archeological terminology. This kind of translation is both archeologically comprehensible in English and Polish context. Unfortunately, the well-done translations compose 9 examples which is only 15% of all archeological terminology presented in “The Dig”. As it has been already mentioned,

the creation of the movie must have involved specialists; otherwise, the translation simply lacks the post-evaluation of an expert possessing the knowledge of archeology and its terminology. Despite the visible lack of expert proofreading after the process of translation, all of the examples provided below represent well-conducted terminological translation: *mounds*– *kopce*, *a Cisterian Convent* – *klasztoru cystersów*, *burial chamber* – *komory grobowej*, *finger marks* – *odciski palców*, *to shift* – *przerzucić*, *burial chamber [...roofed]* – *zadaszona komora grobowa*, *intact chamber* – *nietknięta komora* (Tab.1.).

This type includes, the same as the previous type, mostly Polish equivalents, word-class change and also the words that are understandable in both languages. It should be highlighted that the given Polish translations exist in Polish archeological terminology. For example, comprehensibility was achieved by translating “mounds” into *kopce* or “finger marks” into *odciski palców*. The second example may seem simple at first glance, however, it is the context that changes the meaning which, in this case, gives true impression on how cave painting were created in the past. The translation of shifting earth also is changed into the target language equivalent that helps viewers to understand the archeological methodology which usually relies on relocating enormous amount of soil. Another example is “built on a Cisterian convent” translated into *na mniejszu klasztoru cystersów*. This example shows accurate translation of a proper name existing both in the source and target language.

Archeologically speaking, the most terminologically related translations are the ones describing burial chamber that was found in the ship. Starting with the fact that translating “burial chamber” into *komora grobowa* might have posed some translation problem due to the change from “chamber” to *komora*, the translator managed to translate this terminological item successfully. Not to mention changing “intact” into *nietknięta* and “roofed” into *zadaszona*. All of the words used by the translator exist in Polish archeological terminology and are frequently used when it comes to describing such burial sites.

The translations that do not meet the terminological criteria of target language consist of 21 items which means 34% of all translated archeological vocabulary items from “The Dig”. Below, the examples that are undeniably incorrect from the terminological perspective which may also mislead the viewers’ perception on the subject are presented, analyzed and accompanied with a proposition of possible improvement.

In this type, there is a visible strategy of using omissions where archeological terminology posing translation problems occurs. It is noticeable already

in translating archeological vocabulary from the first scenes in the movie, for instance, the word “trowel” is omitted in the Polish translation *I’ve been on a dig since I was old enough to hold a trowel – Pracuję na wykopaliskach od dziecka* (Tab.1.). Here, it must be highlighted that a trowel is a very essential tool used frequently in the archeological fieldwork. What is more, this item can be even understood as a symbol of becoming an archeologist, not to mention omitting the educational value for the viewers interested in archeology. Therefore, the Polish translation of “I’ve been on a dig since I was old enough to hold a trowel” would be more beneficial for the general understanding of archeological work, for example, by translating this sentence into *Pracuję na wykopaliskach odkąd mogłem utrzymać kielnię* or if the technical constraints require it to be shorter: *Kopię odkąd dostałem kielnię*.

The translation proposed by Netflix includes also changing the original vocabulary item into another which does not transfer its meaning fully. The perfect example is translating “excavator” into *amator* (Tab.1.). In this case, the content is incredibly significant for the story, because the main character describes himself as an excavator, not or an amateur archeologist. The Polish translation of this word may even suggest the viewers that Basil Brown in fact may not possess the archeological knowledge required for excavations which is inconsistent with the movie content. The less misleading words to be used might have been, for example, *archeolog-amator*, *odkrywca* or even *ekskawator* which is a calque, but this word already exists in Polish.

Polish translation does not only include omissions and word changing, but it also transfers original archeological meaning not only ineffectively, but improperly. The word “graveyard” (Tab.1.) is used in a correct context, when it comes to English archeological terminology, however, its Polish equivalent cannot be simply translated into *cmentarz*. The difference in archeology between *cmentarz* and *cmentarzysko* is crucial, because the first type of graveyard is still used since the beginning of its establishment and the second type is a closed form of past cemetery. The movie context strictly imposes that this graveyard is no longer used which means that this translation is inaccurate and confusing. For instance, the sentence “We’re standing in someone’s graveyard, I reckon.” might have been translated into *Stoimy na cmentarzysku* or *Stoimy na czyjś grobach*.

Other examples illustrate the same translation problem as previously. The word “supports” exists indeed in English archeological terminology, nevertheless, in Polish terminology the word *wsporniki* (Tab.1.) is never implied when it comes to archeological methodology. In this case, the only possible

solution is to translate “supports” into *szalunki* which is a structure preventing soil from collapsing. The next example (Tab.1.) shows the improper choice of a word by changing “savage warriors” into *dzicy wojownicy*. Polish translation may indicate the wild nature of given warriors, but the movie context suggests brutality, cruelty or even atrocity. Taking this into account, instead of the adjective *dzicy*, more efficient for the context comprehension, other adjectives such as *okrutni*, *brutalni* might have been applied. Furthermore, changing the whole phrase “savage warriors” into *barbarzyńcy* would perfectly highlight the original meaning.

The last incorrect translations involve the very crucial part of the movie which is a burial ship discovered in Sutton Hoo. The Polish equivalent of a “ship” appears frequently in divergent contexts (Tab.1.). The Polish word *łódź* is inaccurate here due to many reasons. The term *łódź grobowa* does not exist in Polish archeological terminology. Furthermore, the word *łódź* indicates that the unearthed object is smaller than *statek* or *okręt* which are the Polish equivalents for the word “ship”. It means that this translation is misleading for the viewers. What is more, another example where this phrase is used (Tab.1.) includes the verb *zakopywać*. It must be added that this term is inconsistent, because in archeology, a burial ship cannot be *zakopany w kopcu*, but *przysypany kopcem* which means that the burial mound was created above the burial site. Nevertheless, the most beneficial phrase would be *pochówek kurhanowy* which transfers the original meaning successfully and can be used as a Polish equivalent for “burial mound”.

OUTCOMES

The study of Polish translation of archeological terminology from “The Dig” revealed that Polish translations can be classified according to three types which are: neutral for the general understanding of content, linguistically and terminologically proper or inconsistent and incorrect from the archeological perspective.

Terminological vocabulary items translated in a neutral manner do not contain any grammatical or linguistic errors and are comprehensible for the viewers who might have never been exposed to such specialist terminology. Neutrality in this sense is a preferred method and constitutes 51% of all the translated items. In order to achieve such an effect, the translator applied omissions, however, it does not affect the general understanding of content. The well-performed translation of archeological terminology in “The Dig” consists only of 15% in total.

This type does not include vocabulary which potentially might have posed translation problems. However, the items are linguistically and terminologically correct and involve an educational value for the viewers who could not be acquainted with archeological methodology. Terminologically proper translations were achieved mostly through implying existing Polish equivalents.

The last type is refers to translations that are terminologically improper and potentially deceptive for the viewers. It is visible that during translating sophisticated terminological items that might have posed translation problems, the translator did not seek expert advice. Terminologically incorrect translations consist of 34% of all archeological vocabulary items from “The Dig” and include inaccurate choice of Polish equivalents and omissions of words crucial for the general understanding of content.

Concluding, the study of translating archeological terminology presented in “The Dig” highlights the general need for consulting additional sources, and most importantly, experts who are able to use particular terminology and apply it in a given context. If the requirements of terminological correctness in translation are not achieved, errors occur. During the process of translation, it should be remembered that terminology can be treated as content of a high educational value which should not be omitted if it is not necessary. The role of translators to transfer the original meaning most efficiently for the audience’s benefit can be once again summarized by Montgomery [2000:34] who highlights the importance of conscious translation with the avoidance of implying translation strategies thoughtlessly and automatically.

BIBLIOGRAPHY

Montgomery S., 2000, *Science in Translation. Movements of Knowledge through Cultures and Times*, Chicago/London.

Postolea S., 2016, *Translating in a specialized context: challenges and risks*, “Buletinul Institutului Politehnic din Iasi”, vol. LXII, pp. 55-61.

Online sources:

Net 1, [https://en.wikipedia.org/wiki/The_Dig_\(2021_film\)](https://en.wikipedia.org/wiki/The_Dig_(2021_film)) [access: 16.02.2022].

Net 2, <https://www.theguardian.com/film/2021/jan/13/the-dig-review-carey-mulligan-ralph-fiennes> [access: 16.02.2022].

Others:

Tana G., Ferguson M., Wood E., Blackwood C.M. (Producers) & Stone, S. (Director), 2021, "The Dig", <https://www.netflix.com> [access: 16.02.2022].

ATTACHMENT**Table 1.** Terminology and the terms archeologically related from *The Dig*

N – neutral, I – Incorrect, P- Proper

Time of appearance	English version	Polish translation	Type of translation
00:00:41	<i>What's going on at Sutton Hoo, then?</i>	<i>Co Pana sprowadza do Sutton Hoo?</i>	N
00:00:43	<i>There's a lady who's got an excavating job.</i>	<i>Pewna dama szuka archeologa.</i>	I
00:02:24	<i>Well, they have their hands full with a Roman villa.</i>	<i>Mają pełne ręce roboty przy rzymskiej willi.</i>	N
00:02:43	<i>I've been on a dig since I was old enough to hold a trowel.</i>	<i>Pracuję na wykopaliskach od dziecka.</i>	I
00:02:55	<i>I've always had a curiosity to see these here mounds.</i>	<i>Zawsze ciekawiły mnie te kopce.</i>	P
00:03:02	<i>Henry VIII came here to dig.</i>	<i>Henryk VIII prowadził tu wykopaliska.</i>	I
00:03:05	<i>Well, no record of what he found.</i>	<i>Nie wiadomo, co znalazł.</i>	N
00:03:17	<i>Burial mounds, I expect.</i>	<i>Pewno kurbanami grobowymi.</i>	I
00:03:21	<i>We're standing in someone's graveyard, I reckon.</i>	<i>Myszę, że stoimy na czyjś cmentarzu.</i>	I
00:03:27	<i>Viking or maybe older.</i>	<i>Wikińskim. A może starszym.</i>	N
00:03:42	<i>Tales of buried treasure?</i>	<i>Historie o skarbach?</i>	N
00:03:52	<i>My childhood home was built on a Cisterian convent.</i>	<i>Mój dom rodzinny stał na miejscu klasztoru cystersów.</i>	P
00:03:54	<i>I helped my father excavate the apse.</i>	<i>Pomogłam ojcu odkopać apsydę.</i>	I
00:04:11	<i>They're bad for excavations.</i>	<i>Na wykopaliskach to problem.</i>	N
00:04:23	<i>Cause that dips in the middle, see?</i>	<i>Widzi Pani te zagłębienia?</i>	P
00:04:25	<i>And the soil feels – That's compacted.</i>	<i>Gleba jest tu zbita.</i>	P
00:04:32	<i>Robber's flutes, they're called.</i>	<i>Mówią na nie „flety rabusiów”.</i>	N

00:05:31	<i>Well, I'm an excavator.</i>	<i>Archeologiem amatorem.</i>	I
00:09:19	<i>And there's some blackness here, maybe indicating a fire was made.</i>	<i>Tu jest poczerniałe, co może wskazywać na ogień.</i>	I
00:09:29	<i>Mrs. Pretty, this is Guy Maynard, our new curator.</i>	<i>Pani Pretty? To pan Guy Maynard, nasz nowy ku-rator.</i>	N
00:10:57	<i>Anglo-Saxon.</i>	<i>Anglosaski.</i>	N
00:15:25	<i>Spooner and John Jacobs are making supports.</i>	<i>Spooner i Jacobs robią wsporniki.</i>	I
00:15:32	<i>...of his excavation of the tomb of Tutankhamun.</i>	<i>z wykopalisk w grobow-cu Tutanchamona.</i>	I
00:15:38	<i>He stood at the threshold of the burial chamber,</i>	<i>Stał na progu komory grobowej.</i>	P
00:15:47	<i>and he saw finger marks still on the paint.</i>	<i>i zobaczył jak na farbie wciąż widać odciski pal-ców.</i>	P
00:15:57	<i>It occurs to me that you might have unearth human remains.</i>	<i>Zdałam sobie sprawę, że może pan znaleźć szczątki ludzkie.</i>	N
00:20:34	<i>It's oval.</i>	<i>Jest owalny.</i>	N
00:20:41	<i>See? All the others, circular.</i>	<i>Wszystkie inne są okrągłe.</i>	N
00:25:45	<i>They found an iron rivet at the burial mound at Snape, didn't they?</i>	<i>W kurhanie w Snape znaleziono żelazne nity, prawda?</i>	I
00:26:05	<i>Mr. Spooner, will you bring my tape measure from the hut?</i>	<i>Może pan przynieść z wozu miarękę?</i>	N
00:27:07	<i>That's a ship.</i>	<i>To jest łódź.</i>	I
00:27:13	<i>Oh well, that's a ship that's been buried in the mound.</i>	<i>Łódź, którą zakopano w kopc.</i>	I
00:27:18	<i>Why would anyone want to bury a ship?</i>	<i>Po co zakopywać łódź?</i>	I
00:27:19	<i>Well, I expect because that's a grave.</i>	<i>Pewnie dlatego, że to grób.</i>	N
00:27:29	<i>A warrior... or a king.</i>	<i>Wojownika... albo króla.</i>	N
00:28:44	<i>Well, that's a lot of earth to ... to shift now.</i>	<i>Trzeba teraz przerzucić sporo ziemi.</i>	P
00:31:12	<i>from Latin to geology.</i>	<i>od łaciny po geologię.</i>	N
00:37:30	<i>Not gonna cover it. Get the second tarp.</i>	<i>Weź drugą plandekę.</i>	N
00:41:21	<i>Now, I've been reding up about the Oseberg Ship.</i>	<i>Czytałem o łodzi z Oseberg.</i>	I
00:41:26	<i>There was a burial chamber in the center, roofed.</i>	<i>Na środku była zadaszo-na komora grobowa.</i>	P

ANALYZING THE ENGLISH-POLISH ARCHEOLOGICAL TERMINOLOGY...

00:41:33	<i>Course, any roof here would have caved in long ago.</i>	<i>Oczywiście tutaj dach dawno by się zawałił.</i>	N
00:42:03	<i>This is a very delicate site, and it ain't safe.</i>	<i>To delikatne stanowisko.</i>	I
00:47:11	<i>So, I want the tumulus dug back.</i>	<i>Proszę okopać tumulus.</i>	I
00:47:17	<i>and I want those spoil heaps removed.</i>	<i>i usunąć te baldy.</i>	N
00:53:53	<i>that there could be an intact chamber</i>	<i>że może tam być nie- tknięta komora?</i>	P
00:58:53	<i>sort of rusted lumps.</i>	<i>Przerdzewiałe grudy.</i>	N
00:58:57	<i>Uh, an amorphous mass of objects, sir.</i>	<i>Amorficzną masę skoro- dowanej materii przed- miotów.</i>	N
01:00:19	<i>Could he not be unearthing the stern?</i>	<i>Nie mógłby wykopywać rufy?</i>	I
01:04:39	<i>I believe that's a Merovingian tremissis.</i>	<i>Moim zdaniem to mero- wiński tremis.</i>	N
01:05:11	<i>It's Dark Age, by Jupiter!</i>	<i>Wieki ciemne, na Jo- wisza!</i>	N
01:05:17	<i>These people were not just marauding barterers.</i>	<i>To nie byli jacyś łupieżcy ograniczający się do barteru.</i>	I
01:05:21	<i>They had culture!</i>	<i>Oni mieli kulturę.</i>	N
01:12:46	<i>Darling, C.W. wants me to take some of the corroded iron into the lab.</i>	<i>Mam zawieźć do labora- torium część skorodowa- nego żelaza.</i>	N
01:12:51	<i>Uh, we think it might be fragmented armor.</i>	<i>Sądzymy, że to fragmenty zbroi.</i>	N
01:27:43	<i>You know, it's just compacted sand.</i>	<i>To tylko zbity piasek.</i>	N
01:30:43	<i>These people were not savage warriors.</i>	<i>Ci ludzie nie byli tylko dzikimi wojownikami.</i>	I
01:31:26	<i>The artifacts discovered here have caused a national discussion.</i>	<i>Odkryte tu artefakty stały się ogólnokrajową sensacją.</i>	N
01:31:36	<i>a burial ship, engineered from oak.</i>	<i>łodzi grobowej, zbudowanej z drewna dębowego.</i>	I
01:31:45	<i>Ninety feet long, lying east to west.</i>	<i>Długa na 27 metrów, leżąca w kierunku wschód-zachód.</i>	N
01:32:34	<i>We die and we decay.</i>	<i>Umieramy i ulegamy rozkładowi.</i>	N
01:32:48	<i>From the first human handprint on a cave wall</i>	<i>Od pierwszego odcisku dłoni na ścianie jaskini</i>	N

ANALIZA ANGIELSKO-POLSKIEJ TERMINOLOGII ARCHEOLOGICZNEJ Z FILMU „WYKOPALISKA” W KONTEKŚCIE AUDIOWIZUALNYM

Streszczenie: Poniższy artykuł omawia problematykę tłumaczenia terminologii archeologicznej w kontekście tłumaczenia audiowizualnego. Baza źródłowa do badań została pozyskana z filmu „Wykopaliska” dostępnego na platformie streamingowej Netflix. W pierwszej części przedstawiono informacje o filmie oraz przybliżono charakterystykę terminologii archeologicznej. W następnej części zaprezentowano potencjalne problemy tłumaczenia terminologii archeologicznej w tłumaczeniu audiowizualnym. Następnie przeprowadzono analizę wybranych przykładów pochodzących z bazy źródłowej, klasyfikując wykonane tłumaczenie z j. angielskiego na j. polski jako neutralne, poprawne oraz wymagające poprawy. Wnioski z badań zostały przedstawione na końcu artykułu wraz z załącznikiem zawierającym tabelę ze wszystkimi przykładami tłumaczenia terminologii archeologicznej oraz wyrażeni archeologicznie pokrewnych pochodzących z filmu „Wykopaliska”.

Słowa kluczowe: *Wykopaliska*, terminologia archeologiczna, tłumaczenie audiowizualne

Karol Chaberka

Agencja Rozwoju Przemysłu S.A. Oddział w Katowicach

e-mail: KarolChaberka@interia.pl

ORCID: 0000-0003-3723-1999

ANALIZA SWOT NARZĘDZIEM OCENY BENCHMARKINGU

Streszczenie: Benchmarking jest obecnie jednym z istotniejszych instrumentów wykorzystywanych w codziennej praktyce controllingowej i zarządczej przedsiębiorstw. Celem artykułu jest określenie mocnych i słabych stron oraz szans i zagrożeń wynikających z wykorzystania instrumentu, jakim jest benchmarking, w zarządzaniu przedsiębiorstwem. Aby zrealizować wskazany cel przeprowadzono analizę benchmarkingu wykorzystując do tego metodykę SWOT. W oparciu o literaturę przedmiotu, przedstawiono trzy pytania badawcze oraz trzy powiązane z nimi hipotezy badawcze. Następnie przeprowadzono badania własne w oparciu, o które dokonano weryfikacji postawionych hipotez, które były odpowiedziami na postawione pytania badawcze.

Słowa kluczowe: benchmarking, analiza porównawcza, SWOT, zarządzanie

WPROWADZENIE

Funkcjonowanie każdego podmiotu gospodarczego na konkurencyjnym rynku kapitałowym, gdzie jednym z istotniejszych elementów jest generowanie zysku, wymusza stosowanie specjalistycznych technik zarządzania w wielu obszarach funkcjonowania przedsiębiorstwa. Controlling oraz narzędzia przez niego wykorzystywane w tym benchmarking są pewną odpowiedzią na te wymagania.

Benchmarking jako instrument poprawiający jakość po raz pierwszy został wykorzystany w 1979 roku przez firmę Xerox w sposób oficjalny i sformalizowany. W kolejnych latach inne podmioty zaczęły dostrzegać korzyści z zastosowań

benchmarkingu, np. Toyota. Obecnie jest to instrument wykorzystywany w wielu przedsiębiorstwach [Niemczyk, Pruszyński 2010: 280; Siemionek, Siemionek 2015: 360; Muravu 2023: 30].

Sama nazwa instrumentu wywodzi się od słowa *benchmark*, które w języku angielskim oznacza reper, czyli w geodezji punkt o znanej wysokości nad poziomem morza, będący znakiem orientacyjnym, tj. swoistym punktem odniesienia służącym do dalszych pomiarów niwelacyjnych [Zimniewicz 2003: 44].

Celem artykułu jest określenie mocnych i słabych stron oraz szans i zagrożeń wynikających z wykorzystania instrumentu jakim jest benchmarking w zarządzaniu przedsiębiorstwem. Aby zrealizować wskazany cel przeprowadzono analizę benchmarkingu wykorzystując do tego metodykę SWOT.

Artykuł jest próbą odpowiedzi na następujące pytania badawcze:

1. Czy benchmarking ma istotne ograniczenia w zakresie swojego stosowania w odniesieniu do: formuły prawnej, wielkości oraz lokalizacji podmiotu, w którym jest wykorzystywany?
2. Czy benchmarking ma istotne ograniczenia w zakresie swojego stosowania w odniesieniu do poziomu i etapu rozwoju przedsiębiorstwa?
3. Czy benchmarking ma istotne ograniczenia w zakresie swojego stosowania w odniesieniu do branży, w której funkcjonuje przedsiębiorstwo?

W oparciu o powyższe pytania badawcze przedstawiono hipotezy badawcze które weryfikowano w trakcie prowadzonych badań:

1. Benchmarking jest wykorzystywany do analizy porównawczej w podmiotach o różnej formule prawnej, różnej wielkości oraz lokalizacji.
2. Prowadzenie analiz porównawczych z wykorzystaniem benchmarkingu realizowane jest na różnych etapach rozwoju przedsiębiorstwa.
3. Prowadzenie analiz porównawczych z wykorzystaniem benchmarkingu stosowane jest w różnych branżach niezależnie od stopnia ich innowacyjności.

W trakcie prowadzonych badań przeprowadzono przegląd literatury przedmiotu w wersji polsko i anglojęzycznej. W tym celu wykorzystano bazy danych takie jak: BazEkon, Wiley Online Library oraz ResearchGate w których wyszukiwano frazy takie jak: *benchmarking* oraz *analiza porównawcza*. Korzystano również z innych narzędzi badawczych jakimi były obserwacja uczestnicząca a także wywiady z pracownikami różnych podmiotów w tym kierownikami ośrodków odpowiedzialności. Prowadzono także analizę dokumentacji i rozwiązań organizacyjnych stosowanych w różnych spółkach kapitałowych.

BENCHMARKING – PRZEGLĄD LITERATURY

Jednym z najczęściej wykorzystywanych instrumentów controllingu jest benchmarking. Benchmarking to porównanie z najlepszymi w danej branży, grupie, organizacji, porównanie dowolnych obszarów i dziedzin działania organizacji [Giemza, Karpień 2010: 56]. Benchmarking to proces systematycznego porównywania własnej firmy z innymi albo porównywania ze sobą różnych działów jednego przedsiębiorstwa, po to aby ustalić jaki jest jego stan obecny i czy potrzebna jest jakaś zmiana. Szuka się najczęściej przykładów większej efektywności działania, co pozwala na naśladowanie najlepszych rozwiązań, a nawet na ich dalsze doskonalenie [Bramham 2004: 13]. Benchmarking to również proces usprawniania wyników przez ciągłą identyfikację, zrozumienie oraz adaptację wybitnych (najlepszych) praktyk i procesów, które zostały zidentyfikowane wewnątrz i na zewnątrz organizacji oraz implementacji ich wyników [Kowalak 2009: 16]. Wypracowano wiele definicji benchmarkingu w wybrane z nich zamieściła w swojej publikacji Anna Balicka i zostały one przedstawione w Tabeli 1.

Tabela 1. Wybrane definicje benchmarkingu

Autor	Definicja benchmarkingu
M.J. Spendolini	Benchmarking to systematyczny i ciągły proces oceny produktów, usług i procesów pracy organizacji, które są uznawane za reprezentujące najlepsze praktyki, w celu usprawnień organizacyjnych.
B. Karlöf, S. Östblom	Porównywanie z najlepszymi to ciągły systematyczny proces polegający na konfrontowaniu własnej efektywności mierzonej produktywnością, jakością i doświadczeniem z wynikami tych przedsiębiorstw i organizacji, które można uznać za wzór doskonałości.
Amerykańskie Centrum Produktowności i Jakości (American Productivity and Quality Centre)	Benchmarking jest procesem ciągłego mierzenia i porównywania organizacji z liderami odnoszącymi sukces w działalności gospodarczej w dowolnym miejscu na Ziemi po to, aby zdobyć informacje, które pomogą danej organizacji podejmować działania na rzecz poprawy skuteczności działania.
G.J. Balm	Benchmarking to prowadzone na bieżąco działania polegające na porównywaniu własnych procesów, produktów lub usług z najlepszymi znanymi nam, podobnymi działaniami, tak aby doszło do określenia osiągalnych, choć stanowiących wyzwanie celów; do wdrożenia realistycznie określonych działań po to, aby w sposób efektywny stać się najlepszym z najlepszych w rozsądnie określonym czasie.
R. Kowalak	Benchmarking jest metodą zarządzania, która służy do wprowadzania najlepszych praktyk poprzez porównania z najlepszymi rozwiązaniami stosowanymi wewnątrz jednostki oraz w innych organizacjach.

Źródło: [Balicka 2018: 14].

Najczęściej benchmarking dzielimy na benchmarking: wewnętrzny, konkurencyjny oraz funkcjonalny. Benchmarking wewnętrzny dotyczy wydziałów, oddziałów lub filii tej samej firmy [Sekhar 2010: 883]. Jego głównym zadaniem jest zidentyfikowanie najlepszych osiągnięć i rozwiązań w wybranym obszarze i działalności, w ramach jednej organizacji. Ten typ benchmarkingu najlepiej sprawdza się w przypadku korporacji, w których procesy w jednej części przedsiębiorstwa są wykonane lepiej niż w innych jej częściach. Benchmarking wewnętrzny skupia się głównie na badaniu oraz ocenie procesów i metod stosowanych aktualnie w przedsiębiorstwie [Giemza, Karpień 2010: 56].

Benchmarking konkurencyjny sprowadza się do porównania firmy z obecnymi lub potencjalnymi konkurentami w ramach tego samego asortymentu wyrobów lub świadczonych usług [Sekhar 2010: 883]. Celem jest zgromadzenie informacji na temat produktów, wyrobów i usług konkurencji, zestawienie i porównanie ich z własnymi wynikami oraz wyciągnięcie odpowiednich wniosków. Ten typ benchmarkingu oznacza dokonywanie porównań efektywności działania z głównymi konkurentami. Wyniki analiz benchmarkingu konkurencyjnego mają wysoki poziom porównywalności, gdyż porównywane firmy produkują podobne wyroby lub świadczą zbliżone usługi oraz konkurują w tym samym segmencie rynku. Jednak stosując tę metodę, można napotkać szereg trudności związanych z poufnością danych czy celowym zniekształcaniem informacji. Pojawia się także ryzyko tendencji do koncentrowania uwagi na współzawodnictwie [Giemza, Karpień 2010: 57].

Benchmarking funkcjonalny nazywany również ogólnym, wykorzystuje do porównania każdą organizację lub przedsiębiorstwo, które ma dobrą opinię w porównywanym obszarze lub wykorzystuje skuteczne i dobre rozwiązania w swojej branży [Sekhar 2010: 883-884]. Przedsiębiorstwo wykorzystujące ten rodzaj benchmarkingu nie musi ograniczać się do własnej branży, ale jest otwarte na szeroko pojęte najlepsze rozwiązania. Jest to najbardziej powszechny typ benchmarkingu. Oparty jest on na przekonaniu, że proces dodawania wartości bazuje na tych samych cechach charakterystycznych występujących w różnych podmiotach, w różnych branżach i obszarach działania. Celem jest znalezienie idealnego wzoru postępowania, bez względu na miejsce, w którym ono powstaje [Giemza, Karpień 2010: 57].

Przedstawiony powyżej podział jest tylko przykładowym podziałem benchmarkingu ponieważ różni autorzy wskazują na wykorzystanie innych rodzajów benchmarkingu, takich jak: strategiczny, wyników działania, standardów, procesów, relacyjny, marketingowy oraz projektu [Balcerek-Wieszala 2010: 244-246;

Giemza, Karpień 2010: 58; Nuravu 2023: 31]. Benchmarking może być również hybrydą wszystkich wymienionych wcześniej rodzajów benchmarkingu [Nuravu 2023: 32]. Jeden z przykładów podziału benchmarkingu został zaprezentowany na Rysunku 1.

Rysunek 1. Rodzaje benchmarkingu ze względu na kryterium przedmiotu, podmiotu i czasu
Źródło: [Balicka 2018: 14].

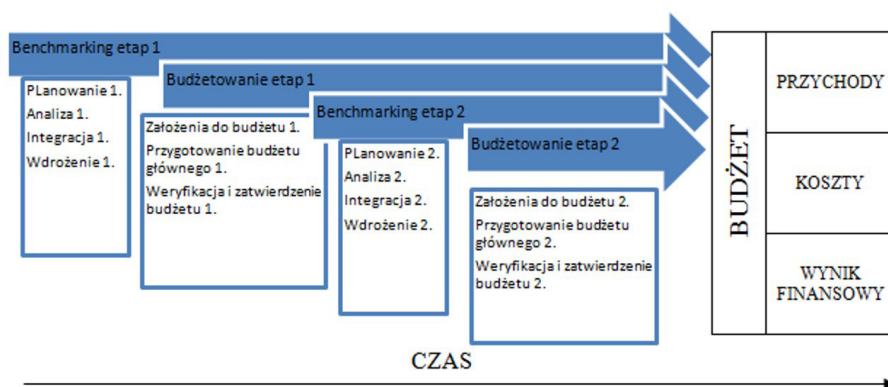
W procesie zarządzania oraz w przygotowaniu analiz controllingowych wspomagających proces zarządzania, czasem wykorzystuje się różne instrumenty łącznie co zwiększa efektywność każdego z nich. Funkcje wykorzystywanych instrumentów powinny być spójne i dawać efekt synergii. W Tabeli 2 przedstawiono funkcje benchmarkingu oraz budżetowania, czyli instrumentów które mogą być wykorzystywane łącznie.

Tabela 2. Funkcje benchmarkingu i budżetowania

Funkcje benchmarkingu	Funkcje budżetowania
<ol style="list-style-type: none"> 1. Wprowadzanie udoskonaleń oraz odnajdywanie pomysłów i źródeł doskonalenia się. 2. Inicjowanie w organizacji procesu czynnego uczenia się. 3. Kompleksowe zrozumienie istoty procesów, jakie mają miejsce w przedsiębiorstwie, spółce kapitałowej lub organizacji. 4. Zdefiniowanie efektywnych celów strategicznych w bliższej i dalszej perspektywie. 5. Wytypowanie punktów odniesienia wykorzystywanych w pomiarach skuteczności działania. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Koordynacja działań różnych części przedsiębiorstwa. 2. Komunikowanie zamierzeń kierownikom centrów odpowiedzialności. 3. Motywowanie menedżerów oraz kierowników centrów odpowiedzialności do osiągnięcia celów wyznaczonych przez zarząd i właścicieli podmiotu. 4. Sterowanie działalnością podmiotu poprzez analizę poziomu realizacji założonych budżetów oraz ich odchyień. 5. Ocena pracy kierowników centrów odpowiedzialności oraz menedżerów wyższego i niższego szczebla.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: [Chechłowska 2015; Sierpińska, Niedbała 2003].

Łączne wykorzystanie benchmarkingu i budżetowania może mieć wiele zalet i przynieść wymierne korzyści przedsiębiorstwu. Podczas tworzenia budżetu lub w trakcie jego realizacji można wykorzystywać benchmarking co zwiększy efektywność przygotowanego budżetu. Benchmarking może być istotnym instrumentem wspierającym proces budżetowania, szczególnie w podmiotach, których działalność prowadzona jest w dużej konkurencji rynkowej. Wykorzystując oba instrumenty jednocześnie ważna jest kolejność ich wykorzystania. W pierwszej kolejności należy przeprowadzić analizę benchmarkingową a wnioski wpływające z przeprowadzonej analizy zawrzeć w przygotowywanym budżecie. Czynności te można powtarzać korygując i modyfikując tworzony budżet co przedstawia Rysunek 2.

Rysunek 2. Wykorzystanie benchmarkingu w budżetowaniu

Źródło: Opracowanie własne na podstawie dostępnej literatury.

Istotny jest czas przeprowadzenia analizy benchmarkingowej oraz etapy tworzenia budżetu. Czynności te i procesy nie mogą być zbyt odległe od siebie czasowo, ponieważ wnioski i dane uzyskane z analizy benchmarkingowej mogą być już nie aktualne a uwzględnianie ich w tworzonym budżecie może być spóźnione a czasem wręcz szkodliwe.

Wracając do benchmarkingu należy stwierdzić, że od lat 70. i 80. XX wieku, gdy Xerox wykorzystując benchmarking znacząco poprawił swoją efektywność, do chwili obecnej, benchmarking jest instrumentem powszechnie wykorzystywanym w różnych branżach i obszarach o czym świadczą liczne publikacje związane z benchmarkingiem na przestrzeni lat.

Jednym z przykładów jest publikacja z 2005 roku o wykorzystaniu benchmarkingu horyzontalnego w gospodarstwach rolniczych. Możemy w niej

przeczytać, że rolnicy przeprowadzają formalne porównania, a prawdopodobnie jeszcze większa liczba rolników przeprowadza nieformalne analizy porównawcze. Porównują oni swoje plony ze średnimi plonami krajowymi i regionalnymi podawanymi w prasie rolniczej. Jednak analiza porównawcza musi przynieść korzyści osobie przeprowadzającej analizę porównawczą, aby jej przeprowadzanie było opłacalne. Jednak niektóre czynniki determinujące potencjalne zyski z przeprowadzenia analizy porównawczej pozostają poza kontrolą rolników indywidualnych. Jednym ze sposobów zwiększenia zwrotu z inwestycji jest dodanie większej liczby procesów i opisów informacji na temat praktyk rolniczych najlepszych gospodarstw oraz ulepszanie dostępnych danych porównawczych. Według autorów publikacji kluczową koncepcją leżącą u podstaw benchmarkingu horyzontalnego jest potrzeba porównania „podobnych z podobnymi”. Istnieje również kilka obszarów, w których można rozszerzyć benchmarking. Jednym z obszarów jest benchmarking wertykalny, czyli porównywanie uzyskiwanych wyników z wynikami innych przedsiębiorstw w łańcuchu dostaw żywności. Jednak podejście takie wymaga dzielenia się informacjami na temat kosztów i uzyskiwanej marży dla porównywania wyników, tak aby wszystkie strony w całym łańcuchu żywnościowym mogły dokładnie zrozumieć ekonomikę swojej branży. Jednak pomimo zachęt do wzmacniania współpracy między innymi w zarządzaniu łańcuchami żywnościowymi, niektóre sektory nie są przygotowane do publikacji przejrzystych informacji finansowych [Franks, Haverty 2005: 143-158].

Natomiast w publikacji na temat oceny porównawczej systemu zarządzania logistyką ukraińskich firm, stwierdzono, że metodologia i wykorzystanie benchmarkingu do oceny oraz porównania systemu zarządzania logistyką, sytuacji ekonomicznej oraz wyników finansowych ukraińskich przedsiębiorstw w tym obszarze jest skutecznym narzędziem. Wyniki analizy statystycznej wskaźników takich jak: przychody, aktywa, przepływy pieniężne oraz inne, pozwoliły zidentyfikować punkty odniesienia, w podmiotach które są liderami tych wskaźników i wykorzystać ich doświadczenie oraz najlepsze praktyki, aby poprawić efektywność i konkurencyjność innych podmiotów. Analiza porównawcza pomagała w określeniu mocnych i słabych stron przedsiębiorstw, jak również w identyfikacji możliwości doskonalenia i rozwoju oraz tworzyła podstawę do podejmowania świadomych decyzji w zarządzaniu procesami logistycznymi. Ocena porównawcza pozwoliła przedsiębiorstwom osiągać wyższą produktywność, obniżać koszty i podwyższać jakość ich działalności co miało pozytywny wpływ na ich funkcjonowanie i konkurencyjną pozycję rynkową [Zrybnieva i in. 2023: 221].

W artykule na temat współczesnego niewolnictwa w globalnym łańcuchu

dostaw z wykorzystaniem benchmarkingu stwierdzono, że metodologia benchmarkingu jest wykorzystywana do badania problemu współczesnego niewolnictwa w łańcuchach dostaw i pozwala dostarczyć bardziej wszechstronnego wyjaśnienia czynników determinujących wysiłki biznesowe w celu jego ograniczenia. Badania przeprowadzone przez autorów wykazały przydatność tak zwanego modelu wzorcowego w kontekście współczesnego niewolnictwa, kładąc niezbędne podstawy teoretyczne dla przyszłych badań. Dlatego w przyszłych badaniach można przyjąć określone ramy do oceny czynników współczesnego niewolnictwa na różnych poziomach (np. firma, łańcuch dostaw, branża i kraj). Ten sposób podejścia pozwala pogłębić wiedzę na temat sposobu, w jaki biznesowe łańcuchy dostaw działają we współczesnym świecie. Badania autorów opierają się na formalnej teorii, która zapewnia jasne powiązanie pomiędzy stroną teoretyczną i praktyczną. Autorzy artykułu wyjaśniają, dlaczego coraz więcej firm jest świadomych rozwiązywania problemów związanych ze współczesnym niewolnictwem w globalnym łańcuchu dostaw. Ponadto metodologia porównawcza pozwala wpiąć osiągnięcie godnych warunków pracy u dostawców z krajów wschodzących. Pracownicy firm powinni podejmować kroki w celu śledzenia swoich łańcuchów dostaw i wykazywać zaangażowanie w zapobieganiu współczesnemu niewolnictwu. Korzystając z przeprowadzonych analiz benchmarkingowych inwestorzy mogą nawiązać kontakty z potencjalnymi nabywcami, zachęcając ich do implementacji najlepszych praktyk w tym obszarze. Ponadto wypracowane benchmarki mogą wpływać na podmiot, który je przygotował w zakresie przestrzegania standardów pracy w jego własnych strukturach [Ishaya 2023].

Benchmarking został również wykorzystany do przeprowadzenia instytucjonalnej analizy porównawczej dla zarządzania wyższą szkołą zawodową. Przeprowadzona analiza ma pomóc szkołom w osiągnięciu celów i zadań edukacyjnych poprzez modyfikację systemu, wynikającą z naśladowania dobrych praktyk w wyróżniających się szkołach, co powinno skutkować skróceniem czasu nauki oraz osiągnięciem trwałej poprawy jakości nauczania.

W toku prowadzonej analizy zidentyfikowano trzy obszary mające znaczny wpływ na poprawę jakości nauczania. Są nimi: kompetencje kierownicze dyrekcji szkoły pozwalające zapewnić pomoc rządową, zapewnienie dobrych relacji ze światem pracy (np. przedsiębiorstwa) podczas procesu nauczania a także realizacji zarządzania na poziomie szkoły jako procesu świadczenia usług [Prasetyo, Salabi 2023: 480].

Benchmarking został wykorzystany jako miara konkurencyjności w Macedonii Północnej tak aby przedsiębiorstwa go stosujące mogły stawać się

organizacjami uczącymi się, dzięki czemu: zmniejszałyby wydatki, usprawniały procesy i oszczędzały czas [Srbinoska i in. 2023: 4-28]. Benchmarking funkcjonalny, techniczny i biznesowy wykorzystano do przeprowadzenia charakterystyki produktów do automatycznego zliczania pasażerów, dzięki czemu inwestorzy podejmujący decyzję o zakupie takiego systemu mają szerszą wiedzę w tym obszarze [Pronello, Baratti, Anbarasan 2024: 302-324]. Benchmarking jest wykorzystywany do wprowadzania ulepszeń zarówno w sektorze publicznym jak i podmiotach prywatnych [Muravu 2023: 26-52].

Benchmarking pozwala na dużą kreatywność i umożliwia rozwój zdolności poznawczych u osób wykorzystujących ten instrument. Pozwala również wprowadzać pozytywne zmiany w przedsiębiorstwie i generować korzyści z nich płynące. Benchmarking pomaga w wewnętrznym doskonaleniu przedsiębiorstwa i wyrównuje szanse z innymi podmiotami. Jednak, aby osiągnąć przewagę konkurencyjną, podmiot sam musi wyznaczyć sobie właściwe kierunki rozwoju i obszary, w których osiągnięcie takiej przewagi konkurencyjnej jest możliwe. Osiągnięcie widocznych, pozytywnych różnic konkurencyjnych jest najlepszym dowodem na skuteczność tego instrumentu [Sekhar 2010: 885].

Analiza SWOT – wprowadzenie

Do oceny instrumentu jakim jest benchmarking wykorzystano metodykę SWOT. Nazwa tej metody (analizy) jest skrótem od angielskich słów: *Strengths* – siły (mocne strony), *Weaknesses* – słabości (słabe strony), *Opportunities* – szanse (okazje), *Threats* – zagrożenia (ograniczenia). Wykorzystanie tej metody pozwala oszacować, w jakim stopniu zasoby i kompetencje podmiotu lub organizacji odpowiadają potrzebom i wymaganiom otoczenia, w którym ona działa i konkuruje. Określenie warunków i składników otoczenia oraz potencjału (zasobów i umiejętności) instytucji oraz ich analiza i ocena pozwalają na ustalenie szans i zagrożeń stwarzanych przez otoczenie oraz mocnych i słabych stron dotyczących podmiotu lub organizacji. Umożliwia to wytyczenie kierunku jej rozwoju, jednego z ważniejszych elementów budowy strategii oraz programu i planu strategicznego [Wołowicz 2021: 287]. Analiza SWOT wykorzystywana jest do ustrukturyzowanej oceny: przedsiębiorstw, procesów lub działań.

ANALIZA SWOT BENCHMARKINGU

Strengths – mocne strony benchmarkingu:

1. Eliminacja błędów podczas wprowadzania nowych rozwiązań w wybranym podmiocie, w którym nowe rozwiązania są wprowadzane – uniknięcie błędów popełnionych w innych podmiotach.
2. Obniżenie kosztów i skrócenie czasu wdrożenia przy wprowadzaniu ulepszeń wykorzystywanych już w innych podmiotach.
3. Niski koszt oraz krótki czas przeprowadzenia analizy porównawczej co znacząco zwiększa atrakcyjność wykorzystania tego instrumentu w bieżących analizach.
4. Przeprowadzenie analizy porównawczej pozwala na dostarczanie dużej ilości ważnych informacji możliwych do wykorzystania w podejmowaniu kluczowych decyzji dla podmiotu, stosunkowo niewielkim kosztem.
5. Łatwość porównania uzyskanych danych przy podmiotach z tej samej branży i o podobnej skali działania a także innych zbliżonych parametrach.
6. Możliwość wykorzystania danych dostępnych publicznie z podmiotów konkurencyjnych a będących wzorcem dla podmiotu, dla którego analiza jest przeprowadzana.
7. Możliwość wykonywania analiz przez zatrudniony personel, dobrze zorientowany w szczegółach prowadzonej działalności oraz szczegółowo znający wszystkie procesy realizowane w przedsiębiorstwie i brak konieczności wsparcia od podmiotów zewnętrznych w tym zakresie.

Weaknesses – słabe strony benchmarkingu:

1. Możliwość pominięcia rozwiązań jeszcze lepszych od stosowanych dotychczas w podmiotach konkurencyjnych lub będących wzorcem do wprowadzenia innowacji, np.: rozwiązań tańszych i szybszych we wprowadzeniu a wykorzystywanych w innych branżach lub obszarach.

2. Pośpiech podczas przeprowadzanej analizy lub niedokładność w jej przeprowadzeniu może powodować uzyskanie niepełnych lub błędnych danych z badania.
3. Przy ścisłym sprofilowaniu analizy dla określonego podmiotu, uzyskanie danych trudnych do wykorzystania w innych jednostkach.
4. Trudności w przeprowadzeniu analizy porównawczej podmiotów o zbyt różnej skali działania lub działających w różnych branżach albo posiadających inne istotne cechy utrudniające przeprowadzenie analizy porównawczej.
5. Ograniczenia w pozyskaniu danych źródłowych do analizy z podmiotów konkurencyjnych wykorzystujących rozwiązania którymi jednostka przeprowadzająca badanie jest zainteresowana.
6. Możliwość przyjęcia błędnych danych źródłowych do przeprowadzanej analizy z różnych powodów, co może skutkować niewłaściwymi wnioskami z przeprowadzonego badania i przyjęciem błędnych rozwiązań w jednostce.
7. Konieczność zatrudniania wysoko wykwalifikowanego personelu do przeprowadzenia specjalistycznych i bardzo szczegółowych analiz porównawczych wraz z przedstawieniem wniosków i propozycją rozwiązań.

Opportunities – szanse benchmarkingu:

1. Przyspieszenie rozwoju podmiotu przez wprowadzenie sprawdzonych już rozwiązań w innych jednostkach.
2. Możliwość oszacowania kosztów i czasu potrzebnego do przeprowadzenia analizy porównawczej oraz wprowadzenia zmian na podstawie doświadczeń w innych podmiotach.
3. Obniżenie kosztów działalności i poprawa rentowności podmiotu lub efektywności innych obszarów jego działania, po wdrożeniu innowacyjnych rozwiązań których wdrożenie było wnioskiem z przeprowadzonej analizy benchmarkingowej.

4. Poprawa jakości świadczonych usług lub produkowanych wyrobów a także jakości pracy personelu oraz podniesienie jego kwalifikacji po wprowadzeniu rozwiązań wynikających z przeprowadzonej analizy.
5. Wypracowanie nowych strategii i kierunków rozwoju dla podmiotu po przeprowadzonej analizie porównawczej przy wykorzystaniu danych np. z innych branż, w których istnieje znacznie wyższa innowacyjność.
6. Pozyskanie danych pozwalających na modyfikację technologii wykorzystywanych w podmiocie oraz poprawę organizacji pracy w toku prowadzonych analiz porównawczych.
7. Systematyczne prowadzenie analiz porównawczych pozwala uniknąć błędów w zarządzaniu podmiotem poprzez właściwe zdiagnozowanie pojawiających się szans i zagrożeń dla jednostki wynikających np. z postępu technologicznego lub sytuacji rynkowej albo politycznej.

Threats – zagrożenia benchmarkingu:

1. Możliwa dezorganizacja podmiotu przy zbyt szybkim lub niewłaściwym wprowadzaniu zmian.
2. Nieprawidłowa ocena kosztów i czasu potrzebnego na wprowadzenie zmian, związana z inną kulturą i strukturą organizacji oraz dotychczasowymi rozwiązaniami funkcjonującymi w jednostce.
3. Brak dopasowania pomiędzy sposobem funkcjonowania podmiotu a przyjętym rozwiązaniem lub sposobem jego wdrożenia.
4. Niewykorzystanie przez personel dodatkowych, nowo nabytych umiejętności oraz opór przed zmianami.
5. Nieumiejętne wykorzystanie uzyskanej rynkowej przewagi konkurencyjnej, np. wynikającej z poprawy jakości lub obniżenia ceny, produkowanych wyrobów bądź świadczonych usług.
6. Niebezpieczeństwo ujawnienia wrażliwych danych biznesowych, np.: istotnych procesów technologicznych lub wrażliwych danych finansowych przy prowadzeniu analiz lub wdrażaniu nowych rozwiązań.

7. Błędne dane podawane przez jednostki konkurencyjne do publicznej wiadomości, mogą powodować zbędne zaangażowanie personelu w poszukiwanie rozwiązań których nie ma. Dezinformacja i jej wykorzystanie przeciw podmiotowi prowadzącemu analizę.

PODSUMOWANIE

W niniejszym artykule przedstawiono przegląd literatury związanej z wykorzystaniem benchmarkingu oraz przeprowadzono analizę SWOT tego instrumentu controllingu w przedsiębiorstwach. W ustrukturyzowany sposób przedstawiono mocne oraz słabe strony a także szanse i zagrożenia wynikające ze stosowania benchmarkingu w przedsiębiorstwach. Zrealizowano cel artykułu, wniesiono wkład w literaturę przedmiotu i wypełniono lukę badawczą którą był brak ustrukturyzowanej oceny tego instrumentu.

Przeprowadzony przegląd literatury oraz analiza SWOT instrumentu jakim jest benchmarking, pozwoliły na sprawdzenie przyjętych we wstępie hipotez, udzielić odpowiedzi na postawione pytania badawcze oraz wysunięcie wniosków do dalszych prac badawczych.

Hipoteza pierwsza została potwierdzona pozytywnie, tzn. instrument controllingu, benchmarking jest wykorzystywany w podmiotach o różnej formule prawnej, różnej wielkości oraz lokalizacji. Hipoteza druga także została potwierdzona pozytywnie, tzn. instrument controllingu, benchmarking jest wykorzystywany na różnych etapach rozwoju przedsiębiorstwa. Również hipoteza trzecia została potwierdzona pozytywnie, tzn. instrument controllingu, benchmarking jest wykorzystywany w różnych branżach niezależnie od stopnia ich innowacyjności.

Odpowiedź na pytanie badawcze numer 1 brzmi: benchmarking ma istotne ograniczenia w zakresie swojego stosowania w odniesieniu do formuły prawnej, wielkości oraz lokalizacji podmiotu, w którym jest wykorzystywany. Jeśli podmioty zbyt mocno się różnią pod względem formuły prawnej (np. spółka akcyjna i jednoosobowa działalność gospodarcza), wielkości oraz lokalizacji, przeprowadzenie analizy benchmarkingowej może być znacząco utrudnione. Odpowiedź na pytanie badawcze numer 2 brzmi: benchmarking nie ma istotnych ograniczeń w zakresie swojego stosowania, w odniesieniu do poziomu i etapu rozwoju przedsiębiorstwa, o ile porównywane przedsiębiorstwa, procesy, rozwiązania są podobne i zbliżone. Odpowiedź na pytanie badawcze numer 3 brzmi: benchmarking nie ma istotnych ograniczeń w zakresie swojego stosowania w odniesieniu do branży, w której funkcjonuje przedsiębiorstwo, lecz trzeba mieć na uwadze

wszystkie różnice pomiędzy podmiotami lub procesami, które są poddawane analizie benchmarkingowej.

Przytoczone w artykule przykładowe analizy benchmarkingowe i sposoby wykorzystania tego instrumentu potwierdzają słuszność przyjętych hipotez.

Benchmarking jako instrument controllingu przedsiębiorstw wykorzystywany jest od prawie 50 lat. Jednak pomimo upływu tak długiego czasu popularność wykorzystania benchmarkingu nie słabnie a nawet jest rozwijana, np. poprzez wprowadzanie nowych rozwiązań informatycznych usprawniających wykonanie takich analiz. Z uwagi na powyższe należy pogłębić badania w zakresie wykorzystania benchmarkingu tak aby usprawnić analizy wykonywane tym instrumentem. Należy przeprowadzić badania na większych próbach ilościowych ze szczególnym uwzględnieniem wpływu zmian technologicznych w przedsiębiorstwach oraz procesach zarządzania. Właściwa byłaby również charakterystyka mocnych i słabych stron, a także szans i zagrożeń wynikających ze stosowania innych instrumentów controllingu które są wykorzystywane w zarządzaniu przedsiębiorstwem, czasem równoległe z benchmarkingiem. Przeprowadzenie takich uporządkowanych analiz jest uzasadnione, ponieważ wielu autorów w swoich publikacjach wskazuje na mocne i słabe strony, a także szanse i zagrożenia wynikające ze stosowania omawianych przez siebie instrumentów, lecz robi to w nieustrukturyzowany sposób. Przeprowadzone analizy różnych instrumentów pozwoliłyby na wyciągnięcie wspólnych wniosków i dalsze doskonalenie analizowanych instrumentów.

BIBLIOGRAFIA

- Balcerek-Wieszala A., 2010, *Współczesne koncepcje i rodzaje benchmarkingu – próba syntezy*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie”, nr 836, s. 241-252.
- Balicka A., 2018, *Benchmarking zewnętrzny oddziaływania przedsiębiorstw branży motoryzacyjnej na środowisko naturalne*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”, nr 514, s. 11-19.
- Bramham J., 2004, *Benchmarking w zarządzaniu zasobami ludzkimi*, Kraków.
- Chechłowska W., 2015, *Wykorzystanie benchmarkingu podczas usprawnienia procesów w przedsiębiorstwie*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach. Seria: Administracja i Zarządzanie”, nr 106, s. 283-291.

- Franks J. R., Haverty M. J. P., 2005, *Benchmarking farm enterprises*, Bristol.
- Giemza M., Karpel Ł., 2010, *Benchmarking w organizacjach*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie”, nr 815, s. 55-69.
- Griffin R. W., 2005, *Podstawy zarządzania organizacjami*, Warszawa.
- Ishaya B. J., Paraskevadakis D., Bury A., Bryde D., 2023, *A systematic literature review of modern slavery through benchmarking global supply chain*, “Benchmarking: An International Journal”, nr 31 (2), s. 558-589.
- Kowalak R., 2009, *Benchmarking jako metoda zarządzania wspomagająca controlling przedsiębiorstwa*, Wrocław.
- Kowalska M., 2019, *Ewolucja teorii zarządzania*, „Wiedza Obronna”, nr 1-2, s. 171-187.
- Muravu N., 2023, *Strategic Performance Measurement And Management: Theory And Practice Of Public Sector Benchmarking*, “IOSR Journal of Business and Management”, nr 25 (12), s. 26-52.
- Nowak E., 2011, *Controlling w działalności przedsiębiorstwa*, Warszawa.
- Prasetyo M. A. M., Salabi A. S., 2023, *School Effectiveness: Institutional Benchmarking for Vocational High School Management*, “Jurnal Penelitian dan Pengembangan Pendidikan”, nr 7 (3), s. 474-483.
- Pronello C., Baratti L., Anbarasan D., 2024, *Benchmarking the Functional, Technical, and Business Characteristics of Automated Passenger Counting Products*, “Smart Cities”, nr 7 (1), s. 302-324.
- Siemionek A., Siemionek M., 2015, *Wykorzystanie benchmarkingu w przedsiębiorstwach województwa pomorskiego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia”, nr 74, z. 2, s. 359-368.
- Sierpińska M., Niedbała B., 2003, *Controlling operacyjny w przedsiębiorstwie. Centra odpowiedzialności w teorii i praktyce*, Warszawa.
- Srbinska D. S., Petkovska S., Hristova S., Shteriewa M. S., 2023, *Benchmarking as a measure of competitiveness in North Macedonia*, “Ekonomické rozhľady/Economic Review”, nr 52 (1), s. 4-28.
- Wołowicz T., 2021, *Ekonomika przedsiębiorstw*, Lublin.

Zaleska M., 2012, *Ocena kondycji finansowej przedsiębiorstwa przez analityka bankowego*, Warszawa.

Zrybnieva I., Pichugina J., Sigaieva T., Saienko V., Korolkov V., 2023, *Benchmarking in the logistics management system of Ukrainian enterprises*, „Amazonia Investiga”, nr 12 (66), s. 206-224.

Zimmiewicz K., 2003, *Współczesne koncepcje i metody zarządzania*, Warszawa.

SWOT ANALYSIS AS A BENCHMARKING ASSESSMENT TOOL

Summary: Benchmarking is currently one of the most important instruments used in the everyday controlling and management practice of enterprises. The aim of the article is to determine the strengths and weaknesses, opportunities and threats resulting from the use of the instrument of benchmarking in enterprise management. To achieve the indicated goal, a benchmarking analysis was carried out using the SWOT methodology. Based on the literature on the subject, three research questions and three related research hypotheses were presented. Then, own research was carried out, based on which the hypotheses were verified, which were answers to the research questions.

Keywords: benchmarking, comparative analysis, SWOT, management

Krzysztof Jurek

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

e-mail: krzysztofjurek1@onet.pl

ORCID: 0000-0003-4154-6416

ZARZĄDZANIE WIEDZĄ W ORGANIZACJACH JAKO NARZĘDZIE PRZEWAGI KONKURENCYJNEJ

Streszczenie: Niniejszy tekst przedstawia umiejętne wykorzystanie wiedzy jako narzędzia do budowania przewagi konkurencyjnej. Zostało przedstawione ogólne znaczenia wiedzy jak i jej zarządzania w organizacjach. Tekst ukazuje wykorzystanie zarządzania wiedzą nie tylko w dużych przedsiębiorstwach, ale przede wszystkim w startupach. To właśnie startupy są organizacjami, które umiejętnie budują swoją markę oraz przewagę konkurencyjną, nie zawsze w myśl uczciwej konkurencji, wszak logicznym jest, że strategie konkurencyjne oraz jak i dane mogą zostać upublicznione konkurencji. Inwestowanie w nowe innowacje jest istotne z punktu widzenia szybkiego osiągnięcia celu a organizacje, które nie potrafią tego wykorzystać zostaną „stracone” na rynku. Do napisania tekstu została wykorzystana specjalistyczna literatura uznanych autorów polskich jak na przykład Profesor Bogusz Miłkuła jak i zagranicznych takich jak Nonaka i Takeuchi.

Słowa kluczowe: zarządzanie wiedzą w startupach, zarządzanie wiedzą w organizacji, przewaga konkurencyjna, inwestowanie, innowacje

WSTĘP

Każdy przedsiębiorca niezależnie od tego czy jest dopiero początkujący czy jest globalnym potentatem musi liczyć się z ciągłymi zmianami w gospodarce. Firmy podążają za rozwojem i zaostrzają konkurencję na rynku stosując działania, które pozwolą, im na większą rozpoznawalność a co za tym idzie większy zysk. Dzięki ogólnodostępnej wiedzy firmy mogą rozwijać swoje działania

[Skrzypek 2003]. Wiedze należy traktować zawsze jako zasób niematerialny w przedsiębiorstwie. W. H. Starbuck już w 1992 roku wiedza i jej wykorzystanie w przedsiębiorstwach jest fundamentem oraz procesem złożonym [Starbuck 1992: 713-740]. Wykorzystanie wiedzy może mieć pozytywny wpływ na osiągnięte cele przedsiębiorstwa należy jednak pamiętać o konsekwentnym rozwoju działań. Aby rozwój zarządzania wiedzą był systematyczny należy przeprowadzać okresowe badania czynników, które mają na to wpływ w organizacji. Aby rozwój wiedzy i jej wykorzystanie było przeprowadzone w sposób odpowiedni należy niwelować bariery ograniczające zarządzanie wiedzą, aby osiągnąć lepsze wyniki całej organizacji a nie tylko poszczególnej jednostki. Aby wiedza była wykorzystana jak najlepiej powinno wykorzystać odpowiednie technologie, które są dostępne dla danego otoczenia [Costa, Monteiro 2016: 386-410]. Technologia i jej umiejętne wykorzystanie wpływa na szybszy dostęp do wiedzy co umożliwia również, stworzenie bazy wiedzy co przekłada się na osiąganie lepszych wyników. Przez bazę wiedzy należy rozumieć zbiór informacji i dobrych praktyk, które można zapisywać i w odpowiednim momencie stosować. Każde przedsiębiorstwo w XXI wieku chcące osiągnąć sukces musi nauczyć się korzystać z technologii nie tylko pod kątem marketingowym, ale również w kontekście zoptymalizowanej produkcji oraz umiejętnego wykorzystaniu dostępnych zasobów.

Startupy są poniekąd zmuszone do wykorzystania przepływu wiedzy co może być powiązane z wieloma aspektami funkcjonowania. Tym samym można stwierdzić, że wiedza ma wpływ na określenie kształtu i kierunku rozwoju startupów co ma swój przekład na osiągnięcie sukcesu.

WSTĘP DO ZARZĄDZANIA WIEDZĄ

Sama wiedza jest pojęciem niematerialnym na co wskazuje Profesor Mikuła więc śmiało można również nazwać jako własność intelektualna [Mikuła, Ortyl-Pietruszka 2010: 31-45]. Wiedza nie ma tylko jednej definicji, która określałaby to zjawisko. Należy podkreślić, że jest to zjawisko nabyte z czasem w drodze rozwoju nie tylko człowieka, ale i również – a może i przede wszystkim – organizacji. Stefanowicz wskazał, że definicja wiedzy może się różnić w zależności od zakresu zainteresowania danej osoby [Stefanowicz 2011]. Bolisani oraz Brataniu również wskazują brak jednej konkretnej definicji [Bolisani i in. 2018]. Należy pamiętać, o tym, że wiedzy nie można zauważyć co potwierdza jej niematerialny charakter natomiast „owoce” wiedzy oraz jej wykorzystania można zauważyć również w sposób materialny. Odpowiednie wykorzystanie wiedzy

pozwala na rozumienie otaczającego świata a co za tym idzie na zmniejsza się niepewność w funkcjonowaniu. Quigley oraz Debons twierdzą, że wiedza pozwala znaleźć odpowiedź na pytanie „dlaczego i jak” [Quigley, Debons 1999]. W samej literaturze zarządzanie informacją jest mylnie kojarzone z zarządzaniem wiedzą i na odwrót. Jednak jest to zrozumiałe, jeżeli ktoś nie zagłębił się bardziej w temacie zarządzania wiedzą. Same informacje i ich odpowiednie wykorzystanie wiąże się z przetwarzaniem danych a zarządzanie wiedzą wykorzystuje je w kontekście stworzenia odpowiedniego modelu pracowników organizacji [Fazlagić 2009]. Samo odpowiednie wykorzystanie zarządzania wiedzą wymaga jednak wielu pracowników a najlepiej menedżerów co jest związane z wysiłkiem umysłowym, ponieważ muszą nadać odpowiednie znaczenie dla konkretnej informacji, która ma być poddana procesowi przetwarzania. Pozyskanie odpowiednich środków oraz wykorzystanie odpowiedniej techniki oraz metodologii jest również rozumiane jako zarządzanie wiedzą, lecz bardziej ukierunkowane na konkretne profity, które przedsiębiorstwo sobie założyło. Zarządzanie wiedzą również można podzielić na rodzaje jej wykorzystania:

- Wiedza lepka – charakteryzuje się w trudności jej zarządzaniem co za tym idzie jej przenoszeniem. Wpływ na to może mieć również odpowiednie wykorzystanie zmian w kulturze organizacyjnej;
- Wiedza wyciekająca – jak sama nazwa wskazuje stanowi to olbrzymi problem dla przedsiębiorstw w kontekście wykorzystania danych przez konkurencję. Sama nieświadoma rozmowa z osobami spoza otoczenia organizacyjnego na tematy związane z pracą w organizacji nie jest odpowiednie, ponieważ nigdy nie wiadomo kto kogo w danym momencie słucha [Kłusek-Wojciszke, Łosiewicz 2009: 133-147].

Zasadnym jest również przedstawienie cech, które wyróżniają zarządzanie wiedzą:

- Niewyczerpalność – polega na rozumieniu konkretnego rodzaju zasobu;
- Symultaniczność – jest to potencjał zastosowania wiedzy;
- Dominacja – przewaga wiedzy skonkretyzowanej w odniesieniu do podejmowanych działań przez organizację;
- Nieliniowość – jest to duża ilość wiedzy, która może oznaczać – choć niekoniecznie – nieistotność dla organizacji [Pisany 2001].

Rola zarządzania wiedzą jest ogromna natomiast istotne jest, aby pracownicy w organizacji posiadali odpowiednią wiedzę, która pozwoli im odpowiednio funkcjonować pod kątem wykorzystania wiedzy. Niekiedy podejmowanie decyzji

w kontekście zarządzania wiedzą w organizacji takich jak startup może być powiązane z ryzykiem decyzyjnym. Sama wiedza jest również powiązana z wartościami jakie człowiek wyznaje oraz z jego działalnością [Göksel, Aydintan 2017: 34-44]. Można zaryzykować stwierdzenie, że w startupach ciężka praca umożliwia osiągnięcie celu, czyli pożądanego wyniku, natomiast aby tak się stało należy umiejętnie wykorzystywać wyniki otrzymane z procesu wiedzy. Zdarza się również, że startu-py podejmują określone działania niekoniecznie bazując na wiedzy i niekoniecz-nie są tego świadome. W dzisiejszych czasach rola wiedzy jest o wiele większa niż w późnych latach XX wieku. Organizacje często nie doceniają wiedzy jaką posiadają ich pracownicy co skutkuje podjęciem czynności w kontekście poszuki-wania pracy. Pracownik odpowiednio wyszkolony posiadający dużą wiedzę, który chętnie dzieli się nią i pomaga, gdy jest ku temu potrzeba to nieoceniony zasób, każdej organizacji. Dlatego istotne jest, aby odpowiednio doceniać takie osoby a szczególnie w startupach, które dopiero uczą się odpowiedniego korzystania z wiedzy. Zarządzanie wiedzą może być również rozumiane jako zbiór pewnych działań, które wykorzystują jej zasoby w celu stworzenia oraz ukierunkowania na odpowiednią strategię działania [Kamhawi 2010: 169-186]. Istnieje wiele mo-deli odpowiedniego zarządzania wiedzą a do najważniejszych można zaliczyć ten stworzony przez Nonakę oraz Takeuchiego, który występuje jeden rodzaj wiedzy jest konwertowany w inny rodzaj wiedzy, co umożliwia też jego rozwój. Nonaka i Takeuchi wyróżnili procesy konwersji wiedzy a są to:

- Eksternalizacja – ewaluacja wiedzy ukrytej w jawną;
- Socjalizacja – zmiana wiedzy ukrytej w ukrytą;
- Internalizacja – przemiana wiedzy jawnej w ukrytą;
- Kombinacja – zmiana wiedzy jawnej w jawną [Nonaka, Takeuchi 2010].

Aby powyższe procesy mogły odpowiednio działać należy pamiętać o tak zwanej kodyfikacji. Na jej podstawie kadra zarządzająca w tym menedżerowie powinni ustalać cele biznesowe oraz powinni odpowiednio sklasyfikować wiedzę w kontekście jej przydatności. Klasyczny model zarządzania wiedzą przedstawia model, który został opisany przez Probst, Rauba oraz Romhardt:

- Pozyskiwanie wiedzy;
- Rozwijanie wiedzy;
- Dzielenie się wiedzą;
- Wykorzystanie wiedzy;
- Zachowanie wiedzy;
- Lokalizacja wiedzy [Probst i in. 2002].

ROZWÓJ PRZEDSIĘBIORSTW A ZARZĄDZANIE WIEDZĄ

Startupy są specyficznymi przedsiębiorstwami, które chcą w jak najszybszym czasie się rozwinąć co pozwoli im tym samym na większą konkurencję. Na początku wszystkie startupy są w fazie szukania odpowiedniego modelu biznesowego. Niestety takie przedsiębiorstwa na samym początku mają problemy z realnym oszacowaniem poziomu ryzyka [Laszuk 2017]. Startupy można sklasyfikować na podstawie ich cech tak stwierdzili Rohmani oraz Sukamto. Autorzy w swojej publikacji naukowej przedstawili rodzaje startupów takie jak:

- Startup otwarty – to taki, który potrafi generować oraz wykorzystywać w odpowiedni sposób dostępne innowacje. Główną siłą takiego startupu jest ludzki kapitał oraz infrastruktura;
- Startup ślepy – to taki, którego głównym celem jest przetrwać w procesie globalizacji tym samym nie zmieniając swojego modelu biznesowego oraz nie promują stosowania innowacji;
- Startupy ukryty – zazwyczaj ma ukryty model biznesowy. Startup ukryty wyróżnia się dużą kontrolą ze strony właściciela/ów. W tym konkretnym modelu pracownicy stanowią marginalne znaczenie;
- Startup nieznany – jest on specyficzny, ponieważ nie ma jasno doprecyzowanego celu rozwojowego. W pewnym sensie wychodzi z założenia, że startup będzie dalej się rozwijał, jeżeli będzie wzbudzał zainteresowanie odbiorców. Takie kierowanie organizacją jest bardzo niebezpieczne dla inwestorów, ponieważ nigdy nie jest wiadome, kiedy firma przestanie działać [Rohmani i in. 2021: 45-59].

Spoglądając na powyższe charakterystyki startupów można zauważyć, że startup otwarty mocno stawia na innowacje i rozwój tym samym można stwierdzić, że osiągnie największy zysk i rozpoznawalność. W przeciwieństwie do startupu otwartego, nieznany jest jedną wielką niewiadomą, która nie zachęca do siebie potencjalnych klientów. Łatwo więc można stwierdzić, że im bardziej przedsiębiorstwo inwestuje w innowacje tym bardziej jest konkurencyjne i bardziej przyciąga do siebie następnych kontrahentów. Głównym motywatorem do założenia startupu są zawsze pieniądze, czyli ukierunkowanie na zysk. Niekiedy zdarzyć się może, że startup „nie wbije się” w nisze rynkową i będzie generował straty co będzie skutkowało zamknięciem działalności.

Na rozpoczęcie każdej firmy w tym na startup potrzebne są środki i nie koniecznie małe. Początkujący przedsiębiorcy zazwyczaj nie posiadają na tyle

środków własnych, dlatego też poszukują zewnętrznego finansowania w postaci zainteresowanych inwestorów lub zwykłymi kredytami bądź pożyczkami bankowymi [Denis 2004: 301-326]. W kontekście pozyskiwania inwestorów największą przeszkodą jest przekonanie ich do swojego pomysłu na biznes a co za tym idzie do osiągnięcia sukcesu np.: w postaci wielomilionowych kontraktów lub sporej liczby zamówień na usługi. Inwestorzy jednak chętniej udzielają wsparcia dla nowych startupów, jeżeli widzą, że właściciel/przedsiębiorca ma doświadczenie w prowadzeniu biznesu. Oznaczać to może większe zaufanie nie tylko do samego właściciela, ale w głównej mierze do jego wiedzy i umiejętnego zarządzania, które jest poparte sukcesami. Karwowski w swej pracy podkreśla, że żaden z modeli, który został zaproponowany w rozumieniu zarządzania wiedzą nie uzyskał pełnej akceptacji [Karwowski 2014]. Dlatego warto więc poddawać badaniom to jaka rola jest nie tylko samego startupu, ale i jego właściciela w kontekście odpowiedniego zagospodarowania zarówno środków jak i samej wiedzy. Wszystkie przedsiębiorstwa, które dopiero wchodzą na rynek powinny dążyć do szybkiego rozwoju. Intuicja też również jest istotna w trakcie podejmowania decyzji, jednakże najlepsze decyzje podejmowane są na podstawie odpowiednich danych oraz analizą ryzyka, które może wystąpić. Działania początkujących przedsiębiorstw zazwyczaj finansują sami założyciele, chyba że uda im się znaleźć wspólnika lub wspólników będących zainteresowanym wstąpieniem w biznes. Jak więc osiągnąć sukces będąc świeżą organizacją na rynku? Przede wszystkim istotne jest to kogo zatrudniamy i to jakie posiadać będzie umiejętności i przede wszystkim wiedzę.

Każde przedsiębiorstwo przechodzi przez proces ewaluacji tzn., że się rozwija. Istnieje wiele podejść w kontekście etapów rozwoju organizacji, jednakże jest to również powiązane z tym do kogo odnosi się sam rozwój tzn.:

- Produktu;
- Klienta;
- Finansowania [Cegielska, Zawadzki 2017: 53-61].

W rozwoju organizacji bardzo ważne jest to, aby kontrolować ograniczone zasoby w tym najczęściej są to fundusze jak i sam dostęp do wiedzy. Oliva oraz Katobe uważają, że istnieje wiele przedsiębiorstw, które odpowiednio zarządzają przedsiębiorstwem właśnie poprzez umiejętne wykorzystywanie wiedzy [Oliva i in. 2019]. Według Salamzadeh i Kawamorita przedsiębiorstwa mają swój własny określony cykl życia:

- Etap początkowy – jest nim inicjowanie powstania działalności jak i wykorzystanie pomysłów na rozwój należy pamiętać, że jest to spory wysiłek;
- Etap siewu – na tym etapie bardzo ważna jest praca zespołowa oraz umiejętne wejście na rynek tym samym należy odpowiednio oszacować wielkość przedsięwzięcia. Często przez menedżerów na tym etapie jest również stosowana analiza SWOT;
- Etap tworzenia – to etap, w którym to firma jest silna i cały czas się rozwija [Salamzadeh, Kawamorita 2015].

Organizacje na wczesnym etapie swojej działalności powinny pamiętać, że trzeba przetrwać każdy pojawiający się na początku kryzys, aby było o wiele lepiej nie tylko pod kątem wizerunkowym, ale przede wszystkim finansowym. Trudność w kierowaniu, która często pojawia się wśród nowych przedsiębiorców jest bardzo często brak doświadczenia. Kluczową rolę odgrywają co oczywiste kwestie finansowe oraz doświadczenie założyciela.

Odpowiednie zarządzanie wiedzą w organizacjach ma również swój związek z relacjami międzyludzkimi występujących w jej wnętrzu [Roche i in. 2022]. Dlatego też istotne jest budowanie odpowiedniej atmosfery w przedsiębiorstwie a nastawienie korporacyjne, jakim jest tzw. „wysięg szczurów”, wpływa tylko negatywnie. Ważne jest również stosowanie zasad *work life balance* ponieważ bez tego też nie zostanie zbudowana odpowiednia atmosfera wśród pracowników. Aby jednak poziom zarządzania wiedzą był odpowiedni ważne jest, aby był realizowany na odpowiednich segmentach:

- Poziom danej jednostki – pracownika;
- Poziom wewnątrzorganizacyjny – wydział lub referat;
- Poziom związków organizacji z otoczeniem [Olszak 2003: 41-49].

Z punktu widzenia jednostki oraz odpowiedniego zarządzania wiedzą stworzenie odpowiedniego procesu nie jest łatwe. Praca zbiorowa w kontekście tworzenia wiedzy i zarządzania nią w organizacji jest bardzo istotna a może i nawet kluczowa. W XXI wieku wykorzystanie odpowiedniej technologii do przechowywania oraz udostępniania wiedzy jest istotne, ponieważ żadna poważna i szanująca się organizacja, która dba o dobro firmy oraz funkcjonuje w myśl zasady uczciwej konkurencji nie może pozwolić sobie na wyciek jakichkolwiek informacji firmowych. Takie działania umożliwiłoby wykorzystanie przez konkurencję co mogłoby skutkować nieodwracalnymi skutkami. W samym procesie tworzenia odpowiednich zasad dotyczących zarządzania wiedzą pracownicy przez cały

czas mogą liczyć na wsparcie swoich przełożonych a niekiedy nawet kadr pracowniczych. Wsparcie ze strony otoczenie w procesie zarządzania wiedzą jest bardzo istotne, ponieważ sprzyja to również jej tworzeniu. Przedsiębiorstwa, które posiadają odpowiednie środki są w stanie zaopatrzyć swoich pracowników w odpowiedni sprzęt technologiczny, który ułatwia zarówno tworzenie jak i kodowanie wiedzy. Wiedza oraz jej umiejętne wykorzystanie, może stanowić o sile napędowej nowego przedsiębiorstwa, które dopiero wchodzi na rynek [Skala 2017: 33-39]. Skoncentrowane zasoby wiedzy również są istotne w kontekście świadomego i faktycznego korzystania z niego [Mikuła 2018]. Tworzeniu wiedzy pomagają również autonomia w działaniach pracowniczych. W przedsiębiorstwach wszyscy pracownicy, mogą korzystać z wiedzy właśnie poprzez wzajemne interakcje, które są pomocne w rozwoju działalności. Należy pamiętać, że odpowiednia interakcja między pracownikami jest stosunkowo łatwa natomiast transfer wiedzy jest zjawiskiem przeciwnym.

PODSUMOWANIE

W dzisiejszych czasach wiedza jest kluczowym zasobem każdego przedsiębiorstwa. Ciągły rozwój nie tylko technologiczny, ale i społeczeństwa wymusza poniekąd walkę na rynku o każdego klienta. Organizacje, które dopiero powstają muszą się liczyć z tym, że odpowiednio dobrany pracownik na danym stanowisku z doświadczeniem to więcej niż połowa sukcesu. Szansą dla nowych przedsiębiorstw jest właśnie zarządzanie wiedzą, które będzie ukierunkowane nie tylko na zysk, ale również na rozwój. Każde przedsiębiorstwo niezależnie od tego czy jest nowe na rynku, czy też już jest na nim od wielu lat ukierunkowane jest na zysk. W przedsiębiorstwach, które stosują prawidłowe zarządzanie wiedza jest ukierunkowanie nie tyle co na zysk, ale być może i przede wszystkim na rozwój oraz u na korzystanie z nowych technologii. Należy pamiętać, że korzystania z wiedzy musi również iść w parze z myślą o uczciwej konkurencji, dlatego też przedsiębiorstwa, które zatrudniają nowych pracowników od konkurencji nie powinny wykorzystywać wiedzy a w szczególności drażliwej, na temat konkurencji.

BIBLIOGRAFIA

- Bolisani E., Bratianu C., 2018, *The Elusive Definition of Knowledge*, [w:] *Emergent Knowledge Strategies. Knowledge Management and Organizational Learning*, red. E. Bolisani, C. Bratianu, Cham, s. 1-35.

- Cegielska E., Zawadzka D., 2017, *Źródła finansowania startupów w Polsce*, “Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio H – Oeconomia”, t. 51, nr 6, s. 53-61.
- Costa V., Monteiro S., 2016, *Key knowledge management processes for innovation: A systematic literature review*, “VINE Journal of Information and Knowledge Management Systems”, nr 46 (3), s. 386-410.
- Denis D. J., 2004, *Entrepreneurial finance: an overview of the issues and evidence*, “Journal of Corporate Finance”, nr 10, s. 301-326.
- Fazlagić J., 2009, *Know-How w działaniu! Jak zdobyć przewagę konkurencyjną dzięki zarządzaniu wiedzą*, Gliwice.
- Göksel A., Aydintan B., 2017, *How can tacit knowledge be shared more in organizations? A multidimensional approach to the role of social capital and locus of control*, “Knowledge Management Research & Practice”, nr 15(1), s. 34-44.
- Kamhawi E. M., 2010, *The three tiers architecture of knowledge flow and management activities*, “Information and Organization”, nr 20 (3-4), s. 169-186.
- Karwowski W., 2014, *Zarządzanie wiedzą. Cz. 1*, „Bezpieczeństwo Pracy: nauka i praktyka”, nr 11, s. 11-14.
- Kłusek-Wojciszke B., Łosiewicz M., 2009, *Wiedza jako specyficzny zasób przedsiębiorstwa*, [w:] *Współczesne przedsiębiorstwo: zasobowe czynniki sukcesu w konkurencyjnym otoczeniu*, red. J. Fryca, J. Jaworski, Gdańsk, s. 133-147.
- Laszuk M., 2017, *Przedsięwzięcia typu start-up*, [w:] *Start-up a uwarunkowania sukcesu. Wymiar teoretyczno-praktyczny*, red. A. Kałowski, J. Wysocki, Warszawa.
- Mikuła B., Pietruszka-Ortyl A., 2010, *Studium niematerialnych zasobów organizacji*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie”, nr 820, s. 31-46.
- Mikuła B., 2018, *Zarządzanie oparte na wiedzy – podstawowe założenia*, „Studia Ekonomiczne. Gospodarka, Społeczeństwo, Środowisko”, nr 1 (2), s. 34-46.
- Stefanowicz B., 2011, *Wiedza. Wybrane zagadnienia*, Warszawa.

- Nonaka I., Takeuchi H., 2010, *Kreowanie wiedzy w organizacji. Jak spółki japońskie dynamizują procesy innowacyjne*, tł. E. Nalewajko, Warszawa.
- Oliva F. L., Kotabe M., 2019, *Barriers, practices, methods and knowledge management tools in startups*, "Journal of Knowledge Management", nr 23 (9), s. 1838-1856.
- Olszak C. M., 2003, *Systemy business intelligence w tworzeniu wiedzy organizacyjnej*, „Prace Naukowe. Akademia Ekonomiczna w Katowicach”, *Systemy wspomagania organizacji SWO*, s. 41-49.
- Piasny B., 2001, *Zarządzanie wiedzą w organizacjach gospodarczych*, „Ekonomika i Organizacja Przedsiębiorstwa”, nr 10, s. 11-21.
- Rohmani A., Gamayanto I., Sukamto T., 2021, *Developing The 7 Stages of Startup (The Maturity Level of Startup): The Concepts of Startup Development Methodology*, "International Journal of Information System and Technology", nr 5 (1), s. 45-59.
- Probst G., Raub S., Romhardt K., 2002, *Zarządzanie wiedzą w organizacji*, Kraków.
- Roche M. P., Oetl A., Catalini C., 2022, *(Co-)Working in Close Proximity: Knowledge Spillovers and Social Interactions*, National Bureau of Economic Research, <https://www.nber.org/papers/w30120> [dostęp: 10.03.24].
- Skala A., 2017, *Spiralna definicja startupu*, „Przegląd Organizacji”, nr 9, s. 33-39.
- Skrzypek E., 2003, *Zarządzanie wiedzą jako narzędzie wzrostu efektywności przedsiębiorstwa*, [w:] *Efektywność zastosowań systemów informatycznych*, red. Z. Szyjewski, J. K. Grabara, J. S. Nowak, Warszawa.
- Salamzadeh A., Kawamorita H., 2015, *Startup Companies: Life Cycle and Challenges. 4th International Conference on Employment, Education and Entrepreneurship (EEE)*, Belgrade.
- Starbuck W. H., 1992, *Learning by knowledge-intensive firms*, "Journal of Management Studies", nr 29 (6), s. 713-740.
- Quigley E. J., Debons A., 1999, *Interrogative Theory of Information and Knowledge*, "Special Interest Group on Computer Personnel Research Annual Conference", doi.org/10.1145/299513.299602.

KNOWLEDGE MANAGEMENT IN ORGANISATIONS AS A TOOL FOR COMPETITIVE ADVANTAGE

Summary: This text presents the skilful use of knowledge as a tool for building competitive advantage. The general meaning of knowledge as well as its management in organisations is presented. The text shows the use of knowledge management not only in large companies, but especially in startups. Start-ups are the organisations that skilfully build their brand and competitive advantage, not always in accordance with fair competition, after all, it is logical that competitive strategies and as well as data can be made public to competitors. Investing in new innovations is important to achieve quickly and organisations that fail to capitalise on this will be “lost” in the market. Specialist literature from recognised Polish authors such as Professor Bogusz Mikuła as well as foreign authors such as Nonaka and Takeuchi was used to write the text.

Keywords: knowledge management in start-ups, knowledge management in organisations, competitive advantage, investment, innovation

Jacek Piotr Kwaśniewski

Wyższa Szkoła Biznesu MBA w Bydgoszczy

e-mail: jacek.piotr.kwasniewski@wp.pl

ORCID: 0000-0001-6041-4094

CECHY POSTAW PRZEDSIĘBIORCZYCH NA PRZYKŁADZIE MIESZKAŃCÓW POWIATU PILSKIEGO

Streszczenie: Celem artykułu było określenie cech postaw przedsiębiorczych w aspekcie skłonności do podejmowania działalności gospodarczej. Aby osiągnąć założony cel zapytano mieszkańców powiatu pilskiego o różne zdarzenia związane z ewentualną chęcią do podjęcia działalności gospodarczej, takie jak: skłonność do ryzyka, planowanie przyszłości w zakresie finansowym, rozwiązywanie trudnych problemów. Odpowiedzi pogrupowano według płci, wieku, miejsca pracy i zamieszkania oraz wykształcenia. Opracowanie składa się z czterech części. W pierwszej omówiono postawy przedsiębiorcze. Część drugą poświęcono metodyce badań. Przedstawiono w niej: cel, podmiot i przedmiot badań, wskaźniki wybrane do badania oraz metody badawcze. W części trzeciej dokonano analizy otrzymanych wyników. Artykuł zakończono dyskusją i podsumowaniem. Obliczenia i wizualizację wyników wykonano w oparciu o program Microsoft Excel i Word.

Słowa kluczowe: postawy przedsiębiorcze, działalność gospodarcza, powiat pilski

WSTĘP

Przedsiębiorczość bywa postrzegana jako jedno z najważniejszych narzędzi przyczyniających się do tworzenia wzrostu gospodarczego, a tym samym do tworzenia miejsc pracy i spójności społecznej. Postawy przedsiębiorcze wynikają głównie z doświadczeń kulturowych i własnych, czyli są tworzone przez otoczenie społeczne oraz osobiste cechy jednostki. Odkrycie tych cech, charakterystycznych dla danego regionu, może przyczynić się do większej aktywności,

kreatywności czy innowacyjności osób, które je posiadają, a często swój talent angażują nie w przedsiębiorczość, lecz pracę biurową, pedagogiczną lub inną (ze sfery budżetowej).

Celem artykułu było określenie cech postaw przedsiębiorczych w aspekcie skłonności do podejmowania działalności gospodarczej, na przykładzie mieszkańców powiatu pilskiego. Problemy badawcze:

1. Czy istnieje korelacja między skłonnościami do ryzyka a podejmowaniem działalności gospodarczej?
2. Czy istnieje korelacja między skłonnością do planowania przyszłości w zakresie finansowym a podejmowaniem działalności gospodarczej?
3. Czy istnieje korelacja między skłonnościami do rozwiązywania trudnych problemów a podejmowaniem działalności gospodarczej?
4. Czy na postawę przedsiębiorczą mogą wpływać takie zmienne, jak: płeć, wiek, miejsce zamieszkania czy wykształcenie?

Badanie przeprowadzono w maju i czerwcu 2023 roku na terenie powiatu pilskiego. Głównymi metodami badawczymi były metody: ankietowa i statystyczna.

Artykuł składa się z trzech części zasadniczych, dyskusji oraz zakończenia. W części pierwszej omówiono postawy przedsiębiorcze. Część drugą poświęcono metodyce badań własnych, określając cel, podmiot i przedmiot badań, a także wskaźniki wybrane do badania oraz metody badawcze, teren i organizację badań. W ostatniej części omówiono oraz przedstawiono graficznie wyniki badań własnych. Artykuł zakończono dyskusją i wnioskami.

POSTAWY PRZEDSIĘBIORCZE

Wyjaśnienie pojęcia *postawa*

Postawy można rozpatrywać na różnych płaszczyznach w sensie teoretycznym i empirycznym, a także w różnych kategoriach, na przykład: konformizm oraz nonkonformizm lub proaktywność i indyferentyzm. Nie ma zgodności co do źródła zaistnienia pojęcia *postawy*, na przykład Mirosław Marody twierdzi, iż zostało ono wprowadzone na gruncie socjologii [Marody 1976: 12], natomiast Kazimierz Pospiszyl, że na gruncie psychologii [Pospiszyl 1973: 13]. W socjologii postawa dotyczy stosunku wykazującego określoną postawę do przedmiotu, którego dotyczy. W ujęciu tym postawa jest względnie trwałym stosunkiem emocjonalnym do przedmiotu – wyrażanym w kategoriach pozytywnych, neutralnych

lub negatywnych [Thurstone 1931: 256; Fishbein 1967: 481; Major 2011: 12]. W psychologii podkreśla się, iż postawa to określone zachowanie, stosunek krytyczny lub emocjonalny względem określonego przedmiotu i odnoszące się do niego detale poznawcze [Mika 1982: 110-111; Aronson i in. 1997: 309; Rudnicki 2000: 64].

Definicje tego określenia będą więc różnie przedstawiane w różnych dziedzinach nauki. Sam termin *postawa* został sformułowany po raz pierwszy przez Williama Isaaca Thomasa i Floriana Znanieckiego, w celu zdefiniowania procesów indywidualnej świadomości, która determinuje aktualne i potencjalne reakcje każdego człowieka. Według tych autorów postawa będzie zawsze stanowiskiem wobec jakiejś wartości, czyli wobec faktu mającego empiryczną treść – dostępną dla członków danej grupy społecznej i posiadającą znaczenie, zgodnie z którym może być obiektem działania [Thomas, Znaniecki 1920: 21].

W miarę rozwoju metod pomiaru postaw następowało coraz większe zróżnicowanie tego pojęcia, na przykład E. Nelson wymienił następujące 23 sposoby jego definiowania lub używania: cele, organiczne popędy, motywy, jądro uczuć, stale odczuwane dyspozycje, emocjonalny czynnik towarzyszący działaniu, zgeneralizowane zachowania, specjalny przypadek predyspozycji, układ nerwo-mięśniowy, stan gotowości, utrwalone nastawienie, dyspozycje do modyfikowania doświadczeń, wzbudzone zachowania stałego typu, werbalne reakcje w związku z psychologicznymi obiektami, wnioski z organizacji doświadczeń, reakcja będąca funkcją dyspozycji, dynamiczny wpływ na reakcję, wskazówka dla nowych zachowań, determinator kierunku działalności, ogólna suma uczuć, wyobrażeń, lęków, uprzedzeń, zagrożeń, zachowanie zastępcze (reakcja próbna), integracja określonych reakcji w ogólny układ, stan świadomości [Nelson 1939: 372-373]. Około trzydzieści lat później wyodrębniono trzy zasadnicze składniki postaw, takie jak: poznawcze, emocjonalne i wolicjonalne [Smith 1968: 21; Nowak 1973: 23].

Wielu autorów definiowało *postawę* jako tendencję lub predyspozycję jednostki do oceniania określonego symbolu obiektu lub obiektu poprzez przypisywanie własności lokowanych wzdłuż następujących wymiarów: *pożądan/niepożądan, dobry/zły* [Katz, Stotland 1959: 428-429; Rosenberg, Hovland 1960: 163-165; Upshaw 1971: 77].

Z polskich badaczy analizowanego zjawiska na uwagę zasługuje definicja stworzona przez Stefana Nowaka i Stanisława Mikę, która odwołuje się do stanów emocjonalno-oceniających człowieka. Nowak definiuje postawę człowieka wobec określonego przedmiotu jako ogół trwałych dyspozycji do jego oceniania,

a przy tym do emocjonalnego reagowania, a także do towarzyszących tym emocjonalno-oceniającym stanom trwałych przekonań o naturze oraz o własnościach przedmiotu i trwałych dyspozycji w kierunku zachowania się wobec niego [Nowak 1973: 23; Mika 1966: 379].

Według tej definicji postawa będzie zawsze postawą wobec czegoś (wobec obiektu materialnego, klasy przedmiotów, konkretnego człowieka lub zbioru ludzkiego) albo wobec obiektów nieistniejących, na przykład: podróży w czasie, życia po śmierci. Postawa zawsze będzie dotyczyła psychiki ludzkiej (jest czyjąś postawą). Ponadto autor wymienia następujące składniki postawy: emocjonalno-oceniające, poznawcze i behawioralne [Nowak 1973: 25].

Tadeusz Mądrzycki zauważa jeszcze dwa zjawiska towarzyszące postawie – jej złożoność i zwartość [Mądrzycki 1997: 25]. Złożoność określana jest na podstawie stopnia rozwinięcia poszczególnych komponentów, takich jak: komponent poznawczy (myśli, wiedza oraz przekonania [Aronson i in. 1997: 314]), komponent behawioralny (reakcje wokalne i mimiczne, opinie i działania wobec przedmiotu postawy [Mądrzycki 1997: 26]) oraz komponent emocjonalny (emocje i uczucia wobec przedmiotu postawy [Aronson i in. 1997: 315]). Do określenia zwartości postawy służy stopień zgodności pomiędzy wymienionymi wyżej trzema komponentami ze względu na złożoność, kierunek i siłę [Mądrzycki 1997: 29].

Istnieją różne podziały postaw, na przykład Jan Bielecki sklasyfikował je następująco: pozytywne, negatywne, indywidualne i społeczne [Bielecki 1990: 85]. Wśród postaw pozytywnych Mądrzycki wymienia: zachowania konformistyczne, poświęcanie się dla dobra innych oraz działania polegające na angażowaniu się w różne sprawy społeczne [Mądrzycki 1997: 105-106]. Wśród postaw negatywnych wymienia się: agresję, bunt oraz unikanie [Hołyst 2004: 884]. Postawy indywidualne i społeczne obejmują tendencje do zachowywania się w określony sposób względem innych ludzi, a także określony zestaw poglądów, które są wspólne dla danej społeczności oraz każdy pogląd przyswojony w procesie socjalizacji [Reber 2005: 727].

Jak zauważają Michał Major i Paweł Ulman – postawy nie są zjawiskiem stałym. Mogą być kształtowane i zmieniane za pomocą czynników zewnętrznych (uwarunkowania społeczno-kulturowe) i wewnętrznych (doświadczenia osobiste) [Major, Ulman 2011: 7]. W zakresie postaw przedsiębiorczych będzie to głównie otoczenie oraz kapitał społeczny i ludzki, co oznacza, iż wzbudzenie i kształtowanie działań przedsiębiorczych może być uwarunkowane wieloma czynnikami, które należy analizować z następujących trzech punktów widzenia:

makroekonomicznego, mikroekonomicznego oraz pozaekonomicznego [Kunasz 2013: 76-77].

Istota postawy przedsiębiorczej

Postawę przedsiębiorczą można określić jako zależność pewnych relacji pomiędzy dwoma wymiarami, które opisują zachowanie człowieka, a także motywy jego działania, takie jak: aktywność, ekspansywność, dynamizm, odwaga, wyobraźnia, zdolność do podejmowania ryzyka i przewidywania, inicjatywa oraz sposób doboru środków do realizacji obranego celu [Wachowiak i in. 2007: 134]. Według Dorota Wójcik-Kośli postawa przedsiębiorcza może przejawiać się głównie przez działania przedsiębiorcze, czyli racjonalne oraz celowe, motywowane potrzebą osiągnięć takich jak: niezależność, aktywność, kreatywna postawa, zaufanie do siebie i innych, otwartość na zmiany i chęć ponoszenia ryzyka [Wójcik-Kośla 2016: 213].

Sylwia Stańczyk i Aleksandra Sus zauważyły, iż osoby, które cechuje postawa przedsiębiorcza są ambitne, optymistycznie nastawione do świata, wierzące we własne siły. Ich przeciwieństwem będą więc postawy bierno, wyrażające zubożętnienie, pesymizm, uległość, pasywność i rezygnację [Stańczyk, Sus 2013: 33-35]. Podobnie twierdziła Monika Mularska-Kucharek, uważając, że postawa przedsiębiorcza może przejawiać się na wielu płaszczyznach życia. Objawia się kreatywnością, lepszym radzeniem sobie z trudnościami czy podejmowaniem inicjatywy. Autorka twierdzi nawet, iż w wymiarze życia każdego człowieka postawa przedsiębiorcza jest koniecznym wyposażeniem do radzenia sobie w zmieniającej się rzeczywistości, szczególnie na gruncie ekonomicznym [Mularska-Kucharek 2016: 142].

Niektórzy autorzy przywiązują dużą wagę do znaczenia przedsiębiorczości, czego potwierdzeniem są różne inicjatywy kreujące postawy przedsiębiorcze, których głównym celem jest kształtowanie osobowości zarówno młodych jak i dorosłych w kierunku radzenia sobie ze zmieniającą się rzeczywistością. Postawy przedsiębiorcze w znaczący sposób ułatwiają skuteczne realizowanie celów zawodowych [Fathi 2014: 27].

Kształtowanie postaw przedsiębiorczych

Proces kształtowania postaw przedsiębiorczych jest zadaniem złożonym i trudnym, ponieważ wymaga wielu wysiłków zarówno ze strony osoby pragnącej

być przedsiębiorczą, jak też innych osób, które mogą na nią wpływać. Według Moniki Sadowskiej postawę przedsiębiorczą można ukształtować przez dobór tak zwanych wzmocnień, które umocnią jej samosteroowność i dążenie do sukcesu. Autorka proponuje własny model kształtowania się w kierunku zachowania przedsiębiorczego, z którego wynika, iż na człowieka działają różnego rodzaju bodźce (wewnętrzne i zewnętrzne (otoczenie kulturowe)), wzmocniane przez socjalizację i wychowanie oraz system edukacji. Konglomeracja tych wzmocnień i cech wewnętrznych, jak: kreatywność, potrzeba osiągnięć, potrzeba rywalizacji czy skłonność do ryzyka formują postawę przedsiębiorczą, a ta tworzy zachowania przedsiębiorcze – Rys. 1.

Rysunek 1. Model zachowania przedsiębiorczego

Źródło: [Sadowska 2017: 100].

Oprócz wymienionych wzmocnień na człowieka działają jeszcze doświadczenia wynikające z praktyki życia, z uznanych systemów wartości i z wpływów środowiska [Sadowska 2017: 101].

Podkreślić należy, iż cechy wyróżniające przedsiębiorców, według Sadowskiej, nie wynikają z genetyki, lecz pozyskuje się je w trakcie edukacji, są sprawą osobistego wyboru, a także podejmowanych wcześniej decyzji [Sadowska 2016: 152], cechy te można też osiągnąć poprzez obserwację i naśladowanie [Wachowiak

i in. 2007: 208].

W związku z zastępowaniem tradycyjnych sektorów przez sektor nowych technologii (Przemysł 4.0¹) gospodarka polska, jak i światowa, cały czas ewoluje w kierunku tej opartej na wiedzy [Rembiasz, Siemieniak 2021: 175-176], stąd dla potencjalnych przedsiębiorców ważna staje się edukacja, doradztwo i szkolenia. Kształtowanie postaw przedsiębiorczych należy więc rozpoczynać od najmłodszych lat i traktować jako konieczny element wychowania warunkujący funkcjonowanie w gospodarce cyfrowej czy opartej na wiedzy (Łuczka, Rembiasz 2016: 46).

Edukacja w zakresie przedsiębiorczości w Polsce, jak zauważa wielu autorów, nie jest wystarczająca, co przekłada się na słabe umiejętności w zakresie prowadzenia firm (Siemieniak, Rembiasz 2019: 102; Zbierowski i in. 2012: 60).

Uspodobienia utrudniające działania przedsiębiorcze

Wśród cech osobowości utrudniających działanie przedsiębiorcze można wymienić: lęk i obawy, unikanie sytuacji oraz decyzji obciążonych ryzykiem, pesymizm, postawa zachowawcza konformizm [Wiatrak 2003: 31].

Jedną z badaczek uspobień utrudniających działania przedsiębiorcze jest Agnieszka Lewicka-Zelent, która za Wojciechem Pomykało, stworzyła zależność braku przedsiębiorczości od ogólnych kategorii psychologicznych [za: Lewicka-Zelent 2013: 10]. W zakresie potrzeb psychicznych autorka podaje następujące cechy utrudniające działania przedsiębiorcze: poniżanie się, uległość, samo-usprawiedliwienie za brak sukcesów, liczenie głównie na opiekę, a także szukanie oparcia u innych, samo-odrzućenie i izolacja.

W zakresie motywacji cechami utrudniającymi podjęcie działań przedsiębiorczych mogą być: wewnętrzne lęki, brak chęci do pomnażania osiągnięć materialnych oraz brak samodzielności w działaniu. W zakresie możliwości podejmowania decyzji autorka zaobserwowała: trudności w podejmowaniu decyzji, bezradność i chwiejność. Chęć do podejmowania ryzyka u osób o ograniczonych możliwościach do działań przedsiębiorczych charakteryzuje się unikaniem sytuacji lub decyzji obciążonych ryzykownością. Podobnie, sukcesy i niepowodzenia odczuwane są w formie stresu i frustracji oraz braku odporności psychicznej [Lewicka-Zelent 2013: 11].

---

¹ Przemysł 4.0, to integracja inteligentnych rozwiązań, które obejmują urządzenia i systemy IT, nowoczesne sposoby pracy, a także nowe role zasobów ludzkich [Wodnicka 2021: 49].

Osoby o usposobieniu utrudniającym działania przedsiębiorcze są wrogo nastawione do innowacyjności i twórczości, co charakteryzuje się konformizmem, algorytmicznym stylem działania i brakiem zdolności twórczych. Ich współpracę z innymi osobami cechuje introwersja, brak zdolności przywódczych oraz duże trudności w kontaktach międzyludzkich, a główne bariery, to lęk, nieuzasadnione obawy, lenistwo i pesymizm [Marks 2017: 298-301; Luthans i in. 2007: 549-551; Salanova i in. 2006: 8].

METODYKA BADAŃ

Cel, podmiot i przedmiot badań

Według wielu autorów jednym z najtrudniejszych i najważniejszych problemów w badaniach naukowych jest właściwe sformułowanie celu przygotowywanych badań [Klepacki 2009: ; s. Wiatr 2010: 386; Kowalska 2016: 7-8].

Tadeusz Pilch i Teresa Bauman definiują cel badań naukowych, jako działanie umożliwiające zbadanie efektów i znaczenia wpływu określonej danej [Pilch, Bauman 2001: 36]. W prezentowanych badaniach przyjęto podobną definicję celu badań, jako poznanie naukowe istniejącej rzeczywistości społecznej, opis dowolnego zjawiska, instytucji albo jednostki [Kowalska 2016: 8].

Celem niniejszego artykułu jest określenie cech postaw przedsiębiorczych w aspekcie skłonności do podejmowania działalności gospodarczej, na przykładzie mieszkańców powiatu pilskiego.

Przedmiotem badawczym mogą być wszelkie zjawiska, które podlegają określonym procesom i na podstawie których można sformułować pytania badawcze [Maszke 2004: 44]. Uwzględniając powyższą definicję przyjęto następujący przedmiot badań: przedmiotem badań własnych są cechy postaw przedsiębiorczych, a podmiotem mieszkańcy powiatu pilskiego. Podstawowe problemy badawcze, to:

1. Czy istnieje korelacja między skłonnościami do ryzyka a podejmowaniem działalności gospodarczej?
2. Czy istnieje korelacja między skłonnością do planowania przyszłości w zakresie finansowym a podejmowaniem działalności gospodarczej?
3. Czy istnieje korelacja między skłonnościami do rozwiązywania trudnych problemów a podejmowaniem działalności gospodarczej?
4. Czy na postawę przedsiębiorczą mogą wpływać takie zmienne, jak: płeć, wiek, miejsce zamieszkania czy wykształcenie?

Wskaźniki wybrane do badania i metodologia badań

Empiryczną podstawę badań własnych stanowią pomiary regionalne w powiecie pільskim, zrealizowane we wrześniu 2023 roku. Struktura próby badawczej została dostosowana do struktury populacji poprzez przyjęcie wag (kryteria, to: płeć, wiek, poziom wykształcenia i miejsce zamieszkania).

Zależność między skłonnościami do ryzyka, do planowania przyszłości w zakresie finansowym i do rozwiązywania trudnych problemów a podejmowaniem działalności gospodarczej została przeanalizowana w ramach wszystkich grup respondentów, to znaczy dla przedsiębiorców i innych podmiotów, według płci, wieku, miejsca zamieszkania i wykształcenia.

Analizę statystyczną wyników badań przeprowadzono z wykorzystaniem testów statystycznych niezależności (chi-kwadrat, testu t-Studenta). Same obliczenia wykonano za pomocą programu Excel.

WYNIKI BADAŃ WŁASNYCH

Dobór respondentów był skonkretyzowany na osobach posiadających doświadczenie życiowe i zawodowe oraz zatrudnionych w losowo wybranych przedsiębiorstwach i instytucjach samorządowych, a także wśród przedsiębiorców. W badaniu brało udział 118 respondentów. Większość z nich, to osoby w wieku poniżej 40 lat (58%). Wśród osób badanych przeważały kobiety (52%). Deklarowane wykształcenie: 22 osoby wyższe (19%) i 96 osób pozostałe (81%). Jako przedsiębiorcy wystąpiły 24 osoby (20%), jako inni pracownicy – 94 osoby ankietowane (80%) – Tab. 1.

Rozkład częstości dla oceny chęci do podejmowania działalności gospodarczej – przedsiębiorcy w kontekście innych podmiotów – pokazuje *chęć do podejmowania działalności gospodarczej* na poziomie od bardzo wysokiego do bardzo niskiego – Tab. 2.

Tab. 1. Struktura badanych osób

Lp.	Pytania	Zmienna	Liczba osób	%
1.	Wiek	Poniżej 40 lat	68	57,63%
		Powyżej 40 lat	50	42,37%
2.	Płeć	Kobieta	62	52,54%
		Mężczyzna	56	47,46%
3.	Wykształcenie	Wyższe	22	18,64%
		Inne	96	81,36%

4.	Zatrudnienie	Przedsiębiorca	24	20,34%
		Pozostali pracownicy	94	79,66%
5.	Miejsce zamieszkania	Miasto	92	77,97%
		Wieś	26	22,03%

Źródło: Opracowanie na podstawie wyników badań własnych.

Tab. 2. Rozkład częstości dla oceny chęci do podejmowania działalności gospodarczej: przedsiębiorcy vs inne podmioty

Chęć do podejmowania działalności gospodarczej	Skłonność do ryzyka				Skłonność do planowania przyszłości				Skłonność do rozwiązywania trudnych problemów			
	Przedsiębiorcy		Inni		Przedsiębiorcy		Inni		Przedsiębiorcy		Inni	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Bardzo wysoka	7 (3)	28,81	7 (11)	7,63	7 (3)	27,12	10 (14)	11,02	8 (3)	33,06	5 (10)	5,08
Wysoka	10 (4)	41,53	10 (16)	11,02	8 (6)	33,05	23 (25)	24,58	10 (4)	39,83	10 (16)	11,02
Średnia	3 (5)	14,41	20 (18)	21,19	6 (7)	24,58	27 (26)	28,81	5 (5)	19,49	22 (22)	22,88
Niska	3 (9)	11,01	43 (37)	45,76	3 (5)	11,86	22 (20)	22,88	1 (9)	5,08	41 (33)	43,22
Bardzo niska	1 (3)	4,24	14 (12)	14,4	1 (3)	3,39	12 (10)	12,71	1 (4)	2,54	17 (14)	17,8
Ogółem:	24	100	94	100	24	100	94	100	24	100	94	100

() – liczebności teoretyczne

Źródło: Opracowanie na podstawie wyników badań własnych.

Zależności statystyczne, według wykonywanego zawodu:

$\chi^2 = 26,37$; $df = 4$; istotność = $0,00003 < 0,001$, stąd zmienne: *chęć do podejmowania działalności gospodarczej* i *skłonność do ryzyka* wykazują istotną statystycznie zależność.

$\chi^2 = 7,58$; $df = 4$; istotność = $0,10828 > 0,001$, stąd zmienne: *chęć do podejmowania działalności gospodarczej* i *skłonność do planowania przyszłości* wykazują nieistotną statystycznie zależność.

$\chi^2 = 35,32$; $df = 4$; istotność = $0,0000004 < 0,001$, stąd zmienne: *chęć do podejmowania działalności gospodarczej* i *skłonność do rozwiązywania trudnych problemów* wykazują istotną statystycznie zależność.

Zależności statystyczne dla pozostałych zmiennych.

Według płci:

$\chi^2 = 30,79$; $df = 4$; istotność = $0,000003 < 0,001$, stąd zmienne: *chęć do podejmowania działalności gospodarczej* i *skłonność do ryzyka* wykazują istotną statystycznie zależność.

$\chi^2 = 4,29$; $df = 4$; istotność = $0,36772 > 0,001$, stąd zmienne: *chęć do podejmowania działalności gospodarczej* i *skłonność do planowania przyszłości* wykazują nieistotną statystycznie zależność.

$\chi^2 = 39,41$; $df = 4$; istotność = $0,0000001 < 0,001$, stąd zmienne: *chęć do podejmowania działalności gospodarczej* i *skłonność do rozwiązywania trudnych problemów* wykazują istotną statystycznie zależność.

Według wieku:

$\chi^2 = 39,37$; $df = 4$; istotność = $0,00000006 < 0,001$, stąd zmienne: *chęć do podejmowania działalności gospodarczej* i *skłonność do ryzyka* wykazują istotną statystycznie zależność.

$\chi^2 = 18,42$; $df = 4$; istotność = $0,0011 > 0,001$, istotność = $0,0011 < 0,05$, stąd zmienne: „*chęć do podejmowania działalności gospodarczej* i *skłonność do planowania przyszłości* wykazują istotną statystycznie zależność, dla $p = 0,05$.

$\chi^2 = 39,77$; $df = 4$; istotność = $0,00000005 < 0,001$, stąd zmienne: *chęć do podejmowania działalności gospodarczej* i *skłonność do rozwiązywania trudnych problemów* wykazują istotną statystycznie zależność.

Według miejsca zamieszkania:

$\chi^2 = 25,65$; $df = 4$; istotność = $0,000037 < 0,001$, stąd zmienne: *chęć do podejmowania działalności gospodarczej* i *skłonność do ryzyka* wykazują istotną statystycznie zależność.

$\chi^2 = 20,12$; $df = 4$; istotność = $0,00047 < 0,001$, stąd zmienne: *chęć do podejmowania działalności gospodarczej* i *skłonność do planowania przyszłości* wykazują istotną statystycznie zależność.

$\chi^2 = 37,98$; $df = 4$; istotność = $0,00000011 < 0,001$, stąd zmienne: *chęć do podejmowania działalności gospodarczej* i *skłonność do rozwiązywania trudnych problemów* wykazują istotną statystycznie zależność.

Według wykształcenia:

$\chi^2 = 28,16$; $df = 4$; istotność = $0,000012 < 0,001$, stąd zmienne: *chęć do podejmowania działalności gospodarczej* i *skłonność do ryzyka* wykazują istotną statystycznie zależność.

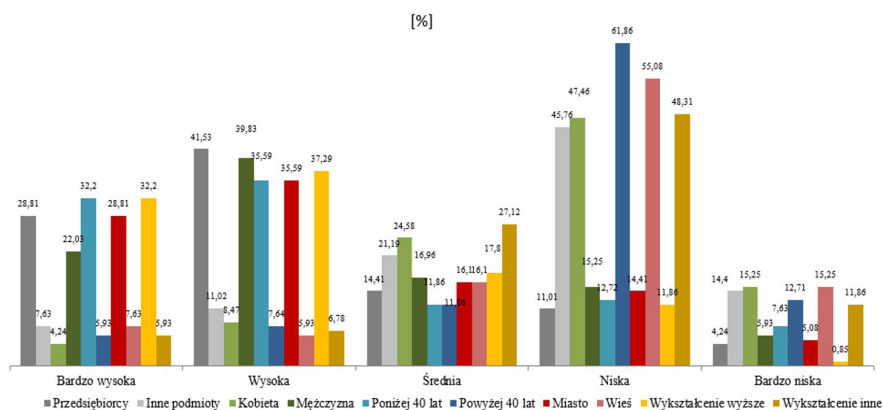
$\chi^2 = 10,11$; $df = 4$; istotność = $0,0386 > 0,001$, istotność = $0,0386 < 0,05$, stąd zmienne: *chęć do podejmowania działalności gospodarczej* i *skłonność do planowania przyszłości* wykazują istotną statystycznie zależność, dla $p = 0,05$.

$\chi^2 = 24,61$; $df = 4$; istotność = $0,000060 < 0,001$, stąd zmienne: *chęć do podejmowania działalności gospodarczej* i *skłonność do rozwiązywania trudnych problemów* wykazują istotną statystycznie zależność.

Zależność między skłonnościami do ryzyka a podejmowaniem działalności gospodarczej

Zależność między skłonnościami do ryzyka a podejmowaniem działalności gospodarczej została najwyżej wskazana przez grupę przedsiębiorców i osoby z wykształceniem wyższym (69% – bardzo wysoka i wysoka), następnie: osoby poniżej 40 roku życia (68%) i osoby mieszkające w miastach (64%) oraz mężczyźni (57%) – Rys. 2.

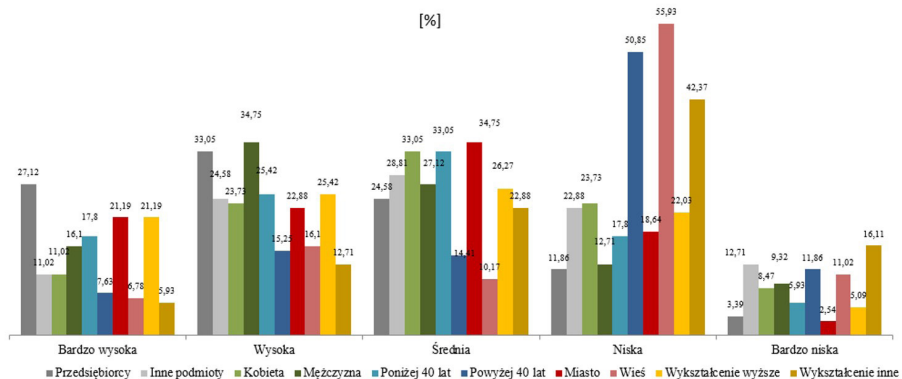

Rys. 2. Zależność między skłonnościami do ryzyka a podejmowaniem działalności gospodarczej
Źródło: Opracowanie na podstawie wyników badań własnych.

Najmniej skłonne do ryzyka są osoby powyżej 40 roku życia (74% – bardzo niska i niska), mieszkające na wsi (70%), kobiety (63%) i posiadające wykształcenie inne niż wyższe (59%).

Zależność między skłonnością do planowania przyszłości w zakresie finansowym a podejmowaniem działalności gospodarczej

Zależność między skłonnością do planowania przyszłości w zakresie finansowym a podejmowaniem działalności gospodarczej została najwyżej wskazana przez grupę przedsiębiorców (60%) i osoby poniżej 40 roku życia (53%), następnie: osoby z wykształceniem wyższym (47%) i osoby mieszkające w miastach (44%) oraz mężczyźni (51%) – Rys. 3.

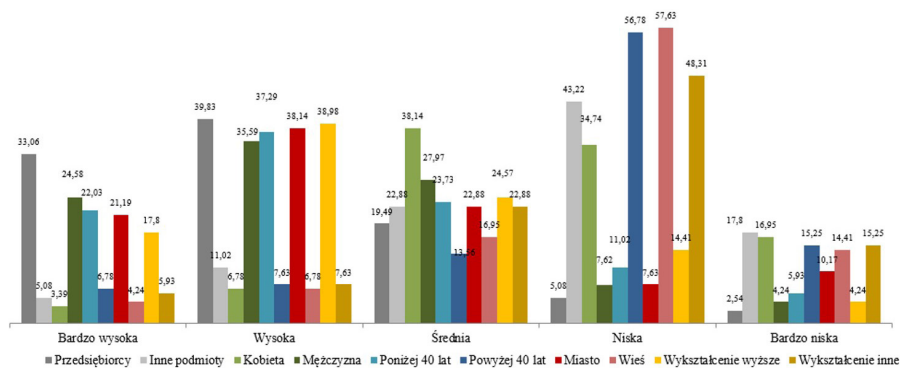

Rys. 3. Zależność między skłonnością do planowania przyszłości w zakresie finansowym a podejmowaniem działalności gospodarczej
 Źródło: Opracowanie na podstawie wyników badań własnych.

Najmniej skłonne do planowania przyszłości w zakresie finansowym są osoby mieszkające na wsi (67%), powyżej 40 roku życia (62%), posiadające wykształcenie inne niż wyższe (58%) oraz inne podmioty (35%) i kobiety (32%).

Zależność między skłonnościami do rozwiązywania trudnych problemów a podejmowaniem działalności gospodarczej

Zależność między skłonnościami do rozwiązywania trudnych problemów a podejmowaniem działalności gospodarczej została najwyżej wskazana przez grupę przedsiębiorców (73%) i mężczyzn (62%), a także przez osoby w wieku poniżej 40 roku życia (59%), osoby z wykształceniem wyższym (57%) i osoby mieszkające w miastach (44%) Najmniej skłonne do rozwiązywania trudnych problemów są osoby mieszkające na wsi i w wieku powyżej 40 roku życia (po 72%), posiadające wykształcenie inne niż wyższe (63%) oraz inne podmioty (61%) i kobiety (52%) – Rys. 4.

Rys. 4. Zależność między skłonnościami do rozwiązywania trudnych problemów a podejmowaniem działalności gospodarczej
 Źródło: Opracowanie na podstawie wyników badań własnych.

DYSKUSJA

Badanie cech postaw przedsiębiorczych pomaga określić czynniki wpływające na intencje przedsiębiorcze człowieka i określić, co skłania do założenia własnego przedsiębiorstwa. Wśród badań prowadzonych w tym kierunku można wyróżnić: badanie zależności między postrzeganiem przedsiębiorców a cechami postaw przedsiębiorczych z uwzględnieniem takich czynników jak: dostępność zatrudnienia i powiązania rodzinne. Badania te, prowadzone przez Jessicę Kennedy, potwierdziły istotność statystyczną wpływu norm społecznych i płci na cechy postaw przedsiębiorczych [Kennedy i in. 2003].

Christian Lüthje i Nikolaus Franke badali postawy przedsiębiorcze wśród studentów kierunków biznesowych. Autorzy wykazali istotność statystyczną intencji związanych z własną działalnością gospodarczą w relacji do percepcji otoczenia, to znaczy, że im więcej bodźców zewnętrznych dotyczyło pozytywnych opinii o tej relacji, wówczas osoby badane były bardziej zainteresowane posiadaniem własnej działalności gospodarczej [Lüthje, Franke 2004].

Badaniem modelu intencji przedsiębiorczych zajmowali się też Aizat Mohd Nasurudin i in., którzy analizowali wpływ dynamicznego otoczenia na postawy przedsiębiorcze. Autorzy wykazali, iż normy społeczne są istotnie powiązane z postawami przedsiębiorczymi [Nasurudin in. 2009].

Wśród polskich badaczy można wymienić Barbarę Sypniewską, która analizowała powody niepodejmowania działalności gospodarczej, z których

najważniejszym okazał się brak środków finansowych. W badaniach autorki wystąpiły też osoby, które pomimo posiadania cech przedsiębiorczych, nie podjęłyby prowadzenia własnej działalności ze względu na *ciężką pracę przedsiębiorcy* [Sypniewska 2016: 215].

Mularska-Kucharek zauważyła istotne prawidłowości, które dotyczą postaw przedsiębiorczych, takie jak: socjalizacja, wychowanie, poziom instytucji kreujących przedsiębiorczość, otoczenie społeczne, a także społeczne aspekty przedsiębiorczości i jej związki z płcią, wykształceniem i wiekiem. Autorka wskazała na istotne statystycznie korelacje tych cech z cechami postaw przedsiębiorczych [Mularska-Kucharek 2016: 174-175].

W literaturze przedmiotu można znaleźć badania związków cech postaw przedsiębiorczych w kontekście różnych pojedynczych zależności, natomiast w niniejszym opracowaniu przedstawiono wyniki obszernych badań dotyczących skłonności do ryzyka, do planowania przyszłości, do rozwiązywania trudnych problemów, analizowano też płeć, wiek, wykształcenie, miejsce zamieszkania – w aspekcie cech postaw przedsiębiorczych.

ZAKOŃCZENIE

Diagnozowanie potencjału przedsiębiorczego stanowi element badań, których wyniki mogą stanowić fundament przekształceń społecznych w danym regionie. Szczególnie ostatnie lata przyniosły doniosłe zmiany przyczyniające się do zwiększania złożoności oraz niepewności istoty procesów społecznych i gospodarczych nie tylko w regionach, ale na całym świecie, tworząc zapotrzebowanie na postawy przedsiębiorcze niemal na każdym szczeblu: globalnym, organizacyjnym, społecznym, a także indywidualnym.

W niniejszym opracowaniu dokonano analizy cech postaw przedsiębiorczych występujących wśród mieszkańców regionu pilskiego. Z odpowiedzi osób ankietowanych wynika, iż istnieje korelacja między skłonnościami do ryzyka, skłonnością do planowania przyszłości w zakresie finansowym i skłonnościami do rozwiązywania trudnych problemów a podejmowaniem działalności gospodarczej, o czym świadczą istotne statystycznie zależności między wskazanymi zmiennymi ($p < 0,001$).

Jedynie w dwóch przypadkach zależności te były nieistotne statystycznie: według wykonywanego zawodu i według płci: *chęć do podejmowania działalności gospodarczej* i *skłonność do planowania przyszłości*. W innych dwóch przypadkach dla tych zmiennych, według wieku i wykształcenia istotność okazała się większa

od 0,001, ale mniejsza od $p = 0,05$. Wykazano też istotny statystycznie wpływ płci, wieku, miejsca zamieszkania (miasto / wieś) i wykształcenia na chęć do podejmowania działalności gospodarczej.

Zależność między wymienionymi zmiennymi a podejmowaniem działalności gospodarczej najbardziej pozytywnie przebiegała w grupie przedsiębiorców, osób z wykształceniem wyższym, osób w wieku poniżej 40 roku życia, osób mieszkające w miastach i ogólnie wśród ankietowanych mężczyzn. Natomiast zależność między wymienionymi zmiennymi a podejmowaniem działalności gospodarczej najbardziej negatywnie przebiegała w grupie osób mieszkających na wsi i w grupie osób powyżej 40 roku życia, następnie wśród osób posiadających wykształcenie inne niż wyższe i wśród ankietowanych kobiet.

Taka sytuacja świadczy o tym, iż osoby wyżej wyedukowane lub posiadające doświadczenie w prowadzeniu działalności gospodarczej, spośród osób ankietowanych, są bardziej skłonne do podejmowania ryzyka, do planowania przyszłości w zakresie finansowym i do rozwiązywania trudnych problemów.

BIBLIOGRAFIA

- Allport G. W., 1935, *Attitudes*, [w:] *A Handbook of Social Psychology*, red. C. Murchison, Nowy Jork.
- Aronson E., Akert M. R. Wilson T. D., 1997, *Psychologia społeczna*, Poznań.
- Bielecki J., 1990, *Wybrane zagadnienia psychologii*, Warszawa.
- Fathi R., 2014, *The Effect of Entrepreneurship Education on Business*, "International Letters of Social and Humanistic Sciences", s. 24-34.
- Fishbein M., 1967, *Attitude and the prediction of behavior*, [w:] *Readings in attitude theory and measurement*, Nowy Jork, s. 478-491.
- Hołyst B., 2004, *Kryminologia*, Warszawa.
- Jerschina J., 2000, *Postawy przedsiębiorczości*, „Przegląd Socjologiczny”, nr 49 (1).
- Katz D., Stotland E., 1959, *A Preliminary Statement to a Theory of Attitudes Structure and Change*, [w:] *Psychology: A Study of Science*, red. S. Koch, Londyn.
- Kennedy J., Drennan J., Renfrow P., Watson B., 2003, *Situational factors and entrepreneurial intentions*, "Small Enterprise Association of Australia and New Zealand", Ballarat.
- Klepacki B., 2009, *Wybrane zagadnienia związane z metodologią badań naukowych*, Warszawa.
- Koryński P., Ashmore M. C., Kramer K. L., 1991, *Elementarz przedsiębiorczości*, „Fundacja Gospodarcza”, s. 1-14.

- Kowalska K., 2016, *Zachowanie dewiacyjne nieletnich*, „Biuletyn PTK”, nr 23, s. 7-28.
- Kunasz M., 2013, *Determinanty przedsiębiorczości*, Szczecin.
- Kurczewska A., 2010, *Problemy pomiaru intencji przedsiębiorczych*, „E-mentor”, nr 4, s. 12-16.
- Lewicka-Zelent A., 2013, *Podstawy przedsiębiorczości*, Lublin.
- Łuczka T., Rembiasz M., 2016), *Badanie postaw przedsiębiorczych*, „Horyzonty Wychowania”, nr 15 (34), s. 28-47.
- Luthans F., Avey J. B., Avolio B. J., 2007, *Psychological capital: Measurement and relationship with performance and satisfaction*, „Personnel Psychology”, nr 60 (3), s. 541-572.
- Lüthje C., Franke N., 2003, *The Making of an Entrepreneur: Testing a Model of Entrepreneurial Intent Among Engineers*, „R&D Management”, nr 33 (2), s. 136-147.
- Mądrzycki T., 1997, *Psychologiczne prawidłowości kształtowania się postaw*, Warszawa.
- Major M., Ulman P., 2011, *Charakterystyka wybranych postaw społecznych*, Kraków.
- Marks L. J., 2017, *How Does Entrepreneurial Self-Efficacy Contribute to Personal Satisfaction and Success? An Examination of the Mediating Role of Career Goal Progression*, „Journal of Career Development”, nr 44 (4), s. 295-311.
- Marody M., 1976, *Sens teoretyczny a sens empiryczny pojęcia postawy*, Warszawa.
- Maszkę A. W., 2004, *Metodologiczne podstawy badań*, Rzeszów.
- Mika S., 1966, *Postawy i ich badanie*, [w:] *Materiały do nauczania psychologii*, red. L. Wołoszyn, Warszawa, s. 357-426.
- Mika S., 1982, *Psychologia społeczna*, Warszawa.
- Mularska-Kucharek M., 2016, *Przedsiębiorczość a jakość życia*, Łódź, s. 141-176.
- Nasurdin A. M., Ahmad N. H., Lin C. E., 2009, *Examining a Model of Entrepreneurial Intention*, „European Journal of Scientific Research”, nr 2, t. 33.
- Nelson E., 1939, *Attitudes: Their Nature and Development*, „Journal of General Psychology”, s. 367-399.
- Nowak S., 1971, *Terminy oznaczające stany i przeżycia psychiczne w teoriach społecznych*, „Studia Filozoficzne”, nr 1, s. 39-60.
- Nowak S., 1973, *Pojęcie postawy w teoriach i stosowanych badaniach społecznych*, [w:] *Teorie postaw*, red. S. Nowak, Warszawa.
- Pilch T., Bauman T., 2001, *Zasady badań pedagogicznych*, Warszawa.
- Pospiszyl K., 1973, *Psychologiczna analiza wadliwych postaw społecznych młodzieży*, Warszawa.
- Reber A. S., Reber E. S., 2005, *Słownik psychologii*, Warszawa.
- Rembiasz M., Siemieniak P., 2021, *Przedsiębiorczość kobiet*, „Organizacja i Zarządzanie”, nr 83, s. 167-180.

- Rembiesz M., Siemieniak P., 2019, *Selected entrepreneurship support factors increasing women's safety and work comfort*, nr 1.
- Rosenberg M. J., Hovland C. I., 1960, *Cognitive, Affective and Behavioral Components of Attitudes*, [w:] *Attitude Organization and Change*, red. M. J. Rosenberg, New Haven.
- Rudnicki L., 2000, *Zachowanie konsumentów*, Warszawa.
- Sadowska M., 2016, *Edukacja w zakresie przedsiębiorczości*, „International Entrepreneurship Review”, nr 2 (1), s. 149-164.
- Sadowska M., 2017, *Przedsiębiorczość indukowana a rozwój działalności gospodarczej*, Białyłok.
- Salanova M., Grau R., Martinez I. M., 2006, *When is organizational change experienced as stressful? The moderating effect of personality*, „European Journal of Work and Organizational Psychology”, nr 15 (1), s. 1-21.
- Siemieniak P., Rembiesz M., 2019, *Wiedza biznesowa jako czynnik kształtujący postawy przedsiębiorcze*, „Przedsiębiorczość – Edukacja”, nr 15 (1), s. 100-112.
- Smith M. B., 1968, *A Map for Analysis of Personality and Politics*, „Journal of Social Issues”.
- Stańczyk S., Sus A., 2013, *Uwarunkowania trwania i rozwoju organizacji pozarządowych*, Wrocław.
- Sypniewska B. A., 2016, *Cechy i postawy przedsiębiorcze szansą własnej działalności gospodarczej*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”, nr 422, s. 210-221.
- Thomas W. I., Znaniecki F., 1920, *Polish Peasant in Europe and America*, Boston.
- Thurstone L. L., 1931, *The measurement of social attitudes*, „The Journal of Abnormal and Social Psychology”, nr 26 (3), s. 249-269.
- Upshaw H. S., 1971, *Attitude Measurement*, „Methodology in Social Research”, s. 61-110.
- Wachowiak P., Dąbrowski M., Majewski B., 2007, *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*, Warszawa.
- Wiatr M., 2010, *Problemy naukowe*, „Zeszyty Naukowe WSOWL”, nr 3 (157), s. 378-388.
- Wiatrak A. P., 2003, *Pojęcie przedsiębiorczości, jej cele i rodzaje*, [w:] *Uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości*, red. K. Jaremczuk, Tarnobrzeg, s. 26-31.
- Wodnicka M., 2021, *Wpływ czwartej rewolucji przemysłowej na innowacyjność usług*, „Economic Studies”, nr 3 (105), s. 48-59.
- Wójcik-Kośla D., 2016, *Cechy i postawy przedsiębiorcze*, „Prace Naukowe UE”, nr 422: *Orientacja prorynkowa kadry kierowniczej*, s. 222-235.
- Zbierowski P., Węclawska P., Tarnawa A., Zadura-Lichota P., 2012, *Raport z badania GEM*, Warszawa.

FEATURES OF ENTREPRENEURIAL ATTITUDES ON THE EXAMPLE OF RESIDENTS OF THE PIŁA DISTRICT

Summary: The article aimed to determine the features of entrepreneurial attitudes in terms of the tendency to start a business. To achieve the assumed goal, residents of the Piła district were asked about various events related to a possible willingness to start a business, such as risk appetite, financial future planning, and solving difficult problems. The answers were grouped by gender, age, place of work residence, and education. The study consists of four parts. The first one discusses entrepreneurial attitudes. The second part was devoted to research methodology. It presents the purpose, subject and object of the research, indicators selected for the study and research methods. The third part analyzes the obtained results. The article ends with a discussion and summary. Calculations and visualization of results were made using Microsoft Excel and Word.

Keywords: entrepreneurial attitudes, business activity, Piła district

Julia Krawczyk

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

e-mail: krawczyk.julia@interia.pl

KARTA PŁATNICZA JAKO METODA PŁATNOŚCI WYKORZYSTYWANA PRZEZ STUDENTÓW UCZELNI WYŻSZYCH W POLSCE

Streszczenie: Artykuł ma charakter empiryczny i podejmuje kwestię wykorzystywania kart płatniczych jako metody płatności na rynku usług płatniczych w Polsce. Celem niniejszego badania było poznanie preferencji i zachowań studentów uczelni wyższych w kontekście używanego przez nich sposobu płatności. Prezentowany artykuł jest raportem na temat wyników badań, przeprowadzonych w grupie 58 studentek i 52 studentów. Przeprowadzona analiza empiryczna pozwoliła na diagnozę zachowań uczestników badania związanych z korzystaniem z kart płatniczych w Polsce. Kwestie, które zostały poruszone w artykule, to m.in.: najczęściej wykorzystywana metoda płatności, najczęściej używana karta płatnicza, cechy karty płatniczej jako metody płatności oraz wybór metody płatności w zależności od kwoty transakcji. Odpowiednie wnioski zostały sformułowane oraz wyjaśnione w dyskusji, wraz z potencjalnymi przyczynami takich a nie innych odpowiedzi uczestników badania.

Słowa kluczowe: karta płatnicza, metody płatności, rynek usług płatniczych, student

WPROWADZENIE

Współczesny świat musi mierzyć się z wieloma wyzwaniem. Jednym z nich jest postępująca cyfryzacja i automatyzacja związana z czwartą rewolucją przemysłową. Rewolucja ta wywołuje również zmiany na rynkach finansowych. Najbardziej dynamicznie rozwijającym się obszarem rynku finansowego jest sektor

usług płatniczych, w którym kluczową rolę odgrywają instrumenty płatnicze [Nieborak 2013].

Zgodnie z ustawą o usługach płatniczych, instrument płatniczy definiowany jest jako „zindywidualizowane urządzenie lub uzgodniony przez użytkownika i dostawcę zbiór procedur, wykorzystywane przez użytkownika do złożenia zlecenia płatniczego i w rezultacie zrealizowania transakcji płatniczej” [Ofiarski 2016: 78]. Natomiast warto podkreślić, że instrument płatniczy nie jest jednocześnie prawnym środkiem płatniczym w danym kraju. Inna definicja pozwala na stwierdzenie, że instrument płatniczy jest „zbiorem różnych rodzajów instrumentów, np. elektronicznych instrumentów płatniczych, kart płatniczych, instrumentów pieniądza elektronicznego” [Ofiarski 2016: 78]. Instrument płatniczy można również określić jako zbiór procedur umożliwiających zrealizowanie transakcji płatniczej. W ramach bankowości internetowej przykładem instrumentu płatniczego może być ustalony numer klienta, indywidualne hasło lub kod dostępu [Bajor 2016: 65].

W dzisiejszych czasach rynek usług płatniczych oferuje wiele sposobów na dokonanie transakcji, zaczynając od podstawowych metod z wykorzystaniem gotówki, kończąc na coraz bardziej popularnych metodach bezgotówkowych.

CEL I GRUPA BADAWCZA

Niniejsze badanie ma na celu sprawdzenie, jakie zachowania na rynku usług płatniczych w Polsce przeważają wśród studentów. Badanie pozwoli określić, które z instrumentów płatniczych obecnych na rynku, studenci polskich uczelni wykorzystują najczęściej. Celem niniejszej pracy badawczej jest również zbadanie preferencji wspomnianej grupy społecznej dotyczących płatności gotówkowych oraz bezgotówkowych. Respondenci zostali poproszeni o wskazanie cech kart płatniczych jako metod płatności.

Badanie zostało zrealizowane w oparciu o dane pierwotne zgromadzone w wyniku przeprowadzenia sondażu diagnostycznego. Narzędziem badawczym był kwestionariusz ankiety, w której zgromadzono 110 odpowiedzi respondentów. Docelową grupą badawczą byli studenci polskich uczelni, w gronie których znalazło się 58 kobiet (52,7% wszystkich uczestników badania) oraz 52 mężczyzn (47,3% ogółu ankietowanych osób). Studenci studiów stacjonarnych stanowili 83,6% badanych, natomiast studenci studiów niestacjonarnych 16,4% respondentów.

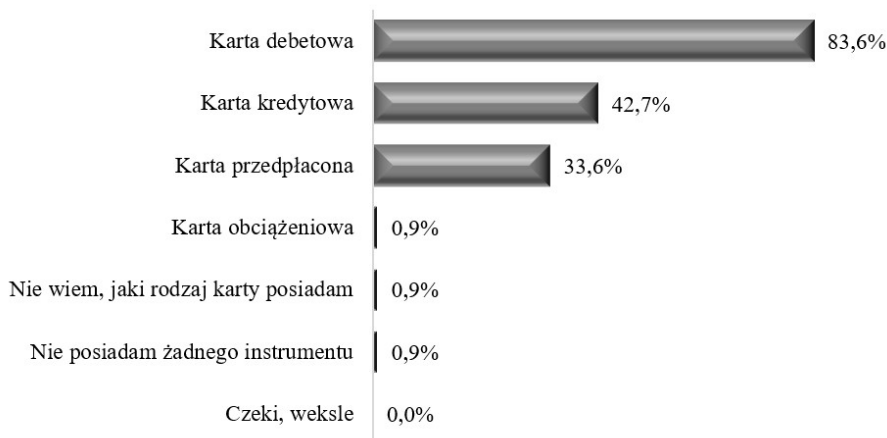
Największy odsetek studentów (tj. 52,7%) zadeklarował, że jego kierunek studiów należy do grupy nauk społeczno-ekonomicznych, prawnych oraz o jakości i zarządzaniu. 16,4% uczestników badania wskazało na nauki medyczne oraz o zdrowiu i żywieniu człowieka. 15,5% ankietowanych zaznaczyło nauki ścisłe, techniczne oraz inżynierskie. Nauki humanistyczne, pedagogiczne oraz teologiczne wybrało 8,2% badanych. Na następnym miejscu znalazły się nauki przyrodnicze i weterynaryjne, które wskazało 6,5% opiniodawców. Najmniejszy odsetek respondentów (tj. 0,9%) zadeklarował, że jego kierunek związany jest z naukami o bezpieczeństwie.

Ponad połowa uczestników badania (tj. 54,5%) zaznaczyła, że zamieszkuje miasto powyżej 500 tys. mieszkańców. Na drugim miejscu pod względem liczby oddanych głosów znalazła się wieś lub miasto poniżej 25 tys. mieszkańców – tak wskazało 22,7% ankietowanych. 12,7% badanych zadeklarowało, że zamieszkuje miasto od 25 tys. do 100 tys. mieszkańców. Najmniejszy odsetek badanych (tj. 10%) wskazał, że jego miejscem zamieszkania jest miasto od 100 tys. do 500 tys. mieszkańców.

Prawie połowa opiniodawców (tj. 48,2%) jest bezrobotna, co może wynikać z faktu, że docelową grupą są studenci, którzy dopiero wejdą na rynek pracy. 30% respondentów zaznaczyło, że pracuje dorywczo, natomiast 21,8% studentów posiada już stałą pracę.

ANALIZA WYNIKÓW BADAŃ

W kwestionariuszu zapytano ankietowanych, które z wymienionych instrumentów płatniczych posiadają. Pytanie to miało charakter wielokrotnego wyboru, a proponowane odpowiedzi prezentowały się następująco: karta debetowa, karta kredytowa, karta obciążeniowa, karta przedpłacona (podarunkowa) oraz чеки i weksle. Odpowiedzi respondentów zostały przedstawione na poniższym wykresie (wykres 1).

Wykres 1. Instrumenty płatnicze posiadane przez studentów
Źródło: Opracowanie własne na podstawie uzyskanych wyników badań

Instrumentem płatniczym, którym dysponuje znaczna większość studentów (tj. 83,6%) jest karta debetowa. Na drugim miejscu znalazła się karta kredytowa, którą wskazało 42,7% uczestników badania, natomiast kartę przedpłaconą (podarunkową) posiada 33,6% badanych. Z kolei kartę obciążeniową w swoim portfelu ma tylko jeden z opiniodawców (tj. 0,9%). Warto również zwrócić uwagę na fakt, że 0,9% respondentów wskazało, że nie posiada żadnego instrumentu płatniczego. Taki sam odsetek (tj. 0,9%) studentów zadeklarował, że nie wie jaki rodzaj karty posiada. Nie bez znaczenia pozostaje także fakt, że żaden uczestnik badania nie dysponuje ani czekami, ani weksłami. Przyczyną może być malejąca popularność zarówno czeków, jak i weksli w sektorze bankowym. Ponadto, niektóre banki w kraju nie posiadają już nawet tzw. gospodarki wekslowej, czyli departamentów odpowiedzialnych za politykę wekslową w banku [Leśniak 2019].

W tabeli 1 został przedstawiony podział ankietowanych ze względu na płeć, którzy posiadali wyłącznie kartę debetową. Z poniższych danych można dostrzec, że dla 34,5% ogółu ankietowanych kobiet oraz dla 34,6% ogółu ankietowanych mężczyzn karta debetowa jest jedynym instrumentem płatniczym, którym się posługują. W tym przypadku można zatem stwierdzić, że płeć nie była czynnikiem determinującym, ponieważ odsetek kobiet i odsetek mężczyzn, którzy zaznaczyli ten wariant odpowiedzi, jest praktycznie taki sam. Karta debetowa jest bowiem najbardziej popularnym instrumentem płatniczym, który może posiadać każdy. Inaczej jest już w przypadku karty kredytowej. Aby taką kartę posiadać, należy

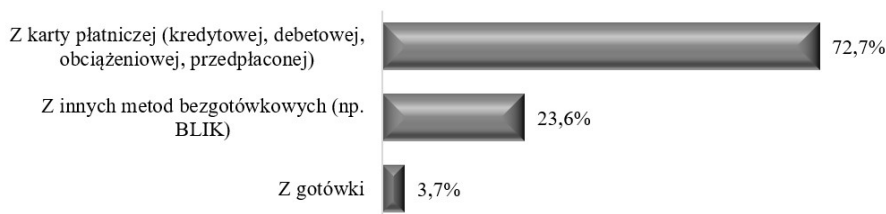
spełnić kilka warunków, które dotyczą sytuacji finansowej wnioskodawcy. Z tego właśnie powodu znacznie mniej studentów dysponuje kartą kredytową, ponieważ są oni dopiero na początku swojej drogi zawodowej i nie zawsze posiadają stabilne źródło dochodu.

Tabela 1. Ankietowani posiadający wyłącznie kartę debetową (podział ze względu na płeć)

Płeć	Liczba wszystkich ankietowanych	Liczba ankietowanych posiadających wyłącznie kartę debetową	Liczba ankietowanych posiadających wyłącznie kartę debetową (w %)
Kobiety	58	20	34,5
Mężczyźni	52	18	34,6

Źródło: Opracowanie własne na podstawie uzyskach wyników badań

W kolejnej części kwestionariusza ankietowani zostali zapytani, z której metody płatności korzystają najczęściej. Pytanie to miało charakter jednokrotnego wyboru, a proponowane odpowiedzi prezentowały się następująco: z karty płatniczej (kredytowej, debetowej, obciążeniowej, przedpłaconej), z innych metod bezgotówkowych (np. BLIK) oraz z gotówki. Rozkład odpowiedzi został przedstawiony na poniższym wykresie (wykres 2).

Wykres 2. Najczęściej wykorzystywana metoda płatności przez studentów

Źródło: Opracowanie własne na podstawie uzyskach wyników badań

Prawie $\frac{3}{4}$ respondentów, a dokładniej 72,7% wskazało, że podczas dokonywania płatności najczęściej posługuje się jedną z kart płatniczych. Z kolei z pozostałych metod bezgotówkowych bardzo często korzysta 23,6% studentów. Na ostatnim miejscu, z punktu widzenia kryterium najczęściej wykorzystywanej metody płatności, znalazła się gotówka – tak wskazało zaledwie 3,6% uczestników badania.

Z powyższych danych można wywnioskować, że studenci polskich uczelni zdecydowanie częściej sięgają po metody bezgotówkowe niż metody gotówkowe. Szczególnym zainteresowaniem cieszą się karty płatnicze, które zostały uznane przez 72,7% badanych jako najczęściej wykorzystywana metoda płatności. W tym odsetku mieści się 68% ogółu badanych kobiet i mężczyzn z miast powyżej 500 tys. mieszkańców, 78,6% ogółu badanych kobiet i mężczyzn z miast od 100 tys. do 500 tys. mieszkańców, 63,6% ogółu badanych kobiet i mężczyzn z wsi lub miast poniżej 25 tys. mieszkańców oraz 75% ogółu badanych kobiet i mężczyzn z miast od 25 tys. do 100 tys. mieszkańców (tabela 2).

Warto zwrócić uwagę, że w najmniej zaludnionych regionach Polski odsetek studentów preferujący płatności kartami płatniczymi jest stosunkowo wysoki, ponieważ wynosi aż 75%, w porównaniu z najbardziej zaludnionymi regionami Polski, w których odsetek ten wynosi 68%. Może być to spowodowane dynamicznym rozwojem miast i wsi, które znajdują się w okolicach dużych miast. Ponadto, w ostatnich latach w naszym kraju nastąpiła ogromna rozbudowa infrastruktury drogowej, która przyczyniła się właśnie do rozwoju gospodarczego i technologicznego mniejszych miejscowości.

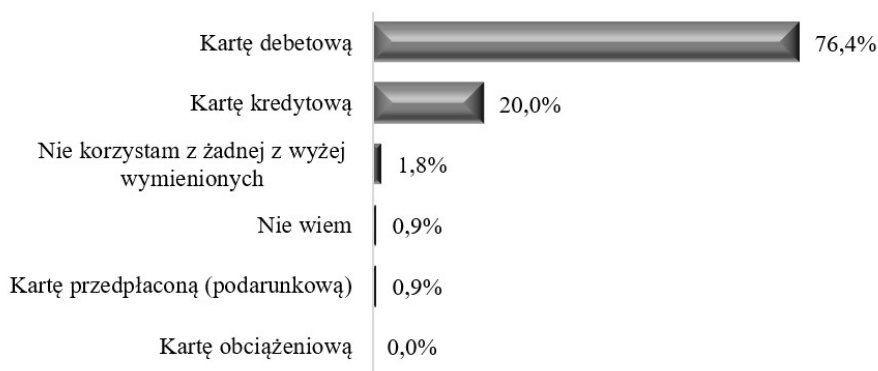
Tabela 2. Ankieterowani korzystający z karty płatniczej (podział ze względu na miejsce zamieszkania)

Miejsce zamieszkania	Liczba ankieterowanych	Z karty płatniczej	Z karty płatniczej (w %)
Miasto powyżej 500 tys. mieszkańców	60	47	68,0
Miasto od 100 tys. do 500 tys. mieszkańców	11	7	78,6
Miasto od 25 tys. do 100 tys. mieszkańców	14	11	63,6
Wieś lub miasto poniżej 25 tys. mieszkańców	25	17	75

Źródło: Opracowanie własne na podstawie uzyskanych wyników badań

Na podstawie udzielonych odpowiedzi w poprzedniej części kwestionariusza wiadomo już, że karty płatnicze stanowią najczęściej wykorzystywaną metodę płatności. Natomiast warto zbadać, która z kart płatniczych cieszy się największym zainteresowaniem ze strony opiniodawców i którą preferują studenci. Dlatego w kolejnej części badania respondenci zostali poproszeni o wskazanie, z której karty płatniczej korzystają najczęściej. Pytanie to miało charakter jednokrotnego

wyboru, a proponowane odpowiedzi prezentowały się następująco: z karty kredytowej, z karty debetowej, z karty obciążeniowej, z karty przedpłaconej [Bury 2002: 23]. Odpowiedzi respondentów zostały przedstawione na poniższym wykresie (wykres 3).

Wykres 3. Najczęściej wykorzystywana karta płatnicza przez studentów
Źródło: Opracowanie własne na podstawie uzyskanych wyników badań

Ponad $\frac{3}{4}$ studentów, a dokładniej 76,4% uczestników badania wskazało, że najczęstszym rodzajem używanej przez nich karty płatniczej jest karta debetowa. Na drugim miejscu znalazła się karta kredytowa, której posiadanie zadeklarowało 20% ankietowanych. Analizując odpowiedzi badanych można zauważyć, że pozostałe karty nie są preferowane przez studentów polskich uczelni, jako metoda płatności stosowana najczęściej. Karta przedpłacona (podarunkowa) została wskazana przez 1 opiniodawcę (tj. 0,9% ogółu ankietowanych kobiet i mężczyzn), natomiast karty obciążeniowej nie wskazał żaden badany. Karta obciążeniowa jest podobną kartą do karty kredytowej, ponieważ również w tym przypadku bank udziela klientowi limitu wydatków na zasadzie pay later. Karta obciążeniowa jako metoda płatności może być wykorzystywana zarówno przez klientów indywidualnych, jak i firmy, które charakteryzują się wiarygodnością i zdolnością kredytową. Natomiast w Polsce karty obciążeniowej w znacznej mierze stosowane są przez pracowników poszczególnych firm, aby ułatwić im transakcje zakupu związane z celami służbowymi [Klimowicz 2021]. Dwie osoby (tj. 1,8% ogółu ankietowanych studentek i studentów) opowiedziały się za wariantem odpowiedzi, który zawierał stwierdzenie o niekorzystaniu z żadnej z wyżej wymienionych kart. Natomiast jeden respondent nie wiedział, jaki rodzaj karty płatniczej najczęściej wykorzystuje.

Analizując odpowiedzi studentów polskich uczelni można zauważyć, że największy odsetek studentów (tj. 86,8%), który najczęściej wykorzystuje kartę debetową jako metodę płatności, jest bezrobotny (tabela 3). Może to wynikać z faktu, że aby posiadać kartę kredytową należy spełnić kilka kryteriów związanych ze zdolnością kredytową, której osoby bezrobotne nie posiadają. Tylko 35,7% uczestników badania, którzy posiadają stałą pracę, zaznaczyło, że najczęściej wykorzystywaną kartą płatniczą jest karta debetowa. Przyczyną takiego stanu rzeczy, może być fakt, że osoby zatrudnione o umowę o pracę mogą dysponować również innymi kartami m.in. kredytowymi, bądź obciążeniowymi. Co ciekawe, wszyscy studenci, którzy wskazali w badaniu, że pozostają osobami bezrobotnymi, najczęściej wykorzystują kartę debetową lub kartę kredytową. Żaden ankietowany będący bezrobotnym nie zadeklarował częstego korzystania z innych kart, co może być skutkiem braku posiadania tych kart. Jak już wcześniej zostało wspomniane, aby posiadać kartę obciążeniową trzeba być pracownikiem jednej z firm, dlatego osoby pozostające bez pracy nie dysponują takimi kartami.

Tabela 3. Ankietowani korzystający z karty debetowej (podział ze względu na sytuację zawodową)

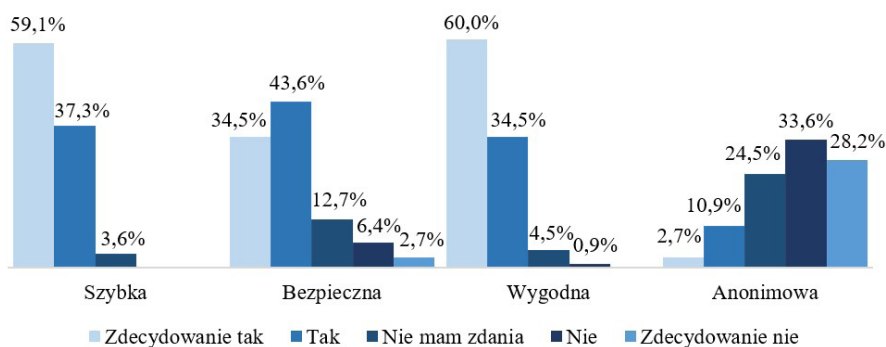
Sytuacja zawodowa	Liczba ankietowanych	Kartę debetową	Kartę debetową (w %)
Mam stałą pracę	24	15	35,7
Pracuję dorywczo	33	23	69,7
Jestem bezrobotny	53	46	86,8

Źródło: Opracowanie własne na podstawie uzyskanych wyników badań

Karta płatnicza została uznana przez ankietowanych za najczęściej wykorzystywaną metodę płatności. Natomiast warto zastanowić się dlaczego tak jest. W analizowanym badaniu zapytano respondentów o cechy karty płatniczej jako sposobu płatności. Studenci polskich uczelni mieli wskazać, czy według nich karta płatnicza jest: szybka, bezpieczna, wygodna i anonimowa. Rozkład odpowiedzi uczestników badania został przedstawiony na poniższym wykresie (wykres 4).

Ponad połowa opiniodawców (tj. 59,1%) zapytana, czy ich zdaniem karta płatnicza jest szybką metodą płatności, odpowiedziała „Zdecydowanie tak”, natomiast 37,3% badanych wskazało odpowiedź „Tak”. Jedynie 3,6% respondentów zaznaczyło wariant odpowiedzi zawierający stwierdzenie „Nie mam zdania”. 43,6% studentów zapytanych, czy ich zdaniem karta płatnicza jest bezpieczną metodą płatności, odpowiedziało „Tak”, natomiast 34,5% uczestników

badania wskazało odpowiedź „Zdecydowanie tak”. 12,7% ankietowanych zaznaczyło wariant odpowiedzi zawierający stwierdzenie „Nie mam zdania”. Jedyne 6,4% badanych opowiedziało się za zdaniem, że karta płatnicza nie jest bezpieczną metodą płatności, a zaledwie 2,7% wskazało odpowiedź „Zdecydowanie nie”.

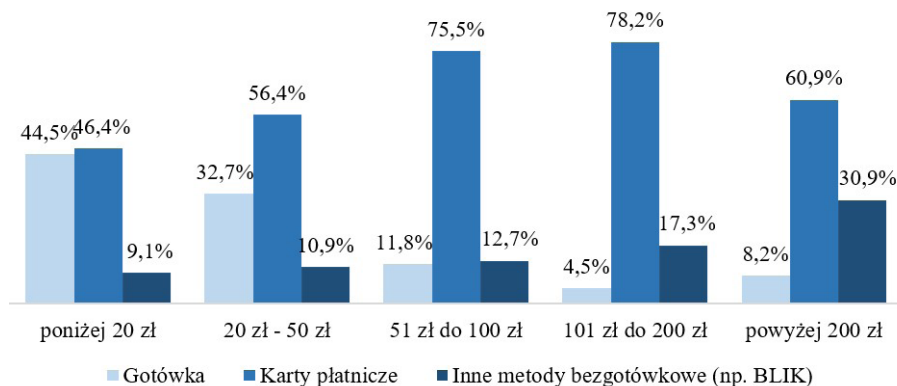
Wykres 4. Cechy karty płatniczej jako metody płatności w opinii studentów
Źródło: Opracowanie własne na podstawie uzyskanych wyników badań

Na pytanie, czy karta płatnicza jest wygodną metodą płatności, równe 60% opiniodawców odpowiedziało „Zdecydowanie tak”, natomiast 34,5% respondentów wskazało odpowiedź „Tak”. Takie odpowiedzi mogą wynikać z faktu, że przy płatności kartą płatniczą sprzedawca nie musi dysponować resztą do wydania, a kupujący nie musi posiadać wyliczonej kwoty transakcji – z tego względu na obu stron płatność kartą płatniczą jest wygodniejsza niż gotówką. 4,5% studentów zaznaczyło wariant odpowiedzi zawierający stwierdzenie „Nie mam zdania”. Jedyne jeden uczestnik badania (tj. 0,9% ogółu ankietowanych kobiet i mężczyzn) opowiedział się za zdaniem, że karta płatnicza nie jest wygodną metodą płatności.

Ostatnią cechą była anonimowość. W tym przypadku badani byli najbardziej podzieleni. Najwięcej opiniodawców (tj. 33,6%) odpowiedziało, że karta płatnicza nie jest anonimową metodą płatności, natomiast 28,2% respondentów wskazało odpowiedź „Zdecydowanie nie”. 24,5% studentów zaznaczyło wariant odpowiedzi zawierający stwierdzenie „Nie mam zdania”. Jedyne 10,9% uczestników badania opowiedziało się za zdaniem, że karta płatnicza jest anonimową metodą płatności, a zaledwie 2,7% wskazało odpowiedź „Zdecydowanie tak”.

Z powyższych informacji można wyciągnąć wnioski, że pośród studentów polskich uczelni panuje przekonanie, że karta płatności jest szybką, bezpieczną i wygodną metodą płatności. Jeśli chodzi o aspekt anonimowości, uczestnicy badania są w znacznej mierze zdania, że karta płatnicza nie jest anonimową metodą płatności. Może to wynikać z faktu, że na karcie płatniczej znajdują się nasze dane takie jak: nazwa i logo banku, imię i nazwisko posiadacza karty, numer karty, data ważności karty (miesiąc i rok), numer CVV2/CVC2, miejsce na podpis posiadacza karty, informacja o rodzaju karty (debetowa/kredytowa) [Szymański 2021].

W kolejnej części badania zapytano ankietowanych, jakiej metody płatności użyliby przy podanych kwotach transakcji – poniżej 20 zł, od 20 zł do 50 zł, od 51 zł do 100 zł, powyżej 200 zł. Pytanie to miało charakter jednokrotnego wyboru, a proponowane odpowiedzi przy każdej z kwot prezentowały się następująco: gotówka, karty płatnicze, inne metody bezgotówkowe (np. BLIK). Poniżej przedstawiono rozkład odpowiedzi uczestników badania (wykres 5).

Wykres 5. Wybór metody płatności w zależności od kwoty transakcji

Źródło: Opracowanie własne na podstawie uzyskanych wyników badań

Na początku warto zwrócić uwagę, że przy każdej z podanych kwot dominują karty płatnicze jako metody płatności. Najmniejsza różnica w odpowiedziach widoczna jest przy najniższej wartości transakcji (tj. poniżej 20 zł). Prawie połowa respondentów, a dokładniej 46,4% wybrało kartę płatniczą, natomiast niewiele mniej, bo 44,5% oddało głos na gotówkę. Może to wynikać z faktu, że studenci jeśli już dysponują gotówką to są to drobne kwoty, które mogą zostać wykorzystane przy zakupie np. biletu w komunikacji miejskiej, bądź drugiego

śniadania, czy przekąski na uczelni. Przy kolejnej kwocie transakcji – od 20 zł do 50 zł – różnice były już większe. Za kartami płatniczymi opowiedziało się 56,4% uczestników badania, natomiast 32,7% ankietowanych użyłoby gotówki. Inne metody bezgotówkowe (np. BLIK) zaznaczyło tylko 10,9% ogółu badanych kobiet i mężczyzn.

Wraz z rosnącymi kwotami transakcji można zauważyć rosnącą przewagę kart płatniczych nad pozostałymi metodami płatności. Przy kwocie od 51 zł do 100 zł znaczna większość respondentów (tj. 75,5%) wybrała karty płatnicze. 12,7% studentów polskich uczelni wskazało, że w takiej sytuacji wybrałoby inne metody bezgotówkowe do uregulowania płatności. Natomiast jedynie 11,8% uczestników badania zdecydowałoby się zapłacić gotówką. Podobny rozkład odpowiedzi kształtuje się przy kolejnym przedziale od 101 zł do 200 zł. Najwięcej ankietowanych (tj. 78,2) wybrało karty płatnicze. 17,3% badanych studentów polskich uczelni wskazało, że w takiej sytuacji wybrałoby inne metody bezgotówkowe do uregulowania płatności. Natomiast jedynie 4,5% opiniodawców zdecydowałoby się zapłacić gotówką.

Sytuacja wygląda nieco inaczej przy ostatnim przedziale kwotowym tj. powyżej 200 zł. W tym przypadku 60,9% respondentów wskazało karty płatnicze jako preferowaną metodę płatności. Analizując odpowiedzi studentów można zauważyć, że przewaga kart płatniczych nad innymi metodami bezgotówkowymi nie jest już taka duża. Inne metody bezgotówkowe (np. BLIK) wybrało bowiem 30,9% uczestników badania. Może to wynikać z faktu, że część osób odpowiadając na to pytanie miało na myśli transakcje przez internet, do których wykorzystują np. blika, bądź stronę banku. Natomiast gotówkę wskazało jedynie 8,2% ankietowanych. Przyczyną takich odpowiedzi może być fakt, że coraz mniej osób dysponuje większymi kwotami w gotówce, a znacznie częściej pieniądze trzymane są w banku.

PODSUMOWANIE

Rynek usług płatniczych w dzisiejszym świecie stwarza ogrom możliwości w kwestii wyboru metody płatności. Przeprowadzone badanie naukowe pozwoliło na wyciągnięcie następujących wniosków. W opinii studentów polskich uczelni za najczęściej wykorzystywaną metodę płatności uznano kartę płatniczą (kredytową, debetową, obciążeniową, przedpłaconą). Natomiast jeśli chodzi o najczęściej używaną kartę płatniczą, respondenci wskazali kartę debetową. Jedną z przyczyn takich odpowiedzi może być fakt, że kartę debetową może posiadać każdy,

natomiast aby dysponować kartą kredytową, bądź obciążeniową należy spełnić kilka warunków, które dotyczą sytuacji finansowej wnioskodawcy. Warto również zwrócić uwagę, że żaden uczestnik badania nie wskazał karty obciążeniowej jako najczęściej wykorzystywaną kartę. Aby posługiwać się taką kartą trzeba być pracownikiem jednej z firm, a studenci stanowią grupę społeczną, która dopiero wchodzi na rynek pracy. Jedynie 21,8% ankietowanych studentów posiadało stałą pracę, ale i tak nie wskazali oni karty obciążeniowej, jako najczęściej wykorzystywaną kartę płatniczą. Opiniodawcy również wyrazili swoje zdanie w kwestii cech karty płatniczej jako sposobu płatności. Kartę płatniczą uznali bowiem za szybką, bezpieczną i wygodną metodę płatności. Warto również zwrócić uwagę, że przy każdej z podanych kwot transakcji uczestnicy badania użyliby karty płatniczej jako sposobu płatności. Można zatem stwierdzić, że karty płatnicze odgrywają kluczową rolę pośród współczesnych płatności bezgotówkowych. Są one nie tylko łatwo dostępne, ale też stanowią alternatywę dla tradycyjnego pieniądza gotówkowego [Kuciński 2013: 103]. Karty płatnicze są powszechnie wykorzystywane przez studentów uczelni wyższych, a co za tym idzie stanowią nieodłączny element codziennego funkcjonowania badanych na rynku usług płatniczych w Polsce.

BIBLIOGRAFIA

- Bajor B., 2016, *Komentarz do art. 2 pkt 10*, [w:] *Ustawa o usługach płatniczych. Komentarz*, red. A. Zalcewicz, Warszawa.
- Bury A., 2002, *Karty płatnicze w Polsce*, Warszawa.
- Kuciński A., 2013, *Rynek kart płatniczych w Polsce*, „Kwartalnik Naukowy Uczelni Vistula”, t. 4.
- Nieborak T., 2013, *Rynek usług płatniczych jako element rozwoju przedsiębiorczości – aspekty prawno-finansowe*, „Krytyka Prawa. Niezależne studia nad prawem”, t. 5.
- Ofiarski Z., 2016, *Zaplata podatku za pomocą „innego instrumentu płatniczego”*, [w:] *Ordynacja podatkowa. Zmiany w ogólnym prawie podatkowym*, red. R. Dowgier, M. Popławski, Białystok.

Źródła internetowe:

- Leśniak G. J., 2019, *Weksel czasem przydatny, ale bywa niebezpieczny*, <https://www.prawo.pl/biznes/weksel-na-co-uwazac-i-dlaczego,478622.html> [dostęp: 20.04.2024]
- Klimowicz D., 2021, *Karta obciążeniowa – czym jest i ile kosztuje karta charge?*, <https://direct.money.pl/artykuly/porady/karta-obciazeniowa-czym-jest-i-ile-kosztuje-karta-charge> [dostęp: 20.04.2024]
- Szymański K., 2021, *Co to jest karta płatnicza?*, <https://direct.money.pl/artykuly/porady/co-to-jest-karta-platnicza> [dostęp: 20.04.2024]

**PAYMENT CARD AS A PAYMENT METHOD USED
BY STUDENTS OF UNIVERSITIES IN POLAND**

Summary: The article is empirical and addresses the issue of using payment cards as a payment method on the payment services market in Poland. The aim of this study was to understand the preferences and behaviors of university students in the context of the payment method they use. The presented article is a report on the results of research conducted on a group of 58 female and 52 male students. The conducted empirical analysis allowed for the diagnosis of the research participants' behavior related to the use of payment cards in Poland. The issues discussed in the article include: the most frequently used payment method, the most frequently used payment card, the features of a payment card as a payment method and the choice of payment method depending on the transaction amount. Appropriate conclusions were formulated and explained in the discussion, along with the potential reasons for such and not other responses of the study participants.

Keywords: payment card, payment methods, payment services market, student

Jacek Piotr Kwaśniewski

Wyższa Szkoła Biznesu MBA w Bydgoszczy

e-mail: jacek.piotr.kwasniewski@wp.pl

ORCID: 0000-0001-6041-4094

PRAWO ZAMÓWIEŃ PUBLICZNYCH Z PUNKTU WIDZENIA PRZEDSIĘBIORCY

Streszczenie: Lata 2020 do 2024, to trudny okres dla przedsiębiorców, nie tylko w Polsce. Pandemia COVID-19, wojna na Ukrainie i wysoka inflacja spowodowały konieczność wprowadzenia zmian w Prawie zamówień publicznych, tak aby zamówienia te stały się motorem napędowym gospodarki. Z punktu widzenia przedsiębiorcy nowe przepisy upowszechniają prawo dostępu do rynku zamówień publicznych i eliminują występujące wcześniej bariery związane z tym dostępem, ograniczają formalizmu postępowania, stawiają na dialog pomiędzy zamawiającymi i przedsiębiorcami, równoważą pozycję przedsiębiorcy i zamawiającego (płatności częściowe, waloryzacja kontraktów), a zdalna komunikacja stron (on-line) czyni postępowanie bardziej przejrzystym dla wszystkich biorących w nim udział stron.

Słowa kluczowe: zamówienia publiczne, przedsiębiorca, zamawiający, dobre praktyki

WSTĘP I METODYKA BADAŃ

Opracowanie zawiera wnioski z badań nad zmianami w Prawie zamówień publicznych z punktu widzenia przedsiębiorców na tle instytucji zamawiających, czyli dotyczy największych wyzwań związanych z wprowadzeniem nowej ustawy Prawa zamówień publicznych i elektronizacji kraju, z którą mierzą się instytucje publiczne po pierwszym styczniu 2021 roku.

Badanie zostało zrealizowane w formie analizy zmian prawnych i literatury dotyczącej Prawa zamówień publicznych w kontekście przedsiębiorców i urzędników. Główne cele badania, to:

1. wyjaśnienie definicji, celów i funkcji zamówień publicznych oraz zasad ich udzielania,
2. identyfikacja i analiza sposobów eliminowania barier dostępu do rynku zamówień publicznych,
3. analiza roli polityki zakupowej państwa w rozwoju potencjału przedsiębiorstw,
4. identyfikacja nowych szans dla przedsiębiorców i ich wpływ na gospodarkę,
5. analiza dobrych praktyk w zamówieniach publicznych i ich elektronizacja

W artykule podjęto próbę odpowiedzi na pytanie: W jaki sposób nowe prawo zamówień publicznych, w tym elementy pracy zdalnej wykonywanej przez zamawiających i wykonawców, wpłynie na poprawę sytuacji przedsiębiorców?

Artykuł podzielono na dwie części. W części pierwszej omówiono Prawo zamówień publicznych, wyjaśniając pojęcia cele i funkcje tych zamówień oraz zasady ich udzielania, a także bariery i sposoby ich eliminowania w dostępie do rynku zamówień publicznych. Część druga zawiera najbardziej istotne zmiany w prawie zamówień publicznych z perspektywy przedsiębiorcy. W tej części dokonano analizy roli polityki zakupowej państwa w rozwoju potencjału przedsiębiorstw, wskazano na nowe szanse dla przedsiębiorców i ich wpływ na gospodarkę oraz omówiono dobre praktyki w zamówieniach publicznych.

PRAWO ZAMÓWIEŃ PUBLICZNYCH

Polska, przystępując do Unii Europejskiej, nałożyła na siebie obowiązek dostosowywania krajowych regulacji gospodarczych do wymogów prawa unijnego, w szczególności przepisów związanych z udzielaniem zamówień publicznych. Wszelkie reguły prawne związane z zawieraniem umów pomiędzy zamawiającymi i wykonawcami powinny więc uwzględniać prawo unijne.

Cele i funkcje zamówień publicznych

Zamówienia publiczne są istotnym narzędziem wpływu na gospodarkę. Można uznać, iż są one formą interwencji państwa za pomocą instrumentów ekonomicznych na pozycję zamawiającego oraz wykonawcy zarówno pod względem gospodarczym, jak i prawnym [Nowicki 2013: 22-23]. Zamówienia publiczne są różnie definiowane, mogą to być zakupy dóbr i usług, które będą konieczne do właściwego funkcjonowania organów publicznych, samorządowych oraz innych

podmiotów publicznych [Piasta i in. 2006: 5]. Według Przemysława Szustakiewicza są to procedury, według których podmioty będące zobowiązanymi do stosowania regulacji w obszarze zamówień publicznych zamierzają zawrzeć umowę cywilnoprawną dotyczącą nabycia danych towarów albo usług [Szustakiewicz i in. 2008: 12].

Brunon Hołyst twierdzi, że zamówienia publiczne, to pewna szczególna procedura dysponowania finansami publicznymi, która jest uregulowana ustawą [Hołyst, Chudzik 2005: 1237]. Wielu autorów, definiując zamówienia publiczne, przyjmuje ustawową definicję tego pojęcia [Gawrońska-Baran 2011: 9; Guziński i in. 2008: 45], która brzmi: „zamówienie, to umowa odpłatna zawierana pomiędzy zamawiającym a wykonawcą, której celem jest nabycie na rzecz zamawiającego od wykonawcy robót budowlanych, dostaw albo usług” [Ustawa 2019 Prawo zamówień publicznych: art. 7, pkt. 32]. Takie brzmienie definicji zamówień publicznych zostało zaczerpnięte z dyrektyw Unii Europejskiej [Dyrektywa 2014: 65]; Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 26 lutego 2014 roku w sprawie udzielania zamówień przez podmioty działające w sektorach gospodarki wodnej, energetyki, transportu i usług pocztowych [Dyrektywa 2014: 243]. Organy administracji publicznej posiadają znaczne środki, które nie stanowią wprost ich własności, więc aby zapobiec wydatkowaniu tych środków w sposób nieprzemysłany albo nieuczciwy, stworzono system, który reguluje sposób udzielania zamówień publicznych przez państwo. Stąd, celem systemu takich zamówień jest zapewnienie, by nabywanie dóbr czy usług odbywało się optymalnie z ekonomicznego punktu widzenia, czyli zapewniało najlepsze wykorzystanie środków, które są w dyspozycji państwa [Pokrzywniak i in. 2006: 6], co oznacza, iż dysponowanie środkami publicznymi musi podlegać rygorom ustawowym [Wieloński 2012: 28-29].

Celem systemu zamówień publicznych, z punktu widzenia ustawodawcy, jest też zagwarantowanie wykonawcom, że wszystkie oferty będą selekcjonowane według kryteriów merytorycznych, co oznacza, iż żaden z podmiotów ubiegających się o dane zamówienie nie będzie dyskryminowany lub uprzywilejowany [Pokrzywniak i in., op. cit.: 6]. Według Janusza Niczyporuka celem wprowadzenia systemu publicznych zamówień jest zagwarantowanie równego traktowania wszystkim uczestnikom postępowania o udzielenie zamówienia i wyeliminowanie wszelkiego typu zjawisk korupcyjnych (ochrona rynku) [Niczyporuk 2013: 76].

Natomiast Henryk Nowicki uważa, iż celem systemu zamówień publicznych jest: jawność postępowania, powszechność stosowania, równość traktowania

oferentów, kontrola procesu zamówień, zapewnienie zgodności krajowych regulacji prawnych z regulacjami UE, uczciwość konkurowania [Nowicki 2013: s. 21].

Do oceny efektywności zamówień przyjmuje się zazwyczaj korzyść albo wartość uzyskiwaną za wydatkowane środki publiczne, ale też osiąganą jakość za cenę uzyskiwaną z każdego zakupu albo każdej wydatkowanej kwoty [Lissowski 2013: 177]. Należyte zarządzanie finansami wynika wprost z ustawy, w której nakazuje się jednostkom sektora finansów publicznych dokonywanie wydatków zgodnie z przepisami, które dotyczą poszczególnych ich rodzajów, co powinno prowadzić do wydawania środków publicznych w sposób celowy oraz oszczędny, z zachowaniem takich zasad, jak: pozyskiwanie najlepszych efektów z poniesionych nakładów i optymalny dobór metod oraz środków służących osiągnięciu przyjętych celów (według zasady oszczędności, skuteczności i wydajności) [Ustawa 2022: art. 44 ust. 2-4].

Zasada oszczędności polega na dopilnowaniu wykonania inwestycji powstałej z zamówień publicznych w odpowiednim czasie, po najlepszej cenie, we właściwej ilości oraz jakości. Zasada skuteczności polega na osiągnięciu zadanych celów i zamierzonych rezultatów. Natomiast zasada wydajności polega na osiągnięciu najkorzystniejszej relacji między zainwestowanymi zasobami a powstałymi wynikami [Łacny 2014: 485].

Funkcje prawa zamówień publicznych są ujmowane w różny sposób, na przykład Jarosław Rokicki traktuje funkcje zamówień publicznych jako: ochronne (protekcjonistyczne), instrumentalne, zaufania publicznego i proefektywnościowe [Rokicki, Zdebel-Zygmunt 2014: 138-141]. Ze względu na osiągnięcie celu publicznego można wyróżnić następujące funkcje: stymulacyjne, protekcjonistyczne, aktywizacyjne, decentralizacyjne i zaufania społecznego [Zaborowski 2019: 156-157]. Aldona Piotrowska wskazuje następujące funkcje zamówień publicznych: społeczną, ekonomiczną, innowacyjną, proekologiczną [Piotrowska 2014: 139].

Na uwzględnienie funkcji społecznych w zamówieniach publicznych wskazuje przede wszystkim Dyrektywa 2004/18/WE Parlamentu Europejskiego i Rady [Dyrektywa 2004/18/WE]. Według tej dyrektywy, w art. 26 wskazano, iż instytucje zamawiające mają prawo określać w zamówieniach warunki szczególne, takie jak względy społeczne i środowiskowe. Christopher McCrudden uważa, iż ważne jest, aby instytucje uczestniczące w rynku, jednocześnie regulujące go poprzez swoją siłę nabywczą, realizowały cele społeczne [McCrudden 2004: 257-267]. Podobnie zauważa Ewa Przeszło: *zaspakajanie potrzeb społecznych leży*

w interesie państwa, powinna więc być elementem interesu publicznego [Przeszło 2017: 305].

Funkcja ekonomiczna wynika z tradycyjnych zamówień publicznych. Specyficzny system norm prawnych, który ograniczał swobodę kontraktowania zamawiających początkowo powinien przyczynić do racjonalnego (ekonomicznego) wydatkowania środków publicznych, z zachowaniem przejrzystości działania podmiotów publicznych. W nowym prawodawstwie zarówno krajowym, jak i unijnym doszło do dużych zmian w tym zakresie. Bardziej znaczące okazały się funkcje społeczne, proekologiczne i proinnowacyjne [Piotrowska, op. cit.: s. 139].

Zamówienia publiczne powinny realizować też funkcje innowacyjne (proinnowacyjne). Priorytety UE – nakładają na organy administracji konieczność uwzględniania w swoich posunięciach związanych z zamówieniami publicznymi – innowacyjność: *system zamówień publicznych powinien stanowić ważki instrument sprzyjający innowacjom* [Olejarz 2014: 148-149]. Sytuacja ta stwarza pewne komplikacje natury finansowej i formalnej, bo jak opisać produkt, którego jeszcze nie ma w obiegu rynkowym [Zrobek 2010: 210].

Funkcje proekologiczne w zamówieniach publicznych realizowane są na różne sposoby, na przykład [Piotrowska, op. cit.: 144]:

- zakupy wpływające na poprawę jakości środowiska naturalnego, ale też efektywności finansowej zamawiającego,
- zakupy, które prowadzą do poprawy jakości środowiska, przy zwiększonych kosztach jakie był zmuszony ponieść zamawiający w związku z produktem ekologicznym.

Administracja powinna odgrywać wzorcową rolę w obszarze efektywności proekologicznej.

Zasady udzielania zamówień publicznych

Udzielanie zamówień publicznych powinno być co do zasady zgodne z traktatami UE, w szczególności ze swobodnym przepływem towarów, swobody przedsiębiorczości i świadczenia usług. Ponadto, udzielanie zamówień powinno być też zgodne z zasadami, które wywodzą się z traktatów UE, na przykład [Sikorski 2021: 22-23]:

- zasada niedyskryminacji i równego traktowania,
- zasada przejrzystości,
- zasada proporcjonalności.

Obowiązek zachowania uczciwej konkurencji, niedyskryminacji i równego traktowania wykonawców jest wyrażony poprzez nakaz kierowania się obiektywnymi przesłankami względami preferowania poszczególnych wykonawców, co oznacza zakaz dyskryminowania wykonawców i nieuzasadnionego ograniczania dostępu do postępowania w sprawie udzielenia zamówienia publicznego [Królowska-Olczak 2021: 17-18]. Ponadto, czynności związane z przeprowadzeniem postępowania mogą wykonywać jedynie te osoby, które zapewniają bezstronność oraz obiektywizm, w ramach którego ustawodawca postanowił, iż: kierownik zamawiającego, osoby udzielające zamówienia, członkowie komisji przetargowej oraz inne osoby mogące wpłynąć na wynik postępowania podlegają wyłączeniu, jeśli po ich stronie istnieje konflikt interesów [Ustawa 2019: art. 17 ust 3 i art. 56 ust. 1]. Według wyroku TSUE zasada równego traktowania oznacza, iż oferenci powinni być traktowani tak samo zarówno na etapie przygotowywania ofert, jak i ich oceny przez zamawiającego [Wyrok TSUE 2016: C396/14 MT Højgaard A/S].

Warunkiem realizacji zasad uczciwej konkurencji oraz równego traktowania wykonawców jest zagwarantowanie przejrzystości procedur, co zapewnia możliwość sprawdzenia prawidłowości działań zamawiającego i ewentualne skorzystanie ze środków ochrony zagwarantowanych w przepisach prawa. Z tego powodu zamawiający mają obowiązek upubliczniania wszelkich istotnych informacji o postępowaniu związanym z zamówieniem poprzez publikację w Biuletynie Zamówień Publicznych albo w Dzienniku Urzędowym UE lub poprzez udostępnienie dokumentów związanych z zamówieniem na stronie internetowej zamawiającego [Klich 2017: 84-85]. W sytuacji, gdy zamawiający uzna dokumenty zamówienia za poufne możliwe jest ograniczanie wglądu do dokumentów. Z perspektywy przedsiębiorcy kluczowe znacznie ma fakt, iż ustawa nakłada na zamawiających obowiązki w zakresie zapewniania wglądu do protokołu i załączników przez określenie terminu udostępnienia ofert złożonych w postępowaniu [art. 74 ustawy Prawo zamówień publicznych].

Zasada proporcjonalności oznacza, iż wszelkie działania zamawiającego powinny być adekwatne względem osiągnięcia zakładanych celów. W prawie unijnym zamówień publicznych stwierdza się, że w świetle tej zasady podejmowane przez zamawiającego środki nie powinny formułować wymagań, które byłyby zbyt rygorystyczne, co powodowałoby ograniczanie w sposób nieuzasadniony dostępu do udziału w postępowaniu niektórych podmiotów [Wyrok TSUE 2009: C376/08].

Eliminowanie barier dostępu do rynku zamówień publicznych

Podjęte działania ustawodawcy zmierzają też do eliminowania różnego rodzaju barier w dostępie do zamówień publicznych, czyniąc je bardziej nowoczesnym oraz konkurencyjnym. Ustawodawca zastosował więc nową regulację prawną, polegającą na usprawnieniu funkcjonowania rynku, tak aby obszar ten przyczyniał się do zapewnienia wzrostu gospodarczego kraju poprzez prowadzenie zrównoważonej polityki gospodarczej, która będzie sprzyjała zapobieganiu wykluczeniu gospodarczemu [art. 7, pkt 9 ustawy Prawo zamówień publicznych].

Sprawnie realizowane zamówienia publiczne umożliwiają dotarcie do wykonawców produktów wysokiej jakości, stanowią też motywację do współpracy wykonawców z sektorem publicznym [Lotko 2021: 40].

Z perspektywy przedsiębiorcy dążenie do znoszenia barier dostępu do rynku zamówień oznacza przede wszystkim: ograniczanie formalizmu postępowań poprzez uelastycznienie procesu weryfikacji podmiotowej organizacji oraz zasad składania dokumentów; równoważenie pozycji stron umów oraz wzmacnianie sytuacji prawnej przedsiębiorców; dążenie do wyraźnego zobowiązania zamawiającego do organizowania postępowań w sposób nakierowany na jak najlepsze efekty w relacji do środków; rozbudowa regulacji dotyczących środków ochrony prawnej, a także rozwój transferu wiedzy i dialogu pomiędzy zamawiającymi a przedsiębiorcami [Sikorski, op. cit.: 13].

Jak zauważają J. Kornecki i in. główne bariery dostępu do rynku zamówień publicznych wynikają z następujących zachowań i działań [Kornecki i in. 2012: 198]:

- awersji do ryzyka urzędników instytucji publicznych,
- przyjmowaniu restrykcyjnych warunków wyboru oferty, co powoduje wykluczenie firm innowacyjnych czy młodych,
- niechęci do podejmowania ryzyka ze strony nabywców, która może wynikać z braku doświadczenia oraz wiedzy.

Najnowsza polityka państwa dotycząca usuwania barier dostępu do rynku zamówień publicznych została określona w uchwale rady ministrów w sprawie przyjęcia polityki zakupowej państwa w następujących obszarach problemowych [Uchwała Rady Ministrów 2022]:

- usuwanie barier związanych z rozmiarem zamówienia,
- stawianie wykonawcom wymagań, które będą proporcjonalne do przedmiotu zamówienia i proporcjonalne do wymagań finansowych,

- zapewnienie wykonawcom wystarczającego czasu na to, aby mogli przygotować się do udziału w procesie o udzielenie zamówienia,
- udzielanie zamówień według ofert najkorzystniejszych ekonomicznie,
- stosowanie rozwiązań, które będą sprzyjały równomiernemu rozłożeniu ciężaru finansowania danego zamówienia i skracaniu terminów płatności za już zrealizowaną część zamówienia,
- zapewnianie wykonawcom wystarczającego czasu na przygotowanie oferty.

Czynnikiem blokującym złożenie oferty przez przedsiębiorców małych i średnich jest często wielkość zamówienia, które zamawiający mogą likwidować poprzez następujące działania:

- dzielenie zamówienia na mniejsze części albo dopuszczenie ofert częściowych,
- zawieranie umów ramowych i stawianie wykonawcom proporcjonalnych wymagań,
- udzielanie zamówienia ofercie najkorzystniejszej ekonomicznie,
- zapewnianie wykonawcom dłuższego czasu na przygotowanie oferty,
- skracanie terminów płatności za zrealizowaną część lub całość zamówienia.

Dzielenie zamówienia na mniejsze części albo dopuszczenie ofert częściowych polega na tym, że zamawiający, usuwając bariery wynikające z wielkości zamówienia, powinien podejmować takie działania, w których dokona podziału danego zamówienia na części składanie w ramach jednego postępowania. Takie działanie stanowi podstawowy instrument, który w znacznym stopniu ułatwia dostęp mniejszym wykonawcom do udział w postępowaniu. Przemawiają też za tym względy ilościowe (dostosowanie wielkości świadczenia do możliwości mniejszego wykonawcy), jak i jakościowe (bardziej efektywne dopasowanie świadczenia do specjalizacji branży) [Lechny 2018: 4].

Zawieranie umów ramowych polega na działaniach związanych z usuwaniem barier, które wynikają z wielkości zamówienia, podejmując działania zmierzające do zawierania umów z kilkoma wykonawcami zamiast udzielenia zamówienia jednemu, co w znaczący sposób wyrównuje szanse wykonawców o mniejszym potencjale wykonawczym [art. 2, pkt 9a ustawy Prawo zamówień publicznych].

Stawianie wykonawcom proporcjonalnych wymagań finansowych reguluje prawo unijne [Dyrektywa PE i Rady 2014: art. 18] i krajowe [art. 112 ustawy Prawo zamówień publicznych]. Zamawiający zobowiązany jest do takiego

określania warunków udziału oferentów w postępowaniu, aby warunki te były proporcjonalne do przedmiotu zamówienia, z zastosowaniem poziomów wymagań na poziomie minimalnym w stosunku do oceny ich zdolności wykonawczych. Wykonawcy często nie mogą powołać się w ofercie na własne doświadczenie, głównie ze względu na zbyt krótki okres prowadzenia działalności, ale zatrudniają wysoko wykwalifikowany personel. Z tego powodu szanse na udział większej liczby wykonawców w postępowaniu dałoby umożliwienie im powołania się na doświadczenie własnych pracowników. Może to być korzystne dla zamawiających, ponieważ pozwala na lepsze wykorzystanie potencjału wykonawców z sektora mniejszych przedsiębiorstw, a także na realizację zamówienia bardziej innowacyjnego niż normalnie, z indywidualnym podejściem do wykonania danego zlecenia [Uchwała RM 2022: 82-83].

Udzielanie zamówienia ofercie najkorzystniejszej ekonomicznie polega na przyjęciu przez zamawiającego wykonawcy z sektora mniejszych i średnich przedsiębiorstw, który może być dla zamawiającego źródłem rozwiązań innowacyjnych oraz może zapewnić uzyskanie lepszego stosunku jakości do ceny [Sikorski, op. cit.: 93].

Zapewnianie wykonawcom dłuższego czasu na przygotowanie oferty polega na zwiększeniu zaangażowania przedsiębiorców w realizowanie zamówień publicznych poprzez zapewnienie wykonawcom, szczególnie z sektora małych i średnich przedsiębiorstw, odpowiednio wydłużonego czasu na złożenie oferty. Stosowanie krótkich terminów składania ofert w postępowaniu – zniechęca wykonawców i często stanowi barierę dla złożenia przez nich oferty (brak doświadczenia, niedysponowanie odpowiednią kadrą administracyjną) [Stawicki i in. 2016: 123-124].

Skracanie terminów płatności za zrealizowaną część lub całość zamówienia jest istotnym czynnikiem zachęcającym wykonawców do uczestniczenia w przetargach publicznych. Podnosi wiarygodność zamawiającego i pewność przepływów pieniężnych. Elementem zniechęcającym wykonawców jest nadmierne przerzucanie na nich finansowych ciężarów realizacji zamówienia. Niejednokrotnie może to być czynnik blokujący ich udział w postępowaniu [Sadowy 2013: 133].

ZMIANY W PRAWIE ZAMÓWIEŃ PUBLICZNYCH Z PERSPEKTYWY PRZEDSIĘBIORCY

Pojęcie przedsiębiorcy w przepisach prawnych pojawiło się dopiero w 2003 roku. Wcześniej istniały takie określenia, jak: *kupiec, dłużnik, osoba fizyczna, właściciel* [Dmowski i in. 2014: 216]. Według Kodeksu cywilnego przedsiębiorcą może być osoba fizyczna, prawna lub jednostka organizacyjna prowadząca w imieniu własnym działalność gospodarczą albo zawodową [Ustawa 1964: art. 431]. Pojęcie *zawodowości* oznacza należyta staranność, która została wyjaśniona przez Sąd Najwyższy w 1993 roku, jako *znajomość obowiązującego prawa i następstw wynikających z niego w obszarze prowadzonej działalności gospodarczej* [Wyrok SN 1993: III CRN 77/93].

W marcu 2018 roku ukazała się ustawa pod nazwą *Prawo przedsiębiorców*, w której definicja przedsiębiorcy została nieco zmieniona: przedsiębiorcą jest osoba fizyczna, prawna albo jednostka organizacyjna, wykonująca działalność gospodarczą. Przedsiębiorcami są również wspólnicy spółki cywilnej [art. 4 ustawy Prawo przedsiębiorców].

Przepisy ustawy Prawo przedsiębiorców dzielą przedsiębiorców, według następujących kryteriów [art. 7 ustawy Prawo przedsiębiorców]:

- mikro przedsiębiorstwa, zatrudniające do 10 pracowników, przy rocznym obrocie do 2 mln euro i sumie bilansowej do 2 mln euro,
- małe przedsiębiorstwa, zatrudniające do 50 pracowników, przy rocznym obrocie do 10 mln euro i sumie bilansowej do 10 mln euro,
- średnie przedsiębiorstwa, zatrudniające do 250 pracowników, przy rocznym obrocie do 50 mln euro i sumie bilansowej do 43 mln euro.

Wykonawcy z sektora małych oraz średnich przedsiębiorstw są grupą najliczniej działającą na rynku publicznych zamówień.

Rola polityki zakupowej państwa w rozwoju potencjału przedsiębiorstw

Każde państwo prowadzi politykę zakupową, która wyraża w zakupach publicznych. W skład tej polityki wchodzi takie inwestycje, jak: wielkie inwestycje infrastrukturalne, a także drobne zakupy niezbędne dla funkcjonowania instytucji publicznych oraz narzędzia, procedury i instytucje nadzoru. Jest to ważne narzędzie, jakim dysponuje państwo w celu realizacji usług publicznych. Większość systemów zamówień publicznych krajów należących do OECD promuje

konkurencję po stronie wykonawców i realizację *value for money* ze strony zamawiających. Konkurencję zapewnia się przez równość dostępu do przetargów organizowanych na rynku zamówień, równy dostęp do informacji oraz poprzez niskie koszty wejścia na ten rynek [Nowicki 2013: 7].

Polityka zakupowa może kształtować się na zasadach przypadkowości czy spontaniczności lub w wersji skoordynowanej. W pierwszym przypadku istnieje mała zdolność koordynowania polityki gospodarczej. W drugim przypadku największe znaczenie ma wiążący dokument kierunkowy, który powinien określać najważniejsze cele oraz zasady prowadzenia polityki zakupowej. Podejście to jest niezbędne, kiedy mówi się o państwie przedsiębiorczym. Model ten, w zgodzie ze Strategią Odpowiedzialnego Rozwoju [Strategia 2020 MR 2017], będzie albo powinien być wdrażany w Polsce, aby system polskich zamówień publicznych stał się kompletny.

Proces zakupowy w kontekście systemowym sprowadza się do próby zrealizowania trzech następujących celów jednocześnie: szybko, tanio, dobrze (trójkąt niemożliwości) [Hajduk 2022: 100-113]. Z reguły spośród nich wybiera się najwyżej dwa cele, co wynika z ograniczonej ilości zasobów oraz presji czasowej, a także zdolności instytucjonalnej. Polskie uwarunkowania gospodarcze, mające przyczynę w wydatkowaniu środków pochodzących z unijnych funduszy, spowodowały, iż model zamówień publicznych sprowadzono do działań *tanich i szybkich* w dość krótkiej perspektywie czasowej [Staniłko 2018: 379].

Oceniając proces zakupowy pod względem najniższej ceny, która jest uzależniona od przyjęcia perspektywy czasowej oraz kosztu cyklu życia produktu, należy stwierdzić, iż paradoksalnie, zamawiający po zakończeniu postępowania przetargowego, niekoniecznie osiąga oszczędności zakupowe w dłuższej perspektywie czasowej. Pomimo wielu reform związanych z Prawem zamówień publicznych, warunek najniższej ceny w praktyce nadal jest kluczowy [Nowicki 2023: 27-28].

Może być więc tak, że mimo, iż produkt jest droższy podczas procesu zakupowego, to koszty jego późniejszego użytkowania zrekompensują wyższy wydatek początkowy. Ważne staje się podejmowanie decyzji zakupowej na podstawie tak zwanego całkowitego kosztu posiadania. Właściwe przygotowanie zamówienia albo przeprowadzenie rozeznania rynkowego, w efekcie może spowodować, iż zamawiający zakupi lepszej jakości produkt, który z większą korzyścią dla niego zrealizuje jego potrzeby, pomimo wyższej ceny początkowej. Celem polityki zakupowej państwa powinien

więc być rozwój potencjału przedsiębiorstw, czyli maksymalizacja wymogów funkcjonalnych przy kompresji kosztów w cyklu życia produktu (podejmowanie tak zwanego *dialogu technicznego*) [Sadowy, op. cit.: 129-130].

Powyższe zagadnienie zostało poddane analizie w Strategii Odpowiedzialnego Rozwoju. W celu uniknięcia pułapki średniego dochodu i przeciętnego produktu, gospodarka polska powinna jak najszybciej odejść od paradygmatu najniższej cenowo oferty i zacząć inwestować w różne rozwiązania o charakterze innowacyjnym w kierunku rozwoju potencjału przedsiębiorstw [Strategia 2017]. Z punktu widzenia przedsiębiorcy, ale też państwa – ciężko oczekiwać poprawy produktywności oraz innowacyjności gospodarki, wytwarzając lub kupując najtańsze rozwiązania. Dynamika gospodarcza wymaga sprawności całego procesu. Należy więc przyjąć paradygmat *dobrze i tanio* [Leszczyńska, Łopaciński 2017: 221-235], a priorytety polityki zakupowej państwa powinny obejmować: profesjonalizację, rozwój potencjału małych i średnich przedsiębiorstw oraz zrównoważone i innowacyjne zamówienia [Polityka Zakupowa Państwa 2023: 3].

Rola polityki zakupowej państwa w rozwoju potencjału przedsiębiorstw rozpoczyna się od wielopłaszczyznowej profesjonalizacji zamówień publicznych, która działa wspomagająco dla realizacji pozostałych priorytetów. Profesjonalizacja zamówień publicznych może się odbywać poprzez rekomendację Programu profilowania zamówień publicznych (*ProcurCompEu*). Realizacja *ProcurCompEu* narzuca zamawiającym egzekwowanie od praktyków zamówień publicznych wypełniania specjalnych kwestionariuszy samooceny w celu określenia mocnych i słabych stron kompetencyjnych zespołu zamawiającego [ProcurCompEU 2020: 10-11].

Rozwój potencjału małych i średnich przedsiębiorstw (MŚP) stanowi istotną rolę w gospodarce, która wyznacza kierunek działań nastawionych na wzmacnianie rozwoju nie tylko gospodarczego, ale też społecznego. Właściwe wykorzystanie potencjału przedsiębiorców wspiera wzrost konkurencyjności gospodarki i przedsiębiorczości. W roku 2020 UE i Polska wprowadziły nową strategię w podejściu do MŚP w kwestii udziału w zamówieniach publicznych. Jej głównym założeniem jest znacząco większy udział tych firm w rynku zamówień, szczególnie tych, które w ramach dotychczasowej działalności nie ubiegali się o takie zamówienia [Nowa strategia przemysłowa dla Europy 2020: 2-3].

Program ten obejmuje również wprowadzenie mechanizmu certyfikacji, który powinien stworzyć wykonawcom możliwość uzyskania certyfikatu, będącego podstawą do udziału w postępowaniu o udzielenie zamówienia publicznego albo potwierdzenia spełniania warunków udziału. Wykonawca nie będzie musiał za każdym razem gromadzić i składać dokumentów (tak zwanych podmiotowych środków dowodowych), a zamawiający będzie miał obowiązek wskazania, jakich wymaganych środków dowodowych wykonawca nie złożył, a powinien złożyć [Gawrońska-Baran 2022].

Kolejnym krokiem tego programu jest standaryzacja dokumentów zamówienia, która zidentyfikuje kluczowe dla rynku rodzaje usług, dostaw i robót budowlanych, jak również spowoduje konieczność opracowania przez zamawiającego *pakietów* dokumentów zamówień. Z punktu widzenia przedsiębiorców zmianę tę ocenia się bardzo pozytywnie. Natomiast dla polityki zakupowej państwa wygenerowała nowe obowiązki. Administracja samorządowa może, ale nie musi przyjmować tych dodatkowych obowiązków [Kaliński 2022: 4].

Innowacyjne oraz zrównoważone zamówienia publiczne są trzecim priorytetem polityki zakupowej, który z punktu widzenia przedsiębiorcy stymuluje popyt na jego innowacyjne rozwiązania poprzez właściwie zaprogramowany system zamówień [Panasiuk 2020: 155-165]. Celem tej polityki jest przezwyciężenie niechęci zamawiających do podejmowania ryzyka związanego z zamówieniami kierowanymi do przedsiębiorców oferujących produkty innowacyjne [Ibidem: 160].

Zrównoważone zamówienia publiczne dotyczą wszystkich przedsiębiorców, którzy swoją politykę wytwórczą muszą dostosować do trzech następujących elementów: wzrostu gospodarczego państwa, społecznego włączenia i ochrony środowiska. Głównym instrumentem realizacji tej koncepcji są zrównoważone zamówienia publiczne, czyli realizowane w taki sposób, który uwzględniałby aspekty środowiskowe i społeczne, przy jednoczesnym zapewnieniu racjonalnego oraz oszczędnego wydatkowania środków publicznych [Miłostan 2015: 257].

Podsumowując tę część opracowania można powiedzieć, iż rola polityki zakupowej państwa w rozwoju potencjału przedsiębiorstw będzie polegała na następujących działaniach: tworzenie inwestycji infrastrukturalnych; zakupy niezbędne dla funkcjonowania instytucji publicznych; zakupy związane z narzędziami, procedurami i instytucjami nadzoru;

tworzenie warunków do konkurencji po stronie wykonawców (równość dostępu do zamówień publicznych); tworzenie wartości pieniądza (*value for money*) ze strony zamawiających; tworzenie równego dostępu do informacji publicznych; tworzenie niskich kosztów wejścia na ten rynek przedsiębiorców; tworzenie polityki skoordynowanej w zakresie zakupowym; tworzenie warunków do realizacji celu *tanio* i *dobrze*; prowadzenie rozwoju potencjału przedsiębiorstw (maksymalizacja wymogów funkcjonalnych przy kompresji kosztów w cyklu życia produktu – *dialog techniczny*); tworzenie warunków do rozwoju rozwiązań o charakterze profesjonalnym, zrównoważonym i innowacyjnym, które w konsekwencji prowadzą do rozwoju potencjału małych i średnich przedsiębiorstw; upowszechnianie mechanizmu certyfikacji i standaryzacji dokumentów; przewyciężanie niechęci zamawiających do podejmowania ryzyka związanego z zamówieniami kierowanymi do przedsiębiorców oferujących produkty innowacyjne.

Nowe szanse dla przedsiębiorców i ich wpływ na gospodarkę

Wśród nowych szans dla przedsiębiorców na rynku zamówień publicznych najczęściej wymienia się [Sikorski, op. cit.: s. 35-47]:

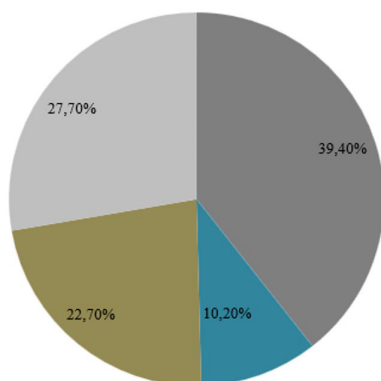
- rezygnację z formułowania kryteriów udziału w postępowaniu,
- możliwość składania ofert częściowych,
- brak stosowania przesłanek nieobowiązkowych względem podstaw wykluczenia,
- ustalenie rozsądnej wysokości wadium albo możliwość odstąpienia od jego żądania,
- elastyczne stosowanie warunków oceny ofert,
- tworzenie w miarę możliwości przyjaznych wykonawcom wzorców umów,
- brak *sztucznego sumowania* zamówień,
- konkretne i jasne kształtowanie opisów przedmiotu zamówienia,
- możliwość udzielania zamówień w częściach, jeśli łączna wartość zamówienia nie przekracza 20% jego wartości,
- udzielanie odpowiedzi na każde pytanie związane ze Specyfikacją Warunków Zamówienia,

- brak żądania przedkładania dokumentów, gdy wystarczające są oświadczenie wykonawcy,
- stosowanie wynagrodzeń kosztorysowych,
- wydłużanie terminów składania ofert,
- kierowanie się koncepcją *local content* przez zamawiającego.

Projekt *local content* wyraża dążenie do promowania ofert składanych przez przedsiębiorców lokalnych i regionalnych [Nwapi 2015: 202]. Jest też ujmowany w formie polityki ukierunkowanej na rozwiązania oferowane przez przemysł krajowy [Ovadia 2015: 37-45]. Koncepcja *local content* w systemie zamówień publicznych jest możliwa i pożądana, jeśli nie stanowi celu nadrzędnego, a jedynie cel drugoplanowy, który uwzględnia specyfikę małych i średnich przedsiębiorstw (realizacja celów ekologicznych, innowacyjnych, społecznych) [Nwapi, op. cit.: 191-192]. Taka sytuacja stwarza nowe szanse dla przedsiębiorców, ponieważ Polityka Zakupowa Państwa daje w tym przypadku możliwość wykorzystywania zasady *local content* w celu zwiększenia poziomu innowacyjności gospodarki krajowej dla rozwoju rozwiązań o charakterze społecznym, zdrowotnym i środowiskowym. Kluczowe będzie wykazanie korelacji między zastosowaniem danego rozwiązania, a obiektywnymi potrzebami i celami, które chce zrealizować zamawiający.

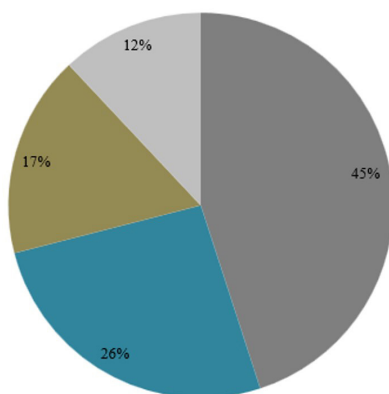
Wykonanie jedynie części z przedstawionych możliwości realizowania zamówień publicznych może zniwelować istniejące jeszcze dysproporcje pomiędzy małymi, średnimi i dużymi przedsiębiorstwami [MP 2022: 78-91]. Ponadto, zamawiający w systemie zamówień powinni dążyć do wspierania firm sektora MŚP w wymiarze krajowym i regionalnym – na co pozwalają przepisy zawarte w ustawie Prawo zamówień publicznych.

Wpływ małych i średnich przedsiębiorców na gospodarkę UE jest znaczący, ponieważ kwota zamówień udzielonych wykonawcom MŚP w 2020 roku stanowiła aż 85% ogólnej ich wartości [Sprawozdanie 2021: 40]. W Polsce małe i średnie przedsiębiorstwa generują blisko 50% PKB. Największy udział w tworzeniu mają mikroprzedsiębiorstwa – 30,6% (2019 rok). Za sprawą tych firm udział w PKB, w okresie od 2008 do 2019 roku, wzrósł o 2,4%, przy czym poprawa nastąpiła w całym sektorze MŚP, to znaczy: małe z 37,3 do 39,4; średnie z 9,9% do 10,2%). Udział dużych podmiotów w tym okresie nieznacznie spadł: z 23,9% do 22,7% – Rys. 1.

Rys. 1. Udział w tworzeniu PKB grup przedsiębiorstw w Polsce w 2019 roku
 Źródło: [Skowrońska, Tarnawa 2022: 20].

Analiza udziału przedsiębiorstw w PKB ze względu na rodzaj gospodarki pokazuje istotne różnice. Dla MŚP największe znaczenie mają usługi, których udział wynosi 45%, natomiast w dużych firmach - 31%. Kolejny jest handel (26% – MŚP; 11% – duże przedsiębiorstwa). W dużych firmach większy wkład w tworzenie PKB ma przemysł (MŚP 17%, duże firmy – 55%), a w budownictwie: MŚP – 12%, duże firmy – 12% – Rys. 2.

Rys. 2. Udział w tworzeniu PKB sektora MŚP według podstawowego obszaru działalności
 Źródło: [Skowrońska, Tarnawa 2022: 21].

Należy też zauważyć, iż w sektorze MŚP pracuje prawie 7 mln osób, to znaczy prawie 68% ogólnej liczby w sektorze przedsiębiorstw [Skowrońska, Tarnawa 2022: 23].

Podsumowując tę część opracowania należy stwierdzić, że realizując krajowe i unijne zamówienia – zamawiający mogą realizować koncepcję *local content*, która z punktu widzenia przedsiębiorców zwiększa szanse na ich udział w rynku zamówień publicznych. Wymienione narzędzia zwiększają konkurencyjność sektora zamówień publicznych oraz oddalają tak zwane zawłaszczenie rynku przez największe firmy. Wpływ przedsiębiorstw na gospodarkę krajową i unijną wciąż rośnie na korzyść małych i średnich przedsiębiorstw.

Dobre praktyki w zamówieniach publicznych

Jednym z bardziej istotnych elementów, które składają się na efektywne udzielanie zamówień publicznych mogą być dobre praktyki, czyli takie kształtowanie i stosowanie przepisów prawnych, by udzielanie zamówień uczynić bardziej sprawnym. Dlatego warto zauważyć znaczenie, dla optymalnej organizacji zamówień, identyfikację dobrych praktyk, a także ich upowszechnianie [Stręciwilk, Dobaczewska 2018: 60].

Dobre praktyki w zamówieniach publicznych znacząco ułatwiają pracę zarówno zamawiającego jak i wykonawcy. Składają się na nie następujące obszary działalności [Kaliński, op. cit.: 36-38]:

- technologia ułatwiająca codzienną pracę zamawiających,
- waloryzacja umów,
- weryfikacja podpisanych dokumentów,
- zmiany umów w sprawie zamówienia publicznego,
- praca zdalna,
- rekomendacje zakupów systemów IT,
- plan zamówień publicznych,
- cyberbezpieczeństwo w zamówieniach publicznych,
- polityka zakupowa państwa.

Technologia ułatwiająca codzienną pracę zamawiających, oprócz zapewnienia elektronicznej komunikacji, na przykład z wykonawcami oferują również wiele usprawnień, które pozwolą im na optymalizację kosztów oraz skrócenie czasu pracy. Wśród najbardziej popularnych modułów można wyróżnić [Fijołek 2021: 5-7]:

- elektroniczne planowanie, które umożliwia szybkie przygotowanie oraz aktualizację planów o udzielenie zamówień publicznych na platformie. Mają też szybki dostęp do bazy planów działań. Zamawiający mogą

- kontrolować wydatki, a także zmniejszać liczbę zakupów *ad hoc*,
- generator pism i umów umożliwiający w efektywny sposób przygotowanie właściwej dokumentacji (elektronicznej). Zamawiający dzięki temu mogą wykorzystać raz już wprowadzone informacje i nie powtarzać swojej pracy,
- integracja z zewnętrznymi systemami, która polega na tym, że wprowadzone w jednym systemie informacje są dostępne we wszystkich aplikacjach,
- weryfikacja podpisów wykonanych przez wykonawcę dokumentów w samym systemie, co skraca nakład pracy i redukuje potencjalne pomyłki. Zachowuje się przy tym ochronę danych osobowych.

Waloryzacja umów w sprawie zamówień publicznych polega na możliwości zmiany wysokości wynagrodzenia dla wykonawcy. Pomimo, że zmiana ceny jest rzeczą trudną, to jednak możliwość waloryzacji wynagrodzenia w umowie o zamówienie publiczne jest dopuszczona, co gwarantują właściwe przepisy [art. 439 ustawy Prawo zamówień publicznych]. Zamawiający mają więc narzędzia, aby wspierać uzasadnione interesy wykonawców, dla których jest to sprawa pierwszoplanowa, szczególnie w dobie inflacji.

Kwalifikowany podpis elektroniczny uznawany będzie za prawidłowo złożony, jeżeli można go zweryfikować oraz potwierdzić jego ważność [Rozporządzenie PE i Rady 2014: art. 32]. Z punktu widzenia przedsiębiorcy podpis elektroniczny jest bardzo wygodny.

Praca zdalna w zamówieniach publicznych polega na w pełni elektronicznym realizowaniu dokumentów związanych z zamówieniami publicznymi [Kubalski 2020: 14]. Wśród elementów pracy zdalnej wykonywanej przez zamawiającego, ale też z korzyścią dla przedsiębiorcy, można wyróżnić [Kaliński, op. cit.: s. 40-41]:

- planowanie postępowań, na które składają się: tworzenie planu postępowań, akceptacja planu bezpośrednio w systemie i agregacja pozycji według kodów CPV [Rozporządzenie MRPiT 2020],
- wnioski zakupowe, w skład których wchodzi: tworzenie wniosków i przekazywanie ich do akceptacji bezpośrednio w systemie,
- tworzenie postępowań: wykorzystywanie zgromadzonych wcześniej danych i ich wykorzystywanie poprzez klonowanie, powoływanie Członków Komisji Przetargowej bezpośrednio w systemie i elektroniczne komunikowanie się z nimi, tworzenie postępowania w wykorzystaniem *workflow* – bezpośrednio na platformie,

- publikacja postępowań: gromadzenie i publikowanie w jednym miejscu wszystkich postępowań powyżej i poniżej progów, a także dokumentów do postępowania, każdy użytkownik może mieć wgląd do postępowań jednostki w systemie [art. 23 ust. 1, ustawy Prawo zamówień publicznych],
- składanie ofert: automatyczne szyfrowanie ofert w systemie, systemowe przypominanie wykonawcom o zbliżającym się terminie składania ofert,
- komunikacja z wykonawcami: komunikacja z wykonawcami powinna być rejestrowana w jednym miejscu w systemie, tak aby wszystkie dokumenty elektroniczne posiadały swoje potwierdzenia,
- otwarcie ofert: sesja publiczna otwarcia ofert może być przeprowadzana w postaci transmisji online, system automatycznie tworzy wzory dokumentów i przypomina o nadchodzących terminach,
- weryfikacja podpisanych dokumentów: podpisane przez wykonawców dokumenty są weryfikowane bezpośrednio w systemie,
- wybór wykonawcy: system automatycznie wskazuje oferty nie spełniające nałożonych kryteriów i z rażąco niskimi cenami, porównuje oferty uznane i dokonuje wyboru na podstawie kryteriów i wag oraz powiadamia wykonawców o wyborze,
- zakończenie postępowania: całość dokumentacji przetargowej powinna się znajdować w jednym pliku,
- analizy i raporty: elektroniczne sprawozdania o udzielonych zamówieniach, kontrola postępowań,
- eFaktury: automatyczny dostęp do wszystkich faktur i innych dokumentów elektronicznych, możliwość archiwizacji dokumentów i przypisania ich do prowadzonych postępowań, automatyczne przekazywanie faktur osobom upoważnionym,
- umowy: tworzenie umów w systemie na podstawie przeprowadzonego postępowania, umowy powinny być podpisywane elektronicznie, prowadzenie komunikacji elektronicznej z wybranym wykonawcą, dostęp do pełnej dokumentacji powinien się znajdować w jednym pliku,
- archiwizacja: archiwizowanie dokumentów z danego postępowania powinno mieć miejsce w jednym pliku.

Obok właściwych przepisów, interpretacji, orzecznictwa, wzorcowych dokumentów, istotne miejsce zajmują dobre praktyki w zamówieniach publicznych, które z reguły tworzone są na potrzeby konkretnych branż. Niewątpliwie

korzystnym rozwiązaniem, z punktu widzenia przedsiębiorcy, jest znacząca poprawa transparentności zamówień publicznych, dzięki zastosowaniu wyżej wymienionych dobrych praktyk, które wprowadzając zasady nowych technologii zapewniają elektroniczną komunikację pozwalającą na optymalizację kosztów oraz skrócenie czasu pracy zarówno przedsiębiorcom jak i zamawiającym, mogą okazać się uniwersalnymi (standard otwartych danych). Należy przy tym podkreślić, że im więcej informacji pokazuje się na rynku, na przykład na portalach internetowych, o zasadach kupowania, zapłaty i zamawiania, tym lepiej dla gospodarki.

ZAKOŃCZENIE

Ostatnie lata dla przedsiębiorców, instytucji publicznych i całego kraju były szczególnie trudne. Najpierw pandemia COVID-19, później wojna na Ukrainie, inflacja, a rok 2024 nie zapowiada się wcale lepiej. Chociaż wydaje się, iż elementy niepewności związane z koniunkturą powodowane przez pandemię należą już do przeszłości, to jednak pojawiają się wciąż nowe zagrożenia dla sprawnego działania firm, na przykład zmiany systemu opodatkowania czy podwyższanie najniższej płacy. W takiej sytuacji ważne jest, aby stworzyć system prawny przyjazny szczególnie małym i średnim firmom, które ponoszą największe obciążenia, zachowując przy tym płynność finansową. Firmy te pozostały na rynku w dużej mierze dzięki pomocy ze strony państwa.

Nowe prawo zamówień publicznych obowiązujące po 1 stycznia 2021 roku, którego źródłem są unijne dyrektywy zamówieniowe, wprowadziło wiele zmian. Zamówienia publiczne stały się jednym z podstawowych instrumentów rynkowych, które powinny być wykorzystywane dla trwałego wzrostu gospodarczego sprzyjającego małym i średnim przedsiębiorcom, czyli ich włączeniu społecznemu, wzmocnieniu ich pozycji, przy zagwarantowaniu efektywnego wykorzystania środków publicznych.

Z punktu widzenia przedsiębiorcy nowe przepisy upowszechniają prawo dostępu do rynku zamówień publicznych i eliminują występujące wcześniej bariery związane z tym dostępem, ograniczają formalizmu postępowania, stawiają na dialog pomiędzy zamawiającymi i przedsiębiorcami, równoważą pozycję przedsiębiorcy i zamawiającego (płatności częściowe, waloryzacja kontraktów), a zdalna komunikacja stron (on-line) czyni postępowanie bardziej przejrzystym dla wszystkich biorących w nim udział stron.

Przeprowadzone badanie wyjaśniło pojęcie, cele i funkcje zamówień publicznych. Doszło do zidentyfikowania i analizy sposobów eliminowania barier

dostępu do rynku zamówień publicznych, nowych szans dla przedsiębiorców i ich wpływu na gospodarkę, a także roli polityki zakupowej państwa w rozwoju potencjału przedsiębiorstw. Na koniec wyjaśniono zasady stosowania dobrych praktyk w zamówieniach publicznych.

BIBLIOGRAFIA

- Dmowski S., Trzaskowski R., Gudowski J. (red.), 2014, *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa.
- Fijolek K., 2021, *Elektronizacja zamówień publicznych*, Warszawa.
- Gawrońska-Baran A., 2011, *Zamówienia publiczne. Prawo dla Praktyków*, Sieradz.
- Gawrońska-Baran A., 2022, *Stosowanie przepisów wynikających z nowej ustawy Prawo zamówień publicznych w projektach unijnych*, Łódź.
- Guziński M., Borkowski A., Horubski K., Kiczka K., Kieres L., Kocowski T., Miemieć W., Szydło M. (red.), 2008, *Prawo zamówień publicznych*, Wrocław.
- Hajduk A. E., 2022, *Planowanie zamówień jako narzędzie do efektywnego wydatkowania środków publicznych*, Katowice.
- Hołyst B., Chudzik M. (red.), 2005, *Wielka encyklopedia prawa. Prawo i Praktyka Gospodarcza*, Warszawa.
- Kaliński P., 2022, *Przyszłość i wyzwania zamówień publicznych*, Warszawa.
- Klich G., 2017, *Zasada przejrzystości postępowania o udzielenie zamówienia publicznego*, Wrocław.
- Kornecki J., Roszko-Wójtowicz E., Wiktorowicz J. (red.), 2012, *Szanse i bariery wdrażania nowego podejścia do zamówień publicznych*, Łódź.
- Królikowska-Olczak M., 2021, *Zasada uczciwej konkurencji na tle nowej regulacji zamówień publicznych*, „Kwartalnik PZP”, nr 2 (69).
- Kubalski G. P. (red.), 2020, *Zdalne świadczenie usług publicznych*, Warszawa.
- Lechny M., 2018, *Postulowane zmiany w prawie zamówień publicznych*, Warszawa.
- Leszczyńska M., Łopaciński K., 2017, *Paradygmat prosumenta w kontekście wyzwań współczesnego rynku*, „Zarządzanie i Finanse”, nr 2 (1).
- Lissowski O., 2013, *Efektywność zamówień publicznych*, Katowice.

- Lotko E., 2021, *Zasada efektywności a konkurencyjność rynku zamówień publicznych*, Białystok.
- Łacny J., 2014, *Zasada należytego zarządzania finansami*, „Kontrola Państwowa”, nr 3 (356), t. 59.
- McCrudden Ch., 2004, *Using public procurement to achieve social outcomes*, “Natural Resources Forum”.
- Miłostan N., 2015, *Polityka zrównoważonego rozwoju w zamówieniach publicznych*, Wrocław.
- Niczyporuk J., 2013, *Przedmiot zamówień publicznych*, [w:] *System zamówień publicznych*, red. J. Sadowy, Warszawa.
- Nowicki H., 2013, *Wprowadzenie do systemu zamówień publicznych*, [w:] *System zamówień publicznych w Polsce*, red. J. Sadowy, Warszawa.
- Nowicki P., 2013, *Efektywne zamówienia publiczne jako rezultat stosowania nowego podejścia do zamówień publicznych*, Warszawa.
- Nowicki P., 2023, *Strategiczne zamówienia publiczne jako instrument polityki rozwoju*, Toruń.
- Nwapi Ch., 2015, *Defining the „Local” in Local Content Requirements in the Oil and Gas and Mining Sectors in Developing Countries*, „Law and Development Review”, nr 1.
- Olejarz M. (red.), 2014, *Zamówienia publiczne w Unii Europejskiej po modernizacji*, Warszawa.
- Ovadia J. S., 2015, *The Role of Local Content Policies in Natural Resourcesbased Development*, Wiedeń.
- Panasiuk A., 2020, *Partnerstwo innowacyjne*, „Państwo i społeczeństwo”.
- Piasta D., Lemke M., Piasta D., Wicik G., Wiśniewski P., 2006, *Poradnik dla wykonawców ubiegających się o zamówienia publiczne*, Warszawa.
- Piotrowska A., 2014, *Funkcje zamówień publicznych*, Kraków.
- Pokrzywniak J., Baehr J., Kwieciński T., 2006, *Wprowadzenie do systemu zamówień publicznych*, Warszawa-Katowice.
- Przeszło E., 2006, *Zamówienia publiczne. Aspekty społeczne*, Gdańsk.
- Rokicki J., Zdebel-Zygmunt A., 2014, *System zamówień publicznych*, Warszawa.

- Sadowy J. (red.), 2013, *System zamówień publicznych*, Warszawa.
- Sikorski P. (red.), 2021, *Nowe Prawo zamówień publicznych*, Warszawa.
- Skowrońska A., Tarnawa A. (red.), 2022, *Raport o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce*, Warszawa.
- Staniłko J., 2018, *Polityka zakupowa państwa*, [w:] *Potrzeby i kierunki zmian w Prawie zamówień publicznych*, red. M. Stręciwilk, A. Dobaczewska, Warszawa.
- Stawicki A., Roliński J., Baehr J., Kwieciński T., 2016, *Przewodnik po procedurach udzielania zamówień publicznych*, Warszawa-Katowice.
- Stręciwilk M., Dobaczewska A. (red.), 2018, *Potrzeby i kierunki zmian w Prawie zamówień publicznych*, Warszawa.
- Szustakiewicz P., Chmaj M., Herc G., Komorowski E., 2008, *Zamówienia publiczne*, Warszawa.
- Wieloński M., 2012, *Realizacja interesu publicznego w prawie zamówień publicznych*, Warszawa.
- Zaborowski M., 2019, *Cel i funkcje zamówień publicznych*, Gdańsk.
- Zrobek J., 2010, *Dostępność rynku zamówień publicznych dla sektora MŚP*, [w:] *Ekonomiczne i prawne zagadnienia zamówień publicznych*, red. A. Borowicz, Warszawa.

Akty prawne:

- Dyrektywa 2004/18/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 31 marca 2004 roku, *w sprawie koordynacji procedur udzielania zamówień publicznych na roboty budowlane, dostawy i usługi* (wersja z dnia 1 stycznia 2016 roku).
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 26 lutego 2014 roku *w sprawie zamówień publicznych* (Dz.U. UE L 94 z 28 marca 2014 roku, s. 65, z późn. zm.).
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 26 lutego 2014 roku *w sprawie udzielania zamówień przez podmioty działające w sektorach energetyki, transportu i usług pocztowych* (Dz.U. UE L 94 z 28 marca 2014 roku, z późn. zm.).

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 26 lutego 2014 roku, *w sprawie zamówień publicznych* (2014/24/UE).

Rozporządzenie Ministra Rozwoju, Pracy i Technologii z dnia 18 grudnia 2020 roku, *w sprawie planu postępowań o udzielenie zamówień* (poz. 2362).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) NR 910/2014 z dnia 23 lipca 2014 roku, *w sprawie identyfikacji elektronicznej i usług zaufania w odniesieniu do transakcji elektronicznych na rynku wewnętrznym* (Dz.U. UE Nr 257/73).

Uchwała Nr 6 Rady Ministrów z dnia 11 stycznia 2022 roku, *w sprawie przyjęcia polityki zakupowej państwa* (MP, poz. 125).

Uchwała Nr 6 Rady Ministrów z dnia 11 stycznia 2022 roku, *w sprawie przyjęcia Polityki zakupowej państwa* (MP, poz. 125).

Ustawa z dnia 11 września 2019 roku, *Prawo zamówień publicznych* (Dz. U. z 2022 roku, poz. 1710, z późn. zm.).

Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 roku, *Kodeks cywilny* (tekst ujednolicony: Dz.U. z 2022 roku, poz. 1360, z późn. zm.).

Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 roku, *o finansach publicznych* (tekst ujednolicony: Dz.U. z 2022 roku, poz. 1634).

Ustawa z dnia 6 marca 2018 roku, *Prawo przedsiębiorców* (tekst ujednolicony: Dz.U. z 2023 roku, poz. 221).

Orzecznictwo:

Wyrok TSUE z dnia 23 grudnia 2009 roku *w sprawie C376/08*.

Wyrok TSUE z dnia 24 maja 2016 roku *w sprawie C396/14 MT Højgaard A/S*.

Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 17 sierpnia 1993 roku, *sygn. Akt III CRN 77/93*.

Inne:

Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady Europejskiej, Rady Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów, *Nowa strategia przemysłowa dla Europy*, Bruksela 2020.

Polityka Zakupowa Państwa i jej wpływ na sposób udzielania zamówień, 2023, Warszawa.

ProcurCompEU, 2020, *Europejskie ramy kompetencji do spraw zamówień publicznych*, [w:] Urząd Publikacji Unii Europejskiej, Luksemburg.

Sprawozdanie z funkcjonowania systemu zamówień publicznych w 2020 roku, 2021, Prezes Urzędu Zamówień Publicznych, Warszawa.

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 roku), 2017, Ministerstwo Rozwoju, Warszawa.

PUBLIC PROCUREMENT LAW FROM THE ENTREPRENEUR'S POINT OF VIEW

Summary: The years 2020 to 2024 are a difficult period for entrepreneurs, not only in Poland. The COVID-19 pandemic, the war in Ukraine and high inflation have made it necessary to introduce changes to the Public Procurement Law so that these orders become the driving force of the economy. From the entrepreneur's point of view, the new regulations popularize the right of access to the public procurement market and eliminate previously existing barriers related to this access, limit the formalism of the proceedings, focus on dialogue between ordering entities and entrepreneurs, balance the position of the entrepreneur and the ordering party (partial payments, contract indexation), and remote communication between the parties (online) makes the proceedings more transparent for all parties involved.

Keywords: public procurement, entrepreneur, contracting authority, good practices

Patrycja Katarzyna Frańczuk
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
e-mail: Patrycja372@interia.pl

WPŁYW PANDEMII COVID-19 NA DEPRECJONOWANIE BUDŻETU PAŃSTWA

Streszczenie: Celem artykułu jest analiza problematyki obniżenia rangi budżetu państwa, będącej swoistą konsekwencją omijania ustawy budżetowej w związku z koniecznością podejmowania działań w momencie, gdy pandemia COVID-19 była najsilniej akcentowana. Podejmowanie czynności przez organy władzy publicznej mających na celu pominięcie najważniejszego planu finansowego państwa stoi w sprzeczności z konstytucyjną zasadą legalizmu. Konieczność wykonywania budżetu państwa w zgodzie z zasadami budżetowymi wynika z twierdzenia, w myśl którego, podstawowy plan finansowy państwa utworzony zgodnie z zasadami budżetowymi jest odzwierciedleniem prawidłowo prowadzonej gospodarki finansowej przez organy władzy państwowej. Dokonywanie działań przez organy państwowe w latach 2020-21, których skutkiem było pozostawanie w sprzeczności z doktrynalnymi postulatami, pozwala wyprowadzić wnioski, iż w momencie pandemii COVID-19 gospodarka finansowa naszego państwa nie była należycie prowadzona.

Słowa kluczowe: budżet państwa, COVID-19, deprecjonowanie budżetu, falandyzacja prawa

WPROWADZENIE

Definicja budżetu państwa podlegała ciągłym zmianom [Alińska, Woźniak 2016: 116]. W doktrynie zwraca się uwagę, że ewolucja budżetu ma swoje początki w systemie parlamentarnym, a jego wprowadzeniu służyła pewna idea. Miał stanowić hamulec i położyć kres swobodnym rządów głowie państwa, która nakładała ciężary publiczne na jednostki [Chojna-Duch 2002: 51]. Jednak

zawężenie zakresu władztwa w modelu parlamentarnym nie było jedynym celem zapoczątkowania omawianej instytucji. Budżet miał zapobiegać władzy despotycznej, w myśl której cały prym skupiał się w rękach jednej osoby posiadającej niczym nieograniczone rządy [Maciejewski 2015: 6].

Mając na uwadze, że aktualna ustawa o finansach publicznych nie zawiera w swej materii definicji legalnej budżetu państwa, należy przytoczyć doktrynalne objaśnienie tej instytucji. Podkreśla się, że „budżet państwa stanowi zatwierdzony przez parlament plan finansowy najwyższej rangi, obejmujący zestawienie w ujęciu klasyfikacyjnym przewidywanych dochodów i wydatków państwa w określonym przedziale czasowym” [Gajl 1986: 131].

Przyjęte w konstrukcji powyższej definicji określenie „najwyższej rangi plan finansowy” wskazuje na kluczową rolę budżetu państwa. Istotne jest, że pomimo doniosłości omawianej instytucji i jej wiodącej pozycji, powszechny stał się problem deprecjonowania dyrektywnego planu finansowego państwa – jakim jest budżet.

OMINIĘCIE USTAWY BUDŻETOWEJ

Pandemia COVID-19 niewątpliwie miała duży wpływ na obniżenie rągi budżetu, ponieważ na pierwszym miejscu pojawił się nowy cel – zwalczanie skutków jakie wywołał dotąd nieznany wirus, wobec czego wykonanie budżetu odbywało się w znacznie elastyczniejszej formie [Kuca 2022: 326]. Jednak należy postawić pytanie, czy takie działania były rzeczywiście uzasadnione. Najwyższa Izba Kontroli (NIK) wykazała problem deprecjonowania budżetu państwa w dwóch kolejno następujących latach – 2020 i 2021. Powinien budzić wątpliwości fakt, że nie wprowadzono działań, które mają za cel wyeliminowanie zaistniałego problemu, jakim jest obniżenie rągi budżetu państwa. Takie wnioski nasuwają treści zamieszczone w analizie dokonanej przez NIK, która dwukrotnie zasygnalizowała te sytuację. Sama powtarzalność tego zjawiska w kolejno występujących po sobie latach może świadczyć o zbagatelizowaniu postulatu o konieczności przywrócenia budżetowi odpowiedniej rągi.

Przypomnieć należy, że choroba COVID-19 wywołana przez wirusa SARS-CoV-2 [Duszyński i in. 2020: 7, 12], jak zresztą wskazuje jej nazwa została po raz pierwszy wykryta w 2019r. to wydaje się, że organy państwowe miały odpowiedni bufor czasowy, aby postarać się wprowadzić takie działania, które nie naruszają rągi fundamentalnego planu finansowego państwa, a jednocześnie będą mogły przyczynić się do zmniejszania skutków pandemii. O tyle można starać

się zrozumieć, że problem deprecjonowania budżetu unaoczniał się w 2020r., a więc w czasie, gdy pandemia była ogromnym zaskoczeniem, to może budzić zastrzeżenia popełnienie takiego samego działania w 2021r.

Powyższe działania władzy państwowej, choć pozostające w zgodzie z zasadą celowości, negatywnie wpłynęły na rangę budżetu państwa, ponieważ ominęły ustawę budżetową. Uwagę zwraca zasada legalizmu, wyrażona w ustawie zasadniczej. W świetle omawianej zasady, to na organach władzy państwowej, ciąży obowiązek działania tylko i wyłącznie na podstawie i w granicach prawa. Zasadę legalizmu należy dosyć szeroko interpretować, bowiem zgodnie z stanowiskiem Trybunału Konstytucyjnego, użyte w omawianym przepisie Konstytucji [art. 7] określenie „władza państwowa” odnosi się zarówno do władzy ustawodawczej, wykonawczej oraz sądowniczej [Safjan, Bosek 2016].

W odniesieniu do omawianej kwestii, jeżeli Konstytucja Rzeczypospolitej Polski zawiera w swej materii przepis prawa, z którego wynika, obowiązek ustawowej formy dla budżetu państwa [art. 219], będącej przecież zgodnie z ustawą o finansach publicznych „podstawą gospodarki finansowej państwa” [art. 219], to wszelkie działania w oparciu, o które następuję ominięcie ustawy budżetowej pozostają w sprzeczności z zasadą legalizmu i jej przesłaniem.

Potrzeba odnieść się do idei, jaka przyświecała wprowadzeniu koncepcji budżetu państwa, a więc konieczności wprowadzenia wzajemnej kontroli władzy państwowej oraz jej równoważenia [Chojna-Duch 2002: 51]. Przekładając powyższe na grunt omawianej sprawy, jeżeli budżet państwa jest nieodzowny do zapewnienia wypływającej z ustawy zasadniczej – zasady demokratycznego państwa, to podejmowanie jakichkolwiek działań, których konsekwencją jest ominięcie ustawy systemowej, bezsprzecznie podważa cel, dla którego wprowadzono instytucję dyrektywnego planu finansowego państwa.

DZIAŁANIA ORGANÓW WŁADZY PAŃSTWOWEJ BALANSUJĄCE NA GRANICY PRAWA

Działania podjęte przez organy władzy państwowej, a więc zwalczanie skutków pandemii COVID-19 wydawałoby się, że mają swoje uzasadnienie. Jednak potrzeba odnieść się do używanego w piśmiennictwie określenia „falandyzacja prawa”. Pod tym pojęciem kryje się pewne działanie władzy publicznej, które balansuje na granicy prawa – pozornie zmierza do dobra państwa, mając inny, wiodący cel jakim jest zaspakajanie celów politycznych [Lubaś 2004: 255]. Wydaje się więc, że powyższa definicja „falandyzacji prawa” jest idealnym synonimem

„przeciwdziałania pandemii COVID-19”. Termin choć tak dawno wprowadzony, to jednak mający wydzźwięk współcześnie, w stosunku to poczynai organów władzy państwowej w dobie pandemii.

Potrzeba odnieść, to do roku 2020 będącego unaocznieniem powyżej przytoczonej definicji falandyzacji. Podjęto działania, które na „pierwszy rzut oka”, pozornie znajdują jak najbardziej swą zasadność. Pojawienie się niespotykanej dotąd choroby, wywołującej dalekosiężne skutki, których konieczność zapobiegania jest natychmiastowa – pozwoliło na posunięcia organów państwowych, które pozyskują środki finansowe z Funduszu Przeciwdziałania COVID-19 oraz Polskiego Funduszu Rozwoju S.A [NIK 1], a więc z innych źródeł niż wynikają z postulatu konstytucyjnego, a więc ustawy budżetowej.

Jednak wskazane wyżej działania nie znajdują usprawiedliwienia, ponieważ w gestii władzy państwowej leży przestrzeganie zasady legalizmu. Organy państwowe mają obowiązek działać na podstawie przepisów prawa, które jednoznacznie mówią, że podstawą gospodarki finansowej państwa jest właśnie ustawa budżetowa. Wszelkie działania pomijające ustawę budżetową, zaburzają jej centralną pozycję w systemie finansów publicznych. Zatem nie można powiedzieć na gruncie omawianej sprawy, że postępowanie władzy w dobie pandemii znajduje wytłumaczenie. Państwo nie ma racji bytu bez instytucji budżetu. To dyrektywny plan finansowy państwa jest „obowiązującą granicą działalności władzy wykonawczej przez powołaną do tego konstytucyjną władzę ustawodawczą” [Tusiński 2022: 136].

W obliczu zdarzeń wpływających na deprecjonowanie budżetu państwa, NIK w 2020 r. wysunęła postulat o konieczności przywrócenia najwyższej rangi podstawowemu planu finansowemu państwa jego pierwotnej pozycji. Jednak wyżej wymieniony nakaz został zbagatelizowany. Wynika to pośrednio z kolejnej analizy wykonania budżetu państwa Najwyższej Izby Kontroli, bowiem w świetle jej treści następuje powtarzalność problemu zaniżenia wagi budżetu państwa.

W roku 2021 r. analogicznie do roku ubiegłego, podjęto działania mające tym razem nieść pomoc przedsiębiorstwom, które poniosły dotkliwe skutki pandemii, a tym pozyskując środki pochodzące znów z wspomnianego już min. Funduszu Przeciwdziałania COVID-19, ponownie omijając ustawę budżetową [NIK 2: 21].

Należy postawić pytanie, czy powtarzalność zjawiska deprecjonowania budżetu państwa znajduje tu usprawiedliwienie. Tytułem przypomnienia choroba COVID-19 [Krzystyniak 2022: 16], co bezpośrednio wynika z końcowego członu przytoczonej nazwy, została wykryta w 2019 r. Oznacza to, że władza

państwowa dysponowała wystarczającą rezerwą czasową, aby móc wprowadzić odpowiednie kroki działania, które pozwolą niwelować negatywne następstwa wirusa SARS-Cov-2. O ile ciężko znaleźć usprawiedliwienie dla działań w 2020r., które omijają ustawę budżetową, to tym samym nie znajduje zasadności powielenie postępowań znacząco deprecjonujących budżet państwa w 2021 r.

NARUSZENIE ZASAD BUDŻETOWYCH

Tytułem wprowadzenia należy wyjaśnić pojęcie zasad budżetowych. Rozumie się przez nie doktrynalne postulaty [Chojna-Duch 2002: 92], których utworzenie było podyktowane koniecznością zapewnienia prawidłowego procesu konstruowania, uchwalania oraz wykonywania dyrektywnego planu finansowego państwa [NIK 9]. Pandemia COVID-19 wywołała dalekosiężne konsekwencje, ponieważ przyczyniła w dalszych etapach do naruszenia zasad budżetowych będących postulatami nauki, które związane są z właściwym gospodarowaniem środków publicznych [NIK 9].

Z treści analizy wykonania budżetu NIK za 2020 r. wynika, że postępowania władzy państwowej, do których niejako zmusiła pandemia COVID-19, miały wpływ na zaburzenie jednej z zasad budżetowych – zasady przejrzystości, mającej za cel zapewnienie prezentacji finansów publicznych w układzie przejrzystym oraz czytelnym. Mowa tu o realizacji kluczowych zadań, przy jednoczesnym pominięciu budżetu bądź dokonywaniu operacji, umożliwiających na wykazanie w dyrektywnym planie finansowym wydatków, jednak w innym czasie niż rzeczywiście je dokonano [NIK 8: 23].

Po zapoznaniu się ze dalszą częścią analizy dokonanej przez NIK, wyodrębnić można podważenie kolejnej zasady budżetowej, tym razem roczności [NIK 6]. Wpłynęło na to przede wszystkim przekazanie wysokiej kwoty na rachunek funduszy, a następnie niewykorzystanie tych środków w trakcie roku budżetowego, co w konsekwencji doprowadziło do zwiększenia deficytu dyrektywnego planu finansowego państwa w kolejnym roku, czyli 2021 [NIK 7: 25]. Kluczowe jest to, że taka sytuacja powinna wystąpić wyjątkowo, natomiast uwagę zwraca fakt powtórzenia naruszenia wspomnianego doktrynalnego postulatu po raz kolejny, w 2021 r. Podkreśla się, że zaistniałe działania wywołają rozległe konsekwencje, których skutek będzie odczuwalny w niedalekiej przyszłości. Naruszenie zarówno zasady przejrzystości jak i roczności wpływa negatywnie na możliwość realnej oceny danych, a tym samym utrudnia w przyszłości oszacowanie wymaganej kwoty na wydatki, mające rzeczywiste uzasadnienie.

W tym miejscu analogicznie jak poprzednio odnieść się do analizy budżetu państwa Najwyższej Izby Kontroli [NIK 1: 10; NIK 2: 12], która podkreśliła powtarzalność w kolejnym roku naruszenia – omawianej zasady budżetu. W wyniku przekazania środków na rachunek funduszy i ostatecznie niewykorzystaniu ich, co doprowadziło do zwiększenia deficytu państwa – doszło do swoistego nadużycia. Przyznano zezwolenie na zamieszczanie w dyrektywnym planie finansowym państwa tzw. wydatków niewygasających. Podkreślono, że takie działania powinny mieć jedynie epizodyczny charakter, ponieważ naruszają zasadę roczności budżetu. Jednak nie zastosowano się do uwag, ponieważ zjawisko odejścia od cenzury czasowej budżetu stało się powszechne, na co wskazuje powtarzalność tego w kolejno następujących latach [NIK 6].

W analizie wykonania budżetu państwa przez NIK zwrócono uwagę, że rozwiązania jakie zostały podjęte w 2020r., wymuszone nadzwyczajną sytuacją związaną z COVID-19 zaburzyły przejrzystość wykonywania budżetu. Chodzi przede wszystkim o finansowanie zadań przy jednoczesnym omijaniu budżetu, ale i korzystanie z zabiegów, które umożliwiają wydatkowanie środków publicznych, a następnie jest to ujawniane w innym czasie niż rzeczywiście miało to miejsce [NIK 8]. Podkreślono też, że stan pandemii w żaden sposób nie usprawiedliwia zjawiska nieprzejrzystości, a wywoła daleko idące skutki, których naprawa będzie utrudniona. Z powodu naruszenia zasady przejrzystości, zdecydowanie została ograniczona kontrola nad środkami publicznymi [NIK 1: 27-28].

W doktrynie podnosi się, że budżet państwa utworzony zgodnie z zasadami budżetowymi jest odzwierciedleniem odpowiednio kierowanej gospodarki finansowej przez organy władzy publicznej [Ofiarski 2021: art. 112]. Mając na uwadze powyższe, a więc pozostawanie w sprzeczności z doktrynalnymi postulatami w dobie pandemii COVID-19, można uznać, że podjęte działania na etapie wykonywania budżetu państwa nie racjonalizowały się. Innymi słowy doprowadzenie do sytuacji, gdzie wykonanie budżetu państwa jest dalekie od zgodności z zasadami budżetowymi, świadczyć o tym, że gospodarka finansowa naszego państwa nie jest należycie prowadzona. Wątpliwości powinien wywołać fakt, iż naruszenie doktrynalnych postulatów, a więc zasad budżetowych w jednym roku bazowym pociąga za sobą skutki, które ukażą się w następnych latach.

UWAGI KOŃCOWE

Idea jaka przyświecała w momencie tworzenia instytucji budżetu państwa była bardzo doniosła i słuszna. Wprowadzenie budżetu zgodnie z doktryną miało zawęzić zbyt daleko idące władztwo głowy państwa, a tym samym dać wyraz zasadzie równowagi i wzajemnej kontroli władzy w państwie. Dyrektywny plan finansowy państwa miał stanowić synonim demokratycznego państwa. Jednak praktyka minionych lat jest dowodem na to, iż tematyka budżetowa wciąż zmagą się z niejasnościami na wielu płaszczyznach, a cel jaki obrano wprowadzając instytucje budżetu do funkcjonowania współcześnie zaczyna uzyskiwać charakter drugorzędny [Frańczuk 2024: 30-31].

W związku z tym, że budżet państwa na gruncie przepisów Konstytucji RP oraz ustawy o finansach publicznych powinien stanowić fundament gospodarki finansowej państwa, to podejmowanie czynności przez organy władzy państwowej mające na celu jego pominięcie bezsprzecznie stoi w sprzeczności z konstytucyjną zasadą legalizmu. Dokonywanie działań przez organy władzy państwowej w latach 2020-21, których skutkiem było odbiegnięcie od zgodności z doktrynalnymi postulatami pozwala wyprowadzić wnioski, że w momencie pandemii COVID-19 gospodarka finansowa państwa nie była należycie prowadzona. Podejmowanie działań przez władze publiczną balansujących na granicy prawa, pomimo że nastąpiło w czasie, gdy choroba COVID-19 dopiero rozpowszechniała się, a więc w roku 2020 wywołało dalekosiężne skutki, na których rezultaty nie trzeba było długo oczekiwać, czego przykładem jest wynik ubiegłorocznej analizy wykonania budżetu państwa Najwyższej Izby Kontroli, z której wynika po raz kolejny zjawisko deprecjonowania budżetu państwa [NIK 3]. Na pomijanie ustawy budżetowej miała wpływ min. obecność Funduszu Przeciwdziałania COVID-19, który trywialnie nazywany jest „rajem wydatkowym” bądź „równoległym budżetem” [NIK 5].

Mając na uwadze, że początek pandemii w 2020 r. z racji jej nieprzewidywalnego charakteru, jeszcze pozwala wytłumaczyć, że organy państwowe z racji masowych i nieprzewidywanych wydatków, będą szukały innego źródła finansowego, które pozwoli przeciwdziałać skutkom pandemii, to nie znajdują celowości podjęcie takich samych działań rok później. Mając taki bufor czasowy – w postaci roku, można stwierdzić, że jest to wystarczająca ilość, aby zaplanować taką formę działań, która z jednej strony pozwoli wyeliminować negatywne następstwa wywołane przez wirusa, a z drugiej strony – nie sprawi, że budżet zostanie ominięty [Frańczuk 2024: 30-31].

Biorąc pod uwagę, że z dniem 1 lipca 2023 r., zażegnany został na terenie państwa stan zagrożenia epidemiologicznego, to jednocześnie z jego zniesieniem powinien zakończyć swój byt fundusz covidowy, jednak ten nadal funkcjonuje przy Banku Gospodarstwa Krajowego, a tym samym nie polega ustawie o finansach publicznych i regulacjom znajdujących się w jej przepisach, co w konsekwencji doprowadziło, iż ten stał się tzw. „szarą strefą wydatkową”, nad którą nie ma należytej pieczy.

Pandemia COVID-19 niewątpliwie sprawiła, że cała procedura wykonywania dyrektywnego planu finansowego otrzymała przymiot dużej elastyczności [Kuca 2022: 326], to jednak spektrum działań organów władzy publicznej w tym zakresie nie zasługuje na usprawiedliwienie. Wspomniana elastyczność zdecydowanie została nadużyta, w konsekwencji czego władza publiczna zaczęła sukcesywnie w następnych latach powielać działania wymijające ustawę budżetową i zastępując ją nieodpowiednimi źródłami finansowania, co doprowadziło obecnie do zaniżenia pozycji budżetu państwa, będącego przecież najważniejszym planem finansowym całego państwa.

Pozostawanie w sprzeczności z doktrynalnymi postulatami w dobie pandemii COVID-19, pozwala stwierdzić, że podjęte działania przez organy władzy państwowej pozostające na granicy zgodności z prawem, wprost nie racjonalizowały się. Innymi słowy doprowadzenie do sytuacji, gdzie wykonanie budżetu państwa jest dalekie od zgodności z zasadami budżetowymi, może świadczyć o tym, że gospodarka finansowa naszego państwa nie była należyście prowadzona przez organy władzy państwowej [Frańczuk 2024: 30-31].

Jeśli postulaty NIK dalej będą bagatelizowane, wówczas z każdym minionym rokiem ranga budżetu będzie upadać [NIK 4: 39]. Pamiętać trzeba czym podyktowane było powołanie instytucji budżetu. Ideą leżącą u podstaw tej instytucji miała za cel postawienie kresu despotycznej władzy, która bez umiaru nakładała ciężary publiczne jednostki [Chojna-Duch 2002: 51]. Jednocześnie budżet miał dowieść temu, że demokracja w państwie jest czymś wiodącym, a żadna z pośród władz tj. ustawodawcza, wykonawcza czy sądownicza nie może być w hierarchii wyższości. Pogłębianie marginalizacji tak kluczowej instytucji w demokratycznym kraju odniesie za kilka lat jeszcze większe konsekwencje niż ma to obecnie miejsce. Może się okazać, że zwyczajnością będzie spostrzeganie jak podstawowe zasady demokratycznego państwa z każdym rokiem wymierają, razem z degradacją najważniejszego rangą planu finansowego państwa polskiego.

Jak w przypadku pandemii, ta poza bieżącymi konsekwencjami wywołała też dalekosiężne, unaocznione przez NIK dopiero u schyłku 2021 i 2022 r.,

a więc 3 lata od momentu wybuchu pandemii. Identyczne potrzeba spojrzeć na problem deprecjonowania budżetu państwa – obecnie widzimy tylko niewielki fragment skutków wynikających z jego omijania, jednak nie można zapominać, że poza bieżącymi konsekwencjami, nierozzerwalne związane są te dalekosiężne. Choć odległa wydaje się perspektywa ich wystąpienia, to jednak nieunikniona w najbliższej przyszłości.

BIBLIOGRAFIA

- Alińska A., Woźniak B., 2016, *Współczesne finanse publiczne*, Warszawa.
- Chojna-Duch E., 2002, *Polskie prawo finansowe. Finanse publiczne*, Warszawa.
- Duszyński J., Afelt A., Ochab-Marcinek A. i inni, 2020, *Zrozumieć COVID-19*, Warszawa.
- Frańczuk P., 2024, *Zmiany budżetu państwa w toku jego wykonywania w związku z koniecznością przeciwdziałania skutkom COVID-19*, Lublin.
- Gajl N., 1986, *Finanse i prawo finansowe*, Warszawa.
- Krzystyniak K.L., 2022, *Koronawirus COVID-19/ MERS/SARS epidemiologia/ leczenie/ profilaktyka*, Warszawa.
- Kuca G., 2022, *Problem deprecjonowania budżetu państwa*, Kraków.
- Lubaś W., 2004, *Szczególna rola nazw własnych w funkcji perswazyjnej*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica”, nr 2.
- Maciejewski, 2015, *Historia powszechna ustroju i prawa*, Warszawa.
- Ofiarski Z., 2021, *Komentarz – art. 112*, [w:] A. Borodo, W. Bożek, M. Cilak i inni, *Ustawa o finansach publicznych. Komentarz*, Warszawa.
- Safjan M., Bosek L, 2016, *Konstytucja RP. Tom I. Komentarz do art. 1-86*, Warszawa.
- Tusiński P. A. 2022, *Kontrola parlamentarna rządu w systemach ustrojowych II Rzeczypospolitej w dyskursie polskiej doktryny przedwojennej i współczesnej*, „Rocznik administracji publicznej”, nr 8, s. 125-171.

Źródła internetowe:

- NIK 1, Analiza wykonania budżetu państwa i założeń polityki pieniężnej w 2020 roku, <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/analizy-wykonania-budzetu-panstwa-1995-2020.html> [dostęp: 18.05.2024].
- NIK 2, Analiza wykonania budżetu państwa i założeń polityki pieniężnej w 2021 roku, <https://www.nik.gov.pl/plik/id,26023.pdf>, s. 21 [dostęp: 18.05.2024].
- NIK 3, Analiza wykonania budżetu państwa i założeń polityki pieniężnej w 2022 roku, <https://www.nik.gov.pl/plik/id,27852.pdf> [dostęp: 18.05.2024].
- NIK 4, Realizacja Zadań Finansowanych z Funduszu Przeciwdziałania COVID-19, [nik.gov.pl/plik/id,28245,vp,31071.pdf](https://www.nik.gov.pl/plik/id,28245,vp,31071.pdf) [dostęp: 18.05.2024].
- NIK 5, <https://www.gov.pl/web/rpp/koniec-stanu-zagrozenia-epidemicznego> [dostęp: 18.05.2024].
- NIK 6, <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/analizy-wykonania-budzetu-panstwa-1995-2020.html>, [dostęp: 18.05.2024].
- NIK 7, <https://www.nik.gov.pl/plik/id,26137.pdf>, s. 25, [dostęp: 18.05.2024].
- NIK 8, <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/transkrypcje/transkrypcja-wideo-debata-w-nik-przejrzyste-finanse-publiczne-jako-fundament-odbudowy-gospodarki-po-pandemii.html> [dostęp: 18.05.2024].
- NIK 9, <https://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/BASLeksykon.xsp?id=32AE9B34A56C5CD4C1257A75003B6309&litera=Z> [dostęp: 18.05.2024].

Akty prawne:

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 1270 z późn. zm.).

IMPACT OF THE COVID-19 PANDEMIC ON THE DOWNGRADING OF THE STATE BUDGET

Summary: The purpose of the article is to analyze the problem of the downgrading of the state budget as a peculiar consequence of bypassing the Budget Law in connection with the need to take action at a time when the COVID-19 pandemic was most accentuated. Taking actions by public authorities to bypass the state's most important financial plan contradicts the constitutional principle of legalism. The necessity to execute the state budget in accordance with budgetary principles stems from the claim that the state's basic financial plan created in accordance with budgetary principles is a reflection of properly conducted financial management by state authorities. The performance of state bodies in 2020-21, which had the effect of contradicting the with doctrinal demands, allows us to conclude that at the time of the COVID-19 pandemic, the financial management of our state was not properly conducted.

Keywords: state budget, COVID-19, budget deprecation, phalanx of laws

Patrycja Katarzyna Frańczuk
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
e-mail: patrycja372@interia.pl

PROBLEMATYKA INSTRUMENTÓW ZEZWALAJĄCYCH NA MODYFIKACJE BUDŻETU PAŃSTWA. WYBRANE ZAGADNIENIA

Streszczenie: Celem artykułu jest analiza tematyki rezerwy ogólnej budżetu państwa i trudności z jakimi ta współcześnie się mierzy. Definicja doktrynalna wyjaśniająca idee wprowadzenia omawianej rezerwy stanowczo podnosi, iż ta została utworzona celem finansowania wydatków, których nie sposób przewidzieć na etapie planowania podstawowego planu finansowego państwa, jednak wywołanych nadzwyczajnymi okolicznościami losowymi. Praktyka minionych lat i przeprowadzone badania w tym zakresie bezsprzecznie dowodzą temu, iż cel jaki obrano w momencie tworzenia rezerwy ogólnej budżetu państwa, współcześnie osiągnął drugorzędne, marginalne znaczenia, a sama pozycja rezerwy została zdegradowana. W obliczu zaistniałej sytuacji Najwyższa Izba Kontroli zasygnalizowała o konieczności wprowadzenia klarownego katalogu kryteriów, w oparciu o które ustawowo umocowana grupa podmiotów będzie mogła zasadnie i rzetelnie wydatkować finanse publiczne na realnie uzasadnione. Ponadto skoncentrowano się na analizie zagadnienia fasadowego, biernego charakteru przesłanki związanej z mechanizmem blokowania planowanych wydatków budżetowych, dowodząc iż ten zakres tematyczny wymaga fachowego opracowania.

Słowa kluczowe: zmiany budżetu państwa w toku jego wykonywania, rezerwa ogólna budżetu państwa, fasadowy charakter przepisu prawnego

WPROWADZENIE

Podstawową zasadą jest, aby budżet państwa był realizowany zgodnie z pierwotnym założeniem, czyli w formie, w jakiej został uchwalony. Jest to związane

z dyrektywną cechą budżetu. Należy jednak zauważyć, że ścisłe trzymanie się początkowego planu finansowego państwa nie zawsze jest optymalne [Chojna-Duch 2002: 168-169].

Podkreślenia wymaga, że nie zawsze można przewidzieć wszystkie wydatki na etapie planowania i konstruowania dyrektywnego planu finansowego państwa, aby były one wystarczające na pokrycie wszelkich niespodziewanych potrzeb, które ze względu na swoją nieprzewidywalność czy wyjątkowość nie zostały uwzględnione [Chojna-Duch 2002: 177].

Biorąc pod uwagę powyższe, realizacja budżetu państwa, w zgodzie z jego pierwotną formą nie zawsze jest racjonalna. W przypadku nagłych sytuacji istnieje prawna możliwość wprowadzania zmian do budżetu w trakcie jego realizacji. Kompetencje do dokonywania zmian ustawy budżetowej uzyskał parlament. Podkreśla się przy tym, że jeżeli parlament ma uprawnienia do modyfikacji ustawy budżetowej, to z racji iż budżet państwa jest składnikiem ustawy budżetowej, to tym samym uprawnienia do zmian przynależą mu również w stosunku do budżetu [Brzeziński 2017: 138].

Podsumowując, podstawowy plan finansowy państwa powinien być realizowany zgodnie z jego uchwaloną formą. Jednakże, w przypadku wystąpienia nadzwyczajnych i nieprzewidzianych okoliczności, odstępstwa pierwotnej formy są uzasadnione. W pewnych sytuacjach ścisłe zbyt ramowe przestrzeganie postanowień budżetowych może być irracjonalne. Każda zmiana musi mieć jednak rzeczywiste uzasadnienie i może być dokonywana wyłącznie przez konstytucyjnie umocowany organ, który ma wyłączną inicjatywę ustawodawczą, czyli Radę Ministrów [Brzeziński 2017: 138].

NOWELIZACJA USTAWY BUDŻETOWEJ

W piśmiennictwie podnosi się, że pod pojęciem „nowelizacji” głównego składnika ustawy budżetowej, rozumiane jest przyjmowanie na dany rok kalendarzowy ustawy o zmianie ustawy budżetowej. Zgodnie z Konstytucją RP powyższe ma miejsce, gdy w trakcie roku budżetowego uprawniony do tego organ, posiadający w swej gestii umocowanie konstytucyjne tj. Rada Ministrów, w wyniku nieplanowanych i nieprzewidzianych sytuacji, podejmie decyzję o konieczności uszczuplenia dochodów albo postanowi zwiększyć spektrum wydatków. Zasadne wydaje się dodać, że w stosunku do ustawy o zmianie ustawy budżetowej,

równoległe jak do ustawy budżetowej – mają zastosowania analogiczne wymagania i procedury formalne¹.

Jak już wyżej wskazano, wyjątkowe kompetencje w postaci wyłącznej inicjatywy ustawodawczej przysługują tylko Radzie Ministrów. W literaturze przedmiotu podkreśla się, że podyktowane jest to koniecznością przygotowania budżetu w fachowy i rzetelny sposób przez organ posiadający odpowiednią i specjalistyczną wiedzę, a dodatkowo mający dostęp do odpowiednich danych rachunkowych [Radziewicz 2021; art. 121].

SPOSOBY MODYFIKACJI GŁÓWNEGO SKŁADNIKA USTAWY BUDŻETOWEJ

Prawodawca w ustawie o finansach publicznych zamieścił swoisty katalog instrumentów, których zastosowanie jest tożsame z przeprowadzeniem zmian w toku wykonywania budżetu państwa. Jednak skorzystanie z taksatywnego katalogu mechanizmów w postaci: blokowania i przenoszenia środków budżetowych oraz rezerw budżetowych pociąga za sobą jeden bardzo istotny skutek – a jest nim uniknięcie konieczności nowelizacji ustawy budżetowej.

Z uwagi na walor niniejszego opracowania, skupiono się jedynie na okrojonej charakterystyce – poruszając tematykę rezerwy ogólnej oraz fasadowej przesłanki wynikającej z przepisu ustawy o finansach publicznych, której zastosowanie racjonalizowałoby decyzje o blokadzie planowanych środków budżetu państwa.

Rezerwy budżetowe

Rezerwy budżetowe stanowią pulę środków finansowych, które mają za cel w nieprzewidzianych sytuacjach pozwolić na procedurę wykonania budżetu państwa. Kluczowe jest to, iż przeznaczenie środków budżetowych nie jest określone na etapie planowania dyrektywnego planu finansowego, natomiast znana jest kwota, która będzie w razie realnej potrzeby podlegała wydatkowaniu [Brzeziński 2017: 110-111].

Rezerwy wpływają na budżet państwa, co można zauważyć w różnych ujęciach. Z jednej strony – sprawiają, że wykonywanie dyrektywnego planu finansowego przebiega w swobodniejszej formie. Natomiast patrząc na to z innej strony, jeżeli zakres rezerw zostanie poszerzony, wówczas powstaje poważny problem,

---

¹ www.monitorowanieprawa.pl/baza/wiedza/zasady-legislacji/102-inicjatywa-ustawodawcza.html [dostęp: 28.12.2023].

ponieważ znaczenie gospodarki budżetowej oraz jej istoty staje pod znakiem zapytania. Powyższe ma miejsce z racji, że mając do dyspozycji nadmierne ilości rezerw, decyzja o przeznaczeniu zgromadzonych na nich środkach budżetowych zostaje podjęta w oparciu o bieżące okoliczności, a te incydentalnie badane są pod kątem faktycznej i uzasadnionej zasadności [Brzeziński 2017: 110-111].

W literaturze przyjęto, że fundament gospodarki budżetowej opiera się głównie na wydatkowaniu środków budżetowych w granicach ściśle określonych w budżecie. Przekroczenie tych granic, czyli wydatkowanie większych kwot niż pierwotnie zaplanowano, jest równoznaczne z naruszeniem prawa. W kontekście omawianej problematyki można stwierdzić, że skoro gospodarka budżetowa opiera się głównie na precyzyjnym planowaniu wydatków, to istnienie rozszerzonego zakresu rezerw budżetowych, które umożliwiają wydatkowanie poza ustalone ramy, stoi w sprzeczności z podstawowymi zasadami gospodarki budżetowej i zaburza jej pierwotną istotę. W katalogu rezerw budżetowych wyodrębnia się dwie grupy: rezerwa ogólna oraz rezerwy celowe [Brzeziński 2017: 110].

Rezerwa ogólna

Rezerwa ogólna to inaczej planowane wydatki przeznaczone na nieprzewidziane cele i sytuacje. W literaturze określa się, że „nieprzewidziane” okoliczności to zdarzenia losowe, takie jak klęski żywiołowe spowodowane czynnikami atmosferycznymi, np. susze lub powodzie [Münnich 2014: 810].

Uprawnienie do dysponowania omawianą rezerwą zostało przyznane Radzie Ministrów, jednak przepis ustawy o finansach w swej treści zawiera upoważnienie ustawowe do przekazania dyspozycji rozporządzania rezerwą zarówno Prezesowi Rady Ministrów jak i Ministrowi Finansów. W praktyce najczęściej okazuje się, że tak naprawdę, to Prezes Rady Ministrów korzysta z omawianej delegacji ustawowej i co ważne, to właśnie on sięga po największe środki finansowe znajdujące się w rezerwie ogólnej [Münnich 2014: 839].

Potrzeba wymienić realne przeznaczenie środków z rezerwy ogólnej opierając się o dane pochodzące z Ministerstwa Finansów, a mianowicie:

przyznanie środków finansowych na realizację koniecznych do przeprowadzenia prac remontowych budynku Urzędu Patentowego RP, czy środków finansowych, z przeznaczeniem na nagrody specjalne Prezesa Rady Ministrów dla zwycięzców LOTTO Indywidualnych Mistrzostw Polski w Szachach².

---

² *Informacja o rozdysponowaniu rezerwy ogólnej na poszczególne zadania w podziale na: uchwały Rady Ministrów, zarządzenia Prezesa Rady Ministrów oraz decyzje Ministra Finansów za 2021 r.*, s. 4, <https://www.gov.pl/web/finanse/informacja-za-2021-r> [dostęp: 17.08.2023].

W powyżej wymienionych przykładach trudno doszukiwać się jakichkolwiek „nieprzewidzianych okoliczności”, co jednoznacznie dowodzi temu, iż w rzeczywistości, sporadycznie zdarzają się takie kierunki wydatków, które wiążą się z koniecznością pokrywania kosztów spowodowanych faktycznie nagłymi sytuacjami losowymi, a więc harmonii z pierwotną ideą rezerwy ogólnej [Frańczuk 2024: 39].

Praktyka minionych lat niestety prowadzi do bardzo niepokojących wniosków, a mianowicie – dysponowanie rezerwą ogólną przez umocowany do tego katalog podmiotowy, następuję z dużą elastycznością bez jakiegokolwiek oparcia o sztywno wyznaczone ramy postępowania, ponieważ takich aż do dnia dzisiejszego jest brak. Pomimo tego, iż spektrum wydatków z rezerwy ogólnej jest kolosalne, to incydentalne są przypadki, gdzie wykorzystano środki z powodu nadzwyczajnych i nieprzewidzianych wydarzeń [Frańczuk 2024: 39-40].

Najwyższa Izba Kontroli (NIK) obserwując powtarzalną i wzrastającą tendencję do dowolnego wydatkowania środków publicznych powyższego zwróciła uwagę na nieodzowność wprowadzenia pewnego postulatu. Mowa tu o konieczności wprowadzenia kryteriów, w oparciu o które będzie następowało przeznaczanie środków z rezerwy ogólnej, bowiem istnienie tak kolosalnej dowolności w zakresie dyspozycyjności rezerwy ogólnej budżetu państwa jest tożsame z nieefektywną alokacją środków państwowych³.

Podkreślić trzeba, że rezerwa, której rola jest bardzo znacząca, ponieważ ta umożliwiła RM interweniować w nagłych sytuacjach, wymagających znacznych podkładów finansowych, zmagają się z problemem marginalizacji, spłylenia jej znaczenia. W 2020 r. miała miejsce sytuacja, gdzie kwoty finansowe podlegające rozdysponowaniu okazały się zbyt małe, aby w pełni pokryć wymagalne zobowiązanie w momencie, gdy pandemia COVID-19 była najsilniej akcentowana. Organy władzy publicznej stwierdziły, że zasadne będzie w takiej sytuacji pozyskanie środków z rezerw celowych. Pandemia COVID-19 zdecydowanie spełnia wszelkie kryteria, by móc ją zamieścić się do kręgu tzw. „nieprzewidzianych sytuacji”. Idąc za tym zasadne jest twierdzenie w myśl którego środki znajdujące się na rezerwie ogólnej powinny być definitywnie przeznaczane na finansowanie zadań związanych z przeciwdziałaniem nowemu patogenowi⁴.

³ *Planowanie i wykorzystanie rezerw budżetu państwa i budżetu środków europejskich*, pkt. c, s. 39, <https://www.nik.gov.pl/kontrola/P/20/012> [dostęp: 17.08.2023].

⁴ *Planowanie i wykorzystanie rezerw budżetu państwa i budżetu środków europejskich*, pkt. c, s. 39, *Planowanie i wykorzystanie rezerw*, s. 13 <https://www.nik.gov.pl/kontrola/P/20/012> [dostęp: 17.08.2023].

Praktyka dość szybko pokazała, iż kwota ulokowana na rezerwie ogólnej jest wprost – za mała, co skutecznie uniemożliwiło realnie potrzebne wsparcie finansowe. Taka sytuacja znacznie osłabia pozycje rezerwy ogólnej, będącej tak ważnym instrumentem w nagłych sytuacjach. Biorąc pod uwagę, że tworzenie rezerwy ogólnej jest obligacyjne, natomiast tworzenie rezerw celowych ma charakter fakultatywny, to sytuacja gdzie rezerwy celowe finansują wydatki wywołane nadzwyczajnymi i niespodziewanymi okolicznościami, stawia rezerwę ogólną w znacznie bardzo destruktywnej pozycji i jednogłośnie powoduje jej marginalizację.

Blokowanie planowanych wydatków budżetu państwa

Ustawa o finansach zawiera w swej treści definicję legalną blokowania wydatków budżetowych. Legislator w omawianym przepisie⁵ ulokował taksatywny katalog przesłanek, których wystąpienie uzasadnia decyzje związaną z blokadą środków publicznych. Wspomiany katalog pozwala na wymienienie czterech punktów racjonalizujących podjęcie działania w postaci wstrzymania środków [Mikos-Sitek 2023; art. 177].

Blokowanie planowanych wydatków ma miejsce, gdy⁶:

1. mowa o niegospodarności w określonych jednostkach,
2. związane jest to z nieterminowym wykonywaniem zadań, co skutkuje opóźnieniami w realizacji zadań,
3. nastął nadmiar posiadanych środków finansowych,
4. doszło do naruszenia zasad gospodarki finansowej.

FASADOWY CHARAKTER PRZESŁANKI NIEGOSPODARNOŚCI

Należy poddać analizie przesłankę związaną z niegospodarnością w określonych jednostkach, ponieważ ta stanowi swoistą lukę w dyscyplinie finansów publicznych, a zarazem na próżno jest szukać opracowania niniejszego zagadnienia.

Przesłanka niegospodarności wynika wprost w treści przepisu ustawy o finansach, jednak ustawodawca pozostawił pewną lukę, ponieważ nie zamieścił legalnej definicji omawianego pojęcia. Nie mając definicji ustawowej, zasadne jest odwołanie się do literatury przedmiotu, celem wyjaśnienia jak w jej świetle,

---

⁵ Zob. art. 177 Ustawy z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 1270 z późn. zm.) (dalej: u.f.p.).

⁶ Zob. art. 177 ust. 1 pkt. 1-4 u.f.p.

tłumaczona jest przesłanka niegospodarności. Idąc za tym podkreśla się, iż literalne brzmienie przepisu, wprost stanowi że niegospodarność to innymi słowy – niedostatecznie rozwinięta kompetencja, aby potrafić odpowiednio „czymś zarządzać” [Memiec 2020, art. 177 ust. 1 pkt 1].

Przekładając to na grunt analizowanego zagadnienia, oczywistym jest że mowa tu o nieumiejętnym zarządzaniu środkami publicznymi. Jednak uwagę przykuwa inna kwestia, jak zostało wyżej wspomniane niegospodarność, z samej definicji ma wydźwięk negatywny, idąc za tym jest to pewnego rodzaju sankcja z tytułu niewłaściwego rozdysponowywania finansami publicznymi. Natomiast ustawodawca nie definiując omawianego zagadnienia, doprowadził do sytuacji w której to subiektywna ocena dysponenta, przewyższa racjonalizm i pełen obiektywizm. Bowiem to ten podmiot w myśl komentowanego przepisu, został wyposażony w kompetencje do analizowania danego stadium przypadku i końcowo stwierdzenia, czy ziszczenie się danego stanu faktycznego, wypełnia wszelkie znamiona, pozwalające na skategoryzowanie go jako niegospodarne zarządzanie środkami państwowymi [Memiec 2020, art. 177 ust. 1 pkt 1].

Celem głębszej oceny zagadnienia konieczne jest odniesienie się do Analiz wykonania budżetu państwa NIK. Praktyka minionych lat⁷ pozwala na wyrowadzenie tezy, w myśl której przesłanka niegospodarności ma bierny, fasadowy charakter. Treści Analizy dokonanej przez NIK w przyjętym przedziale czasowym (lata 2022-2023), pozwalają zauważyć, że najpowszechniejszą przesłanką⁸ racjonalizującą uruchomienie mechanizmu blokady środków jest ta, w myśl której niewłaściwie wykalkulowano środki, w konsekwencji czego powstał ich przeżytek [Dzwonkowski, Durczyńska 2014, art. 177].

Idąc za tym, to dysponenti najczęściej uzasadniają decyzje o blokadzie nadmiarem posiadanych środków⁹. Zgodnie z literaturą przedmiotu przesłanka z tego tytułu ma, w przeciwieństwie do wcześniej wskazanej wydźwięk pozytywny, ponieważ ma pozwolić na korektę błędnie wykalkulowanych wydatków, a tym samym ma przeciwdziałać niegospodarności [Dzwonkowski, Durczyńska 2014, art. 177].

---

⁷ *Analiza wykonania budżetu państwa i założeń polityki pieniężnej*, <https://www.nik.gov.pl/analiza-budzetu-panstwa/archiwum/> [dostęp: 28.12.2023].

⁸ Zob. art. 177 ust.1 pkt. 3 u.f.p.

⁹ Dowodem tego jest m.in.: *Analiza Wykonania Budżetu w: 2022 r.* (s. 88-89) – „Przeważająca część blokad (ponad 97%) dokonana została w wyniku stwierdzenia przez dysponenta nadmiaru posiadanych środków (art. 177 ust. 1 pkt. 3 ustawy o finansach publicznych) [...]”; dot. 2021 r. (s. 88-89) – „Minister Finansów, działając na podstawie art. 177 ust. 1 pkt 3 i ust. 3 pkt 1 ustawy o finansach publicznych, dokonał trzech blokad [...]”; dot. 2020 r. (s. 74) – „Ponadto Minister Finansów działając na podstawie art. 177 ust. 1 pkt 3 i ust. 3 pkt 1 zablokował niewykorzystane środki [...]”.

Jednak można się zastanowić, czy rzeczywiście na przestrzeni tylu lat nie doszło do ani jednej sytuacji, która by uzasadniała by blokadę z powodu niewłaściwego gospodarowania finansami. Biorąc pod uwagę, fakt że to jedynie subiektywna ocena dysponenta przesądza o tym, czy środki były należycie wydatkowane, to nie do końca może przekonywać takie stanowisko. Można przypuszczać, że skoro przesłanka niegospodarności jest oceniana tak negatywnie, to najkorzystniejszym działaniem dysponentów jest poparcie decyzji o blokowaniu z powodu nadmiaru środków, który dodatkowo dowodzi, że wszelkie działania mają za cel przeciwdziałać niewłaściwemu zarządzaniu środkami budżetowymi, choć wcale do końca nie musi być to zgodne z rzeczywistym stanem rzeczy, bowiem przeczy temu brak konieczności zastosowania kryterium obiektywności, dokonując oceny o niegospodarnym zarządzaniu zasobami budżetowymi.

Dodatkowo NIK zwróciła uwagę na to, iż stosując instrument blokady w sytuacji nadmiaru zasobów finansowych, konieczne jest przez dysponentów jak najszybsze działanie¹⁰. Jednak analiza zagadnienia pozwala na stwierdzenie, iż postulaty NIK są bagatelizowane, czego dowodem jest w kolejno występujących po sobie latach¹¹, podjęcie decyzji o takim stanie rzeczy aż z kilkunastodniową a nawet kilkumiesięczną zwłoką.

Można postawić pytanie w jakim celu dysponenci zwlekają z decyzją o podjęciu blokady, skoro ta przecież ma przeciwdziałać marnotrawstwu środków. Wydawać się może, że taka ilość czasu daje większą swobodę decyzyjną w zakresie subiektywnej oceny dysponenta, czy jednak nie doszło do niegospodarności, choć i ta teza wydaje się wątpliwa. To instrument blokady powinien stanowić narzędzie pozwalające na elastyczne zarządzanie środkami w zakresie całego głównego składnika ustawy budżetowej¹².

UWAGI KOŃCOWE

Stosowanie mechanizmów takich jak rezerwy budżetowe, blokady wydatków czy przenoszenie wydatków w ramach dyrektywnego planu finansowego państwa otwiera możliwość dokonywania zmian w budżecie w trakcie jego

¹⁰ *Analiza wykonania budżetu państwa i założeń polityki pieniężnej w 2021 r.*, s. 89, <https://www.nik.gov.pl/plik/id,26023.pdf> [dostęp: 28.12.2023].

¹¹ W 2022 r. „[...] dysponenci 11 części podjęli stosowne działania w tym zakresie po upływie od 19 dni do ponad dziewięciu miesięcy [...]” (s. 89); analogicznie w 2021 r. (s. 89); 2020 r. – „Kontrola wykazała, że dysponenci sześciu części podjęli stosowne działania w tym zakresie po upływie od siedemnastu dni [...]” (s. 74).

¹² *Analiza wykonania budżetu państwa i założeń polityki pieniężnej w 2021 r.*, s. 88-89 <https://www.nik.gov.pl/plik/id,26023.pdf> [dostęp: 28.12.2023].

realizacji, omijając tym samym procedurę nowelizacji ustawy budżetowej. Jednak w ciągu roku budżetowego mogą wystąpić niespodziewane sytuacje, które uzasadniają zaplanowanie takich działań, w wyniku czego nowelizacja ustawy budżetowej staje się nieunikniona.

Szczegółowa analiza rezerwy ogólnej budżetu państwa, oparta na doktrynie wyjaśniającej cel jej utworzenia oraz na aktualnych danych dotyczących konkretnych przypadków wydatkowania środków, prowadzi do wniosku, że rezerwa ta nie spełnia swojej podstawowej funkcji. Praktyka ostatnich lat wykazała, że rezerwa ogólna jest w większości przypadków wykorzystywana na bieżące wydatki, co nie jest zgodne z pierwotnym celem jej utworzenia.

Mechanizm ten wymaga pilnej modyfikacji, a mianowicie wprowadzenia jasnego i precyzyjnie określonego katalogu kryteriów, na podstawie których uprawnione podmioty będą mogły wydatkować środki wyłącznie w rzeczywistości uzasadnionych przypadkach. Obecna sytuacja pokazuje, że środki z rezerwy ogólnej są regularnie i nieuzasadnienie wykorzystywane na sytuacje, które trudno uznać za „nadzwyczajne i nieprzewidziane”, jak na przykład finansowanie nagród dla zwycięzców Mistrzostw Polski w Szachach.

Przesłanka niegospodarności oraz jej fasadowy charakter jest zagadnieniem stanowiącym szeroką lukę w dyscyplinie finansów publicznych, a tym samym brak jest należytego, a potrzebnego opracowania niniejszego zagadnienia.

Dokonana analiza prowokuje do podjęcia próby i sformułowania kilku wniosków *de lege ferenda*. Po pierwsze konieczne jest podjęcie kroków które sprawią, że rezerwa ogólna budżetu państwa przestanie być wydatkowana dowolnie. Po drugie w odniesieniu do fasadowej przesłanki z przepisu ustawy o finansach¹³ niezbędne wydaje się wprowadzenie przez ustawodawcę legalnej definicji „niegospodarności”, bowiem jak pokazuje praktyka minionych lat, stosowanie przez dysponentów wykładni rozszerzającej doprowadziło innymi słowy do tego, iż ci zbyt subiektywnie traktując przesłankę niegospodarności, doszli do wniosku iż żadna sytuacja nie racjonalizuje na jej zastosowanie. Regulacja o finansach publicznych powinna wprowadzając definicje legalną niegospodarności, dodatkowo określić ścisły reżim czasowy na to, aby dysponentci natychmiastowo przekazywali informacje z jakiego tytułu dokonano blokady. Obecne rozciąganie tego w czasie może wydawać się zezwala na zbyt duże nadużycia. Być może celowym rozwiązaniem okazałoby się, gdyby jednak w tym zakresie dominował obiektywizm, a zatem wydaje się że powinien zostać wyznaczony zewnętrzny podmiot,

¹³ Zob. art. 177 ust.1 pkt.1 u.f.p.

który skontrolowałby, czy rzeczywiście doszło do niegospodarności, ponieważ jak widać przez ostatnie lata pełen subiektywizm doprowadził do zupełnego unicestwienia przesłanki, która ma pokazać czy zarządzanie finansami publicznymi jest proporcjonalne do osiągniętych efektów¹⁴.

BIBLIOGRAFIA

- Brzeziński B., 2017, *Prawo Finansów Publicznych*, Toruń.
- Chojna-Duch E., 2002, *Polskie prawo finansowe. Finanse publiczne*, Warszawa.
- Dzwonkowski H., Durczyńska M., 2014, *Komentarz*, [w:] *Ustawa o finansach publicznych. Komentarz prawno-finansowy*, red. G. Gołębiowski, Warszawa.
- Frańczuk P., 2024, *Zmiany budżetu państwa w toku jego wykonywania w związku z koniecznością przeciwdziałania skutkom COVID-19*, Lublin.
- Memiec W., 2020, *Komentarz*, [w:] *Ustawa o finansach publicznych. Komentarz*, red. Z. Ofiarski, Warszawa.
- Mikos-Sitek A., 2023, *Ustawa o finansach publicznych. Komentarz*, Warszawa.
- Münnich M., 2014, *Komentarz*, [w:] *Ustawa o finansach publicznych. Komentarz*, red. P. Smoleń, Warszawa.
- Radzewicz P., 2021, *Komentarz*, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. P. Tuleja, Kraków.

Akty prawne:

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 1270 z późn. zm.).

Inne:

- Analiza wykonania budżetu państwa i założeń polityki pieniężnej 2013-2022*, nik.gov.pl [dostęp: 25.02.2024].
- Planowanie i wykorzystanie rezerw budżetu państwa i budżetu środków europejskich*, nik.gov.pl [dostęp: 25.02.2024].

---

¹⁴ <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/kryteria-kontroli-nik.html> [dostęp: 25.02.2024].

Informacja o rozdysonowaniu rezerwy ogólnej na poszczególne zadania w podziale na: uchwały Rady Ministrów, zarządzenia Prezesa Rady Ministrów oraz decyzje Ministra Finansów za 2021 r., gov.pl [dostęp: 25.02.2024].

www.monitorowanieprawa.pl/baza/wiedza/zasady-legislacji/102-inicjatywa-ustawodacza.html [dostęp: 25.02.2024].

PROBLEMS OF INSTRUMENTS ALLOWING MODIFICATIONS OF THE STATE BUDGET. SELECTED ISSUES

Summary: The purpose of the article is to analyze the subject of the general reserve of the state budget and the difficulties with which this one contemporarily faces. The doctrinal definition explaining the idea of the introduction of the reserve in question firmly states that this reserve was introduced in order to finance expenditures that cannot be predicted at the stage of planning the basic state financial plan, but caused by extraordinary fortuitous circumstances. The practice of past years and the studies carried out in this regard unquestionably prove this, that the purpose that was chosen at the time of the creation of the general reserve of the state budget, today has reached secondary, marginal importance, and the item of the reserve itself has been degraded. In view of the situation, the Supreme Audit Institution signaled the need to introduce a clear catalog of criteria on the basis of which a statutorily authorized group of entities will be able to legitimately and reliably spend public finances for real. In addition, it focused on the analysis of the issue of the facade, passive nature of the premise associated with the mechanism for blocking planned budget expenditures, proving that this subject area requires a professional study.

Keywords: changes in the state budget in the course of its implementation, general reserve of the state budget, facade nature of the legal provision

ISBN: 978-83-67959-62-9